

Personhistorisk

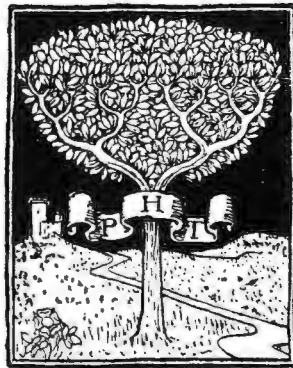
TIDSKRIFT

2002:I

Årgång 98

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Olof Hägerstrand

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2002:I

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska samfundet genom tidskriftens redaktör,
fil. dr Olof Hägerstrand, Fasanvägen 4, 775 95 Krylbo.

Medlemsavgiften i samfundet är 180 kr/år och betalas
via inbetalningskort (postgironummer 25 38-7) vilket kommer medlemmarna
till handa genom utsändandet av årets första nummer.

Ansvarig för medlemsregister och distribution är sekreteraren,
arkivarie Lena Ånimmer, Riksarkivet, Box 12541, 102 29 Stockholm.

Äldre nummer av Personhistorisk tidskrift kan beställas från
SVAR, bokförsäljningen, Box 160, 880 40 Ramsele.

Redaktionsutskott: fil. dr Björn Asker, fil. lic. Lars Rumar (samfundets ordförande),
arkivarie Lena Ånimmer samt redaktören.

Referensgrupp: Prof. Tore Frängsmyr (Uppsala universitet), forhävarende landsarkivar,
mag. art. Grethe Ilsøe (Köpenhamn), fil. dr Åsa Karlsson (Uppsala universitet),
prof. Bo Lindberg (Stockholms universitet), generaldirektören för Finlands riksarkiv,
fil. dr Kari Tarkiainen (Helsingfors), fil. dr Gunnar Åselius (Försvarshögskolan, Stockholm).

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR)
och Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Grafisk form: Maria Balke
Tryck: Elanders Gotab

Manus till PHT skall vara skrivna på dator. De skall sändas till redaktören både på diskett och i utskrift (2 ex.) med dubbelt radavstånd och minst 2 cm marginal. Ange ordbehandlingsprogram och filnamn.

Fotnoter placeras efter den tryckta texten i tidskriften. Namn på böcker, tidningar och tidskrifter skall kursiveras i texten varje gång de förekommer. Namn på essäer, tryckta uppsatser, noveller, dikter etc. omgärdas av citattecken. Använd kursiv stil om något skall ges särskild emfas eller relief i texten.

Bifoga gärna lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Därutöver gärna några rader till vår spalt "Bland medarbetarna".

Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte. Däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio ex. av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre ex.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Innehåll

Artiklar

<i>H. Arnold Barton</i>	Peter August Gödecke, den svenska folkhögskolan och Norge.	5
<i>Gunnar Säby</i>	O.E. Lindberg och sanningen.	21
<i>Allan Ranius</i>	Carl Magnus Stenbock.	54
<i>Reidar Nordenberg</i>	Göran Tunström – på ögonhöjd med alla.	71
<i>Bengt Nordlund</i>	En kvinna och hennes kobra.	79

Recensioner

<i>Fredric Bedoire</i>	Guldålder: Slott och politik i 1600-talets Sverige.	83
<i>Göran Rystad</i>	Karl XI: En biografi.	85
<i>Lars Magnusson</i>	Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen.	87
<i>Carl Frängsmyr</i>	Klimat och karaktär.	92
<i>Göran B. Nilsson</i>	Grundaren: A. O. Wallenberg 1816–1886.	97
<i>Ulf Olsson</i>	Att förvalta sitt pund: Marcus Wallenberg 1899–1982.	99
<i>Elena Balzamo</i>	Den engagerade skeptikern: Hjalmar Söderberg och politiken.	104
<i>Bengt Thelin</i>	Dag Hammarskjöld: Barnet – Skolpojken – Studenten.	107
<i>Karl E. Birnbaum</i>	Dag Hammarskjöld. Ungdomsårens vittnesbörd: Brev och uppteckningar 1925–1931.	109
<i>C. G. Ekstedt</i>	Glimtar från föregående sekel.	110
<i>Georg Henrik von Wright</i>	Mitt liv som jag minns det.	111
<i>Ragnar Thoursie</i>	Ditt ord är ljus.	115
<i>Tage Erlander</i>	Dagböcker 1945–1949; 1950–1951.	116
<i>Lennart Bodström</i>	Mitt i stormen.	118
<i>Jean Cronstedt</i>	Krigsbarn – gymnast – läkare: Mitt liv i fyra världsdelar.	121

Håkan Westling Konstgjord njure: En bok om Nils Alwall. 124

Tuве Skånberg ”.. till enn nådigh Lösen”: Måns Bonde till Traneberg
och konflikten med Gustav Vasa. 125

Bland medarbetarna 128

Peter August Gödecke, den svenska folkhögskolan och Norge Progressiv liberalism och fornnordisk romantik

H. ARNOLD BARTON

Den svensk-norska unionen 1814–1905 har av både svenska och norska historiker ansetts som ett misslyckat experiment. Forskningen kring den har följaktligen befattat sig nästan uteslutande med dess problematiska tillkomst, skilda meningar rörande Norges juridiska ställning i förhållande till Sverige, de olika tvistemål som uppstod dem emellan och dess upprörande upplösning. Få försök ha hittills gjorts att undersöka i vilken mån och på vilka sätt den nittioettåriga unionen påverkade den samtida utvecklingen inom de två förenade rikena.

Det torde vara uppenbart att Sveriges inflytande på Norge under unionen mestadels var *indirekt* och av övervägande negativ art: norrmännen kämpade för att värja sig för allt som de ansåg hota dem med ”amalgamation” med den starkare unionspartnern medan de strävade efter en egen nationalidentitet. Däremot utövade Norge ett kraftigt *direkt* inflytande över pågående utveckling i Sverige, framför allt inom politik och kultur. Överlag var den norska påverkan i

Sverige – paradoxalt som det må synas – uppenbarligen större än tvärtom.

Den politiska påverkan låg framför allt på ett principiellt plan. Norges vida mer demokratiska konstitution från 1814 framstod särskilt under åren 1830–1850 som de svenska liberalas och radikalas gyllne ideal. På riksdagarna 1834/35 och 1840/41 men även därefter kämpade de hårt för att genomföra en representationsreform mer eller mindre efter norsk modell. En rad praktiska reformer inom sådana områden som kommunalförvaltning, ekonomisk liberalisering, kvinnoemancipation o.d. visar norsk påverkan.

Efter 1850 blev Norges livskraftiga kulturella blomstring i nationalromantisk anda den starkaste inspirationskällan för Sverige från andra sidan Kölen under en relativt torftig period i dess kulturliv, sedan högromantiken ebbat ut. Ibsen och Bjørnson, de norska Düsseldorfmålarna, Ole Bull, Edvard Grieg och andra åtnjöt en enorm popularitet i Sverige och inspirerade till litterär och konstnärlig efterbildning. Å ena si-

dan visade dessa norrmän vägen tillbaka till vad som ansågs vara det äkta gammelnordiska kulturarvet, å andra uppvisade de en ny illusionslös syn på det moderna livets problem.¹

Som Bo Grandien nyligen har bekräftat var det karakteristiskt för den nygoticism som framspirade under 1860- och 1870-talen med dithörande stark beundran för Norge att denna var nära lierad med progressiv liberalism. Norge däremot stod i de konservativas ögon för allt vad de ville skydda Sverige från. Man får härvidlag påminna om, att en sådan allians mellan liberalism och forntidssvärmeri inte var den enda möjliga, ty den tidigare, högromantiska goticismen visade starka konservativa drag – för att inte tala om de nutida högerextremisternas strävan, både inom och utanför Skandinavien – att lägga beslag på Nordens forntid.²

Vid närmare betraktande framträder en inbyggd motsägelse i de svenska liberalernas syn på Norge under 1800-talet. Att beundra grannlandet för dess ståndaktiga bevarande av Skandinavians urgamla samhällsskick och folkkultur tydde på en ovilja mot förändring emedan de liberala i princip sökte främja modernisering i human anda. Bland dem som bäst tycks exemplifiera de liberalas dilemma återfanns Peter August Gödecke.

*

Gödecke är föga ihågkommen idag, varför det är befogat att presentera honom. Han föddes 1840 i Norrköping i en burgen köpmannafamilj och immatrikulerades vid Uppsala universitet 1861. Där ägnade han sig åt studier i fornnordisk filologi, litteratur- och konsthistoria. Han fick filo-

*Peter August Gödecke.
Foto: Bernhard Hakeher, Örebro.*

sofie magistergraden 1869 och doktorsgraden 1872.³

I Uppsala var Gödecke en av de skandinaviskt sinnade studenter som drogs till den unge norske docenten Lorentz Dietrichson. Under det skandinaviska studenttåget till Stockholm och Uppsala 1856 hade Dietrichson blivit inspirerad att ägna sig åt närmare kulturella förbindelser mellan Sverige och hans eget hemland. 1859 återvände han till Sverige, och året därpå erhöll han en docenttjänst i Uppsala, där hans föreläsningar i de skandinaviska grannländernas nyare litteratur, i synnerhet Bjørnstjerne Bjørnsons idyl-

lisk-realistiska *fortællinger* ur allmogelivet, väckte stort intresse.

Dietrichson gav impulsen till sina unga beundrare att bilda Namnlösa sällskapet, bestående av nio medlemmar, som 1863 gav ut en första samling av sina dikter och berättelser och kom att kallas "signaturerna" efter deras regel att signera sina bidrag endast med initialer eller pseudonymer. 1864 inträdde P. A. Gödecke i sällskapet som signaturen "Finn" och bidrog med ett prosaberättelse i dess andra diktsamling 1865.⁴

I andra delen av sin självbiografiska *Tjänstekvinnans son* gick August Strindberg, som hade vantrivts i Uppsala, till storms mot "signaturerna", vilka han beskyllde för bristande verklighetssinne och hypokritisk moralism. Lorentz Dietrichson försvarade sina Uppsalavänner i sina kring sekelskiftet utkomna minnen. "Vi var oforbederlige Optimister", skrev han, "fordi vi troede paa en fornuftig Verdensorden. . . Paa en Udvikling, paa en 'Naturens Lov i Aandens Verden' troede vi alle, og vi vil tro derpaa til vor sidste Stund. . ." Ändå fick han erkänna, i en recension 1872, en viss besvikelse över sina vänners "jungfueliga" framtoning och estetiserande – "de små idealens" – diktning, vilket föga passade ett folk som fordom frambragt en Tegnér och en Geijer. Det må även nämnas att Strindberg valde ut just August Gödecke – dock utan namns nämnande – för en bitande satir i kapitlet "Våra patrioter" i *Det nya riket* (1882), främst i dennes egenskap av litteraturkritiker, ett släkte som Strindberg hade litet till övers för.⁵

Med undantag för Carl Snoilsky och i viss mån Carl David af Wirsén kan man knappast säga att 1860-talets "signaturer" nämnvärt berikade den svenska diktningen. Flera av dem gjorde

dock betydande insatser inom andra områden, såsom historikern Hans Forssell eller filosofen Pontus Wikner, som kort före sin död genom Lorentz Dietrichsons inflytande blev utnämnd till professor vid Christianias universitet – den ende svensk som erhöll en sådan ställning i Norge under unionstiden.⁶ Bland dem som tillhörde denna grupp återfanns inte minst August Gödecke, som kom att utmärka sig både som en av den svenska folkhögskolans föregångsmän, Norgeskildrare och lyhörd översättare av den fornisländska *Eddan*.

*

1869 deltog Gödecke i det skandinaviska studentmötet i Christiania. Där blev han inspirerad av ett tal av dansken Christian Richardt till att lämna den akademiska banan och ägna sig åt folkhögskolan som livsuppgift. Idén var ännu ny i Sverige, där de första tre folkhögskolorna, Hvilan och Önnestad i Skåne och Herrestad i Östergötland hade grundats först 1868. Redan 1869 blev Gödecke föreståndare på Herrestad i Östergötland, där han utarbetade en undervisningsmetod specifikt ämnad för svenska förhållanden.

Genom sitt strama temperament och sina oböjliga övertygelser kom Gödecke småningom i delo med skolans styrelse. 1873 lämnade han Herrestad för att förestå Örebro läns folkhögskola i Vrana. I november 1875 höll han ett föredrag, i vilket han skarpt gick till rätta med Sveriges försvar, grundat som detta var på det gamla indelningsverket, och yrkade på dess ersättande med allmän värnplikt.⁷ Detta var ett omhuldat ideal hos de liberala, med bakgrund i den frivilliga skarpskytterörelsen under 1850- och 1860-

talen. De såg däri vägen till att överbrygga klassskillnader och ett medel att frambringa en fosterländsk anda. Föredraget väckte starkt motstånd på både radikalt och konservativt håll.

— När Gödecke mötte kritik även inom sin folkhögskolestyrelse, begärde han avsked 1876 för att bli redaktör för *Aftonbladet* i Stockholm. Han visade sig dock för oböjlig och tunnskinnad för tidningsmannalivet. Efter två år blev han adjunkt vid folkskoleseminariet i Stockholm. 1881 utnämndes Gödecke till rektor vid Växjö folkhögskolan, där han tydligen varit en medryckande lärare, förblev dock alltid han första kärlek. Under tiden fortsatte han sin skriftställverksamhet som litteratur- och kulturkritiker, särskilt i *Nordisk tidskrift*.

Under sin folkhögskoletid framstod Gödecke som den nya rörelsens främste ideolog. Hans texter i ämnet visar honom som en nykter liberal av den typ som hade blivit karakteristisk under 1860-talet. Liberalismens tidiga klang- och jubeltid på 1830- och 1840-talen hade svalnat efter 1848 års revolutioner på kontinenten och marsoroligheter samma år i Stockholm, för att återuppträda mot slutet av 1850-talet med den förnyade agitation som ledde fram till riksdagsreformen 1865. Under det tidiga 1860-talet utmärktes de liberalas nygoticism, med Bo Grandiens ord, av ”trumpetstötar och marschmusik, en morsk inspiration till kamp i optimismens och frihetslidelsens tecken”.

Men nya stormmoln drog in över Europa och Norden. Preussens aggression mot Danmark, Österrike och Frankrike liksom franska kejsarrikets fall väckte farhågor, framför allt den skräckinjagande Pariskommunen 1871. Samtidigt började radikala socialistiska och anarkistiska idéer

vinna insteg hos den nya arbetarklass som framkallades av en fortgående industrialisering och urbanisering. Den första Internationalen, som bildats i London 1864 framtonade som alltmer radikal. I Sverige utbröt allvarliga strejker i Göteborg och Stockholm i slutet av 1860-talet.

”Åter ser man en vändning från karskhet till eftertänksam åtstramning”, har Grandien skrivit. De liberalas nygoticism blev nu en ”inspirationskälla för dem som ville dämpa lidelserna. I den patriarkaliska idealbildningens tjänst blev det åter verkningsfullt att ställa upp den fornordiska storfamiljen som ett alternativ till det socialistiska kollektivet. Nygoticismen kom därför att på nytt få en mer utpräglad borgerlig färg, och denna skulle också bli bestående. . . Uppgiften blev att försöka snärja tidens vända i drakslingsor”.⁸

August Gödecke exemplifierar i hög grad denna nya, nyktrare nygotiska liberalism. Fortfarande strävade han och hans meningsfränder efter en större jämlikhet i samhället och demokrati i styrelsesättet. De såg fram emot ett ökat materiellt välstånd, grundat på modern naturvetenskap. Gödecke framträder som varm kristen, patriot, skandinav och Norgevän. Men tonvikten i hans skrivande ligger på värdet av nationell endräkt och sammanhållning. I bakgrunden hägrar en nostalgisk vision av ett fridfullt, lantligt idealsamhälle bestående av självständiga hemmansägare och bergsmän. Här flyter hans progressiva framtidsideal ihop med hans nostalgiska uppfattning om nordisk forntid.

I ett häfte utgivet 1874, kort efter sin flytt till Örebro län, redogjorde Gödecke för sina åsikter rörande den nya skolans roll i svensk folkbildning. Den utgjorde, påstod han, en nödvändig

påbyggnad på den ännu relativt nygrundande allmänna folkskolan. Den skulle förse unga vuxna på landsbygden med de kunskaper och värden som vore dem själva och fosterlandet till gagn, till skillnad från läroverken, vilka förberedde till statlig ämbetstjänst och därtill lockade allför många som skulle vara nyttigare som duktiga lantbrukare och bergsmän. Vad är folkhögskolan? frågade Gödecke.

”Hon är framför allt en skola för *lifvet*, en *fosterländsk* skola, en skola för *hjärtats* väckelse. Detta är *hennes rent andliga syfte*. Men hur lifligt och varmt än hjertat klappar för allt heligt, sant, högt och fosterländskt, skulle vi dock blott få en half uppfostran, om vi ej också egde sådana kunskaper, att vi kunde finna oss tillrätta i detta verkliga lif, i detta fosterland, i dessa lagliga förhållanden, i dessa hembygdens naturliga yrken och näringsgrenar, i hvilka vi af Gud äro satta att sträfwä och arbeta. Fördenskull har skolan också *ett praktiskt syfte*, nämligen att bibringa de grenar af naturkunnighet, hvilka för jordbruket och bergsbruket äro oundgängligast, samt dessutom räknekonst, skrifning, bokföring, åkeruppmätning, afwägning, byggnads-, redskaps- och maskinritning m. m. dylikt.”⁹

Läroämnena uppdelades i två kategorier. Den första var avsedd att berika det personliga livet, och bestod av modersmål, historia och grunddragen i politisk teori, nationalekonomi och naturvetenskap. Den tonvikt han lade på historien går inte att ta miste på och däri uppenbarade sig Gödeckes typ av liberalism. Genom historien inspirerades ungdomen med det förflutnas högsta ideal, skrev han.

”Den kan göra ungdomen i våra tider godt att stiga in i Torgnys sal, der så mycken wisdom

och folkkärlek bodde, och der wapenbraket påminner oss om en tid, då hög och låg, konung som bonde ännu försvarade fosterlandet med egen hand och eget swärd, men icke med knektars köpta blod. Det kan göra oss, i dessa splittringens dagar lefwande, godt att rida upp mellan de stora torfklädda timmerstugorna på härskarsnillet Birger Jarls gård, för att i minnet återupplifwa en tid, då folkklasserna ännu icke i lefnadssätt, i tänkesätt, i seder och bruk, i arbete eller i sträfwanden och syften trädte i fientlig motsats mot hwarandra. Det är känslan af vårt gemensamma ursprung och vårt gemensamma ansvar, som genom historien måste göras lefwande. Ty om vi alla, hög som låg, rik och fattig, kunnig och okunnig, räkna öfwer hwad vi ega gemensamt här på jorden, så inbegripes det alltsammans i det enda ordet fosterland.”¹⁰

Gödecke hade redan då hållit på i flera år med sin översättning av *Edda*. Hans inledning till den, när den kom ut 1877, kastar ljus på den vikt han tillskrev ”den fornnordiska bildningen”. Olikt danskar, norrmän och även tyskar, hade svenskarna på ett skamligt sätt försummat sitt urgamla nordiska kulturarv. Bildade svenskar visste vida mer om det antika Grekland och Rom, och var ivriga att hålla sig à jour med allt nytt från Paris eller New York. Men den tidsåldern som ”ej främst af all odling sätter den rent fosterländska, snart saknar all mærg och must och småningom mister den kärlek till sine fäders minnen, den kraft af deras kraft och fläkt af deras ande, utan hvilka intet folk kan skapa sig en själfständig framtid”. Det var sålunda Gödeckes avsikt att ”kämpa mot vår bildings skefva riktning” och bidra till dess fosterländska väckelse.¹¹

I en folkhögskoleföreläsning, ”Våra fäders sal”, beskrev Gödecke 1874 det fornnordiska

hemmet, där husfadern satt i högsätet som en kung, omgiven av familj och husfolk, i klart didaktiskt syfte. ”Lifvet i hemmet, där husbonden fritt styr och ställer med hustru, barn och tjänare, är den öfningsplats, där männen, under arbete och omtankar för sitt hus, fostrar sig till deltagande i samhällets större lif och djupare frågor.” På kvällen, då alla sysslade med nyttiga slöjder, berättades de gamla sägnerna. ”I sådana sago-stunder,” skrev han, ”var bondens sal en äkta folkhögskola, i hvilken sönerna togo i arf fädrens visdom och stolta frihetssinne”.¹²

Den andra kategorien av läroämnen på den svenska folkhögskolan utgjordes, enligt Gödecke, av de mera praktiska kunskaperna, sådana som de ovan nämnda, vilka avsågs att höja landbefolkningens ekonomiska effektivitet och levnadsstandard.

Av särskilt intresse här är Gödeckes diskussion av de skillnader, som han såg dem, mellan de grundtvigianska danska och norska, och de svenska folkhögskolorna och de nationella olikheter som dessa, ur hans synpunkt, återspeglade. I Danmark, som låg under hotet av en fientlig tyshet vid sin sydgräns och där allmogen endast nyligen hade befriats från trældom och förnedring, var det högst angeläget att skapa en stark nationalanda hos folkets breda lager. (Där hade Nordens första folkhögskola grundats redan 1844.) I Norge (där den första folkhögskolan öppnades 1864) var huvuduppgiften att skapa en egen nationell profil gentemot dansk kulturell och svensk politisk hegemoni. Dessa omständigheter ledde dock till vad Gödecke ansåg vara de danska och norska *folkehøjskolernes* brister – och faror.

I sin tillämpning av N. F. S. Grundtwigs ”*levende Ord*”, i stället för den skrivna texten, vilken anknöts till akademisk lärdom, hade de danska och norska *folkehøjskolerne* ett idealiskt medel till att väcka glödande känslor, vilka dock inte lämnade efter sig solida, nyttiga kunskaper. Det lämpade sig därför alltför lätt till politisk indoktrinering i partiska syften i dessa länders inre konflikter. I samma mån negligerade dessa skolor undervisning i de mera praktiska ämnena. Det är uppenbart att Gödecke ansåg de danska och norska *folkehøjskolerne* som vapen i händerna på de radikala i en pågående kulturkamp mellan allmogen och de bildade klasserna av den sort han till varje pris ville undvika i Sverige. Citerande ur sin slutrapport till Herrestads folkhögskola 1873, fortsatte han:

”Denna äkta dansk-grundtwigianska folkhögskola war en skapelse, så helt och hållet dansk, att hon swärligen kunde tillfredsställa de öfriga folkens och allraminst det swenska folkets behof af hjälpmedel till en äkta fosterländsk pånyttfödelse. Hos oss fans icke påtryckningen af någon öfvermäktig, fientlig grannstat, hos oss funnos inga anknjytningar för Grundtwigs uppfattning af kristendomen, och hos oss fans icke ett bondestånd som efter långwarig förtryck med ens fått frihet. Wårt swenska bondestånds urgamla frihet ger åt hela dess lif i det enskilda och offentliga ett lugn, som icke finnes i det med feberaktig oro sig utvecklande danske bondestånd . . . Men ett så öfverwälgande praktiskt folk som det swenska tages ej med blotta ord, det nöjer sig ej med att blott höra och röras. Det är i alla sina bästa representanter allt för arbetssamt, att kunna sätta sig ned för sex månaders tid på en bänk för att blott höra och owerksamt se på, huru läraren använder alla själens och den kroppsliga ut hållighetens krafter för att hopsamla och bort-

gifwa allt det bästa han kan och wet och förstå. Det vill sjelft arbeta med, och det kräfwer medel och hjelp till detta samarbete.”¹³

I Uppsala 1875 hävdade Gödecke att den svenska folkhögskolan hade utvecklat sig ”nerifrån”, det vill säga hos allmogen själv i enlighet med sina egna villkor och krav, medan den dansk-norska *folkehøjskolen* grundades av akademiker med förutfattade partiska syften. ”Den sanna jämlikheten”, skrev han 1874, ”den enda jämlikheten, som är werkligen ett uttryck af kristlig samhällsordning, uppkommer först då, när samhället med lika kärlek till alla sina barn bereder hwar och en tillfälle att få lära just det, som han i sitt stånd och i sin ställning behöfwer. Det är just detta, som [den svenska] folkhögskolan nu bjuder bonden och bergsmannen”.¹⁴

Det oundgängliga medlet till bestående kunskaper, påstod Gödecke, var ”boken” – det skrivna ordet – vilket förkastades av den grundtvigianska *folkehøjskolen*, men som gav eleven en nödvändig ”hållpunkt”, uppmuntran till självständiga studier på egen hand livet igenom och inte minst väckte kritiskt omdöme, varför det den ansågs på de partiska folkhögskolorna i Danmark ”och i synnerhet i Norge” som ”ett obeqwämt ting”. Under dess första år hade Herrestads folkhögskola följt den grundtvigiska modellen, men Gödecke hade snabbt ändrat undervisningsmetoden när han tillträdde som föreståndare.¹⁵

”Vårt syfte”, avslutade Gödecke, ”har varit att söka utveckla en folkhögskoleundervisning, svensk i anda och innehåll och för den skull också svensk i arbetssätt”.¹⁶ När Bjørnstjerne Bjørnson 1873 genomförde sitt berömda ”kors-tåg” i Sverige för den grundtvigianska folkhög-

skolan, idoliserades han av den svenska liberala intelligentsian, särskilt i huvudstaden. Däremot uppmärksammades han inte av de då fem befintliga folkhögskolorna – ytterligare fem skulle öppnas före årets slut – med undantag för den i Södermanland. Den grundtvigiska linjen hade dock även sina vedersakare i Norge, såväl som i Danmark. I sina senare utkomna minnen prisade Lorenz Dietrichson den svenska folkhögskolan för att den lade mindre vikt på ”de lyriske Følelseelementer med Kjæmpeviser, Fædrelandssange og digterisk Dilettantisme” och var sålunda skolor för ”sund, praktisk Kundskabstielegelse, afpasset for Bondestandens Behov, uden hverken at ’blomstre’ eller at ’dufte’”.¹⁷

Enoch Ingers har skrivit:

”Nyckeln till förståelse av Gödeckes och flera av hans samtidas ställning till folkhögskolan får man söka i hans fasta förvisning att Sveriges politiska och kulturella ställning för långa tider framåt var knuten till dess bondefolk, att fosterlandets väl och ve berodde på om den klass, som hade flertal i andra kammaren kunde tillägna sig en nationell bildning och en nationell anda. På 70-talet kunde man knappast draga i tvivel, att det forna fjärde ståndet inom kort skulle bli rikets första. Mycket få hade ännu någon tanke på att ett femte stånd snart skulle stå färdigt att rycka in.”¹⁸

*

Dietrichson beskrev Gödecke som en ”en senfødt Forn-’Gøth’. . . en anden Asaskald”, starkt anknuten till Götiska förbundets ideal från seklets början.¹⁹ I 1800-talets såväl gammal- som nygoticisters föreställningsvärld intog Norge en central roll. Där fanns Nordens mest storslagna natur och i denna magnifika omgivning levde en allmoge som stolt höll fast vid förfädernas ur-

gamla seder, bruk och tänkesätt, till synes orörd av tidens gång.

Trots nationalistiska norska historikers försök, med Jacob Keyser och Peter Andreas Munch i täten, att framställa den forntida norrona kulturen som en unik norsk företeelse, förblev det en grundläggande trossats hos såväl svenskar som danskar att alla skandinaver delade ett gemensamt arv, även om detta visserligen var bäst känt för Norge – tack vare de medeltida isländska skalderna – och överlevde där i mer utpräglad form än någon annanstans, förutom på Island.²⁰

För svenskar var Norge ett sagoomspunnet men ändå fjärran land, bekant på håll efter seklets mitt genom dess nationalromantiska konst, musik och litteratur. Men dithills hade endast få svenskar eller norrmän besökt och sett varandras länder med egna ögon. Järnvägsförbindelsen mellan Stockholm och Christiania fullbordades först 1871. Innan dess, erinrade sig Lorentz Dietrichson omkring sekelskiftet, var en resa till Sverige ”næsten som en Reise til Honolulu eller Japan”, medan de flesta norrmän hade ”ikke engang saa god Besked om de indre Forhold i Sverige, som vi nu ved om Japans Kultur og Folk”. Endast ett litet fåtal bildade svenskar hade under 1850- och 1860-talen gjort forvandringar i Norge, såsom målarna August Malmström och Egron Lundgren och författaren Viktor Rydberg, vid en tid då båtburna briter, tyskar och amerikaner redan flitigt turistade där.²¹

För August Gödecke måste Norge ha tett sig som målet för en sannskyldig pilgrimsfärd tillbaka till Nordens forntida storhet. Efter sitt första möte med landet höll han 1873 en föreläsningsserie om ”En resa i Norge”, som samma år kom

ut följetongsvis i *Tidskrift utgifven af Sällskapet för Nyttiga Kunskapers Spridande*. Två år senare, 1875, beskrev han ytterligare resor i grannlandet, tillsammans med sin fru, i boken *Turistbref från en resa i Norge*.²² Dessa reseskildringar är högst betecknande för de svenska nygötiska liberalas synpunkter och värdesättningar på 1870-talet. I Norge sattes Gödeckes och hans vänners livs-åskådning på prov. Eftersom båda skildringarna är så lika, diskuteras de här tillsammans.

Överlag är Gödeckes framställning av Norge varmt entusiastisk. Det verkar karakteristiskt att han nästan helt förbigår städerna och den bildade kulturen för att koncentrera sig på landsbygd och allmogeliv. Den norska naturen lämnade överväldigande intryck. Inför Jotunheimen skrev han 1873,

”Naturen eger verkligen ett majestät, om hvilket vi på våra slätter ej göra oss en aning . . . Äro våra åkerslätter den nordiska naturens prosa och våra bergs- och skogstrakter hennes älskvärda, friska småförsök att dikta, så äro deremot Norges högfjäll hennes stora, gripande evighetsqväden. Det stora landskap, jag såg framför mig, syntes mig likt ett tempel, uti hvilket Gud sjelf predikade sina mäktiga verks väldighet och skönhet.”

Gödeckes reseskildringar bjuder gång på gång på hänförande naturskildringar. Särskilt minnesvärd är beskrivningen av den branta nedstigningen från de karga högfjällen till Sognefjordens lummiga växtlighet och Hardangerfjorden, där ”högfjäll och dal mötas. . . med hafvet och bilda en enda, helgjuten tafla af all den olika slags skönhet, som Norge innesluter”.²³

Den norska allmogen beskrivs, på det hela taget, med varm beundran. Gödecke uppskattade

dess tålmodiga seghet inför livet i en sträng miljö och ”det stolta, sjelfständiga lynne, som utmärker hela folket”. Han prisade böndernas beslutsamma stöd för sin konstitution från 1814, en statsform som han och hans meningsfränder varmt beundrade. Svensken måste erkänna att ”känslan af den frie medborgarens fosterländska pligter der är långt mera vaken och långt mer visar sitt lif uti frivilliga offer än hos oss”.

Samtidigt ansåg han att norrmännen hade ett starkare sinne för naturen än hans egna landsmän, och att även bönderna ofta visade en poetisk ådra. ”I sammanhang med denna lust för dikt och skönhet röja vi också hos den norska allmogen ett lifligt sinne äfven för allt annat andligt i lifvet, såsom för religiösa och fosterländska frågor”. ”Det finnes hos de förmögnare bönderne af gamla ätter i Norge ofta en värdighet och en naturlig bildning, som ställa dem mycket högt”, skrev han 1875, ”och då dessa måhända ärfta och medfödda egenskaper ytterligare utvecklats genom läsning, erfarenhet och umgänge med mer kunskapsrike personer, danar sig ett väsende, som ovilkorligen ingifver aktning och intresse”. Hardangerbönderna betraktade han i synnerhet som ”äkta, nordisk allmoge”.²⁴

De konstnärliga, litterära och etnografiska förebilder som ligger bakom Gödecks beskrivning av både natur och kultur är uppenbara, inte minst i hans upprepade, detaljerade beskrivningar av allmogebyggnader, inredningar och utsmyckningar, av folkdräkter och redskaper. Han visar ett stort intresse för säterlivet, vilket tydligen återspeglar Jørgen Moe och Ole Bulls ”Sæterjentens Søndag”, ett ständigt inslag i Allmänna Sångens i Uppsala repertoar sedan 1850-talet, och Bjørnsons *Synnøve Solbakken* från

Lorentz Dietrichson

Foto: R.S. Sjöman, Stockholm.

1859. Han erkände dock att den första säter han besökte 1873 i dess utseende ”betydligt avstäck från hvad jag hade väntat mig”, och han kunde visa för ovanlighetens skull en smula humor då han skrev att säterjätan i verkligheten var för ständigt upptagen med sina dagliga göromål ”för att hon skulle få tid att drömma och sjunga bort sin dag”. Sognefjord framkallade stolta minnen av Tegnér’s *Frithiofs saga* medan de ålderdomliga rökhälsstugor han besökte i Voss påminde om Adolph Tidemands bondeinteriörer och den fagra Hardangerfjorden om Henrik Wergeland och Halvdan Kjerulfs ”Brudfærd i Hardanger” och Hans Gudes landskapsmåleri.²⁵

Genomgående spanar Gödecke i Norge ivrigt efter kvarlevor från forntiden. Delvis berodde detta på hans stora personliga intresse och dessa lämningars anknytning till Sveriges eget förflutna. Sålunda lyder hans betraktelser över säterväsendet i Norge:

”Då våra fäder, både Götar, Svear och Norrmän vandrade fram genom det orödda landet, att söka sina boningsplatser, var boskapen deras förnämsta, ja kanske enda egendom, och det dröjde årtusenden innan det egentliga jordbruket ens i någon del af Norden egde någon betydelse i jämförelse med kreatursaveln . . . för oss bör det nutida landbruks-sättet i Norge hafva ett ofantligt intresse såsom en spegelbild af det utvecklings-skede, som våra bygder för länge sedan genomgått. Vi kunna sålunda uti de norska förhållandena, med afdrag af de egendomligheter, som naturens olikhet förorsakat, se ett förgäta, men icke ovigtigt blad ur vår egen historia.”²⁶

Samtidigt var det högst angeläget för Gödecke att framhäva Sveriges delaktighet i en gemensam forntida norrön kultur, i motsats till Jacob Keyser, P. A. Munch och deras nationalistiska norska historikerkollegor. Efter en entusiastisk beskrivning av Urnes stavkyrka, i synnerhet dess fängslande träsniderier, reflekterade han:

”Det må härvid anmärkas, att de är sannolikt, att vi äfven i Sverige fordom haft ungefärligen samma kyrkobyggstil, ehuru, till följd af vårt klimats beskaffenhet, intet enda helt monument deraf bevarats till våra dagar. Det enda säkra vittnesbörd derpå, som vi ännu ega kvar, består af några med alldeles dylika slingor sirade ekstockar från Vrigstads kyrka i Småland. Vi hafva emellertid både runstenar, spännbucklor och beslag till dryckeskannor, prydda med de praktfullaste slingor af samma art, och

hvilka bevisa, att de forna nordbornas inbillningskraft gick i alldeles samma riktning på hvardera sidan om Kölen. Ja, vi hafva till och med på Ramsundaberget i Södermanland liksom på Gök-stenen från samma landskap, ristningar öfver samma ställen ur Sigurd Fafnesbanes saga, hvilka i Norge finnas i träbildhuggeri skildrade på portalen till Hyllestads kyrka. – De båda folkens fornsagor äro således gemensamma; måtte de derföre också i endrägt arbete på sin gemensamma framtids saga!”

1875 tillade han att den gamla ornamentiken försvann i Sverige i och med att de bästa medeltida kyrkorna där byggdes i sten, hellre än i trä, som i Norge.²⁷

Det var naturligtvis en öm punkt för svenskarna att så litet från forntiden fanns bevarat i deras land, jämfört med i Norge. Gödeckes gode vän Pontus Holmström, rektor vid Hvilans folkhögskola i Skåne, anmärkte med viss vemodig resignation att hans landsmän inte kände så starkt för de gamla sagorna som norrmännen, eftersom deras vikingatåg hade riktats österut – och Östersjön hade inget Island. Carl Säves tydning av runristningarna på Ramsundaberget 1868 hade sålunda betydligt höjt svenskarnas självkänsla i detta avseende.²⁸

Men mer än antikvariskt intresse låg bakom Gödeckes beskrivning av fornnordiska kvarlevor i Norge. Man erinrar sig att hans reseskildring från 1873 började som föreläsningar på Herrestads folkhögskola, vilka hade sina didaktiska syften. Hans betraktelser 1873 över de ”ättstora bondeslägter” som ”i sina ådror bevara den sisten strömmen af Harald Hårfagres kungliga blod” och deras präktiga gamla gårdar i Gudbrandsdalen påminner omissskänneligt om passusen om historiens viktiga uppgift in folkhög-

skolans undervisningsplan från 1874 och de kungör hans liberala samhällsideal:

”Något hvar känner, att, om man efterforskar den nordiska adelns äldsta upphof, skall man i de förnämsta af de gammalnordiska bonde-slägterna återfinna en af samma adels kraftigaste rötter. Ur dessa uppstod och utvecklade sig adeln genom framstående personers duglighet och dristighet, och densamma fans till i verkligheten långt förr, än samhället urskiljde, att den tillskapat ett nytt stånd. . . Då för tiden kände man ej ännu till den klyfta, som i företräden, bildning och tänkesätt sedermera utvecklat sig mellan den adliga och oadliga odalmannens söner. . . En sådan tid har hos oss funnits, och är blott misskännelig för den, som begynner med att i historien inlägga alla en senare tids aristokratiska och demokratiska partibegrepp. . . Jag nämnde, huru mycket både sjelfva det yttre och det inre af de stora bondgårdarna i Öfre Gudbrandsdalen ledde tanken på vår egen äldre medeltid. Men det finnes tillika någonting i sjelfva folkkaraktären, som noga känt visar sig hafva samma slägttycke. Den stolta känslan af att tillhöra ett sedan uråldriga tider friboret, aldrig af någon öfverhöghet kufvat odalmannastånd, ett stånd som väl kände och vist brukade sitt inflytande i landets angelägenheter, utmärkte vår adel i densammas första uppkomst. Ty denna adel var just storbönder, som gingo i spetsen för folket hvart det var, ja till och med i trots mot konungamakten.”²⁹

Samtidigt var Gödecke ingalunda okritisk mot Norge, vilket är påtagligare i hans andra rese-skildring än i hans första. ”En vän”, skrev han 1875 i eddaeskt ordalag, ”är ej den, som blott smicker säger”.³⁰ Upprepade gånger blev han förfärad över den smuts och fattigdom han fann i avlägsna fjällbygder, även på gårdar som på håll såg välbestälda ut. ”Det måste vara både lärorikt

och förfärande att se sambandet mellan de ekonomiska och det moraliska eländet”, skrev han.³¹ Värst av allt var den stagnation, likgiltighet och det motstånd mot nya idéer som han ej sällan rönt. ”Det är dystert att komma till de mer aflägsna och undangömda dalvråarna i Norge”, skrev han 1875. ”Man ser nämligen där som oftast ett redbart, välvilligt, hjälpsamt och, jag är öfvertygad därom, i grund och botten fromt folk, försänkt i ett dystert stillasittande. Det ligger i vissa fall liksom en dvala öfver sinnena . . . Jord, kreatur, ladugårdsalster och födoämnen brukas och vårdas efter den urgamla traditionen.”³²

Två år tidigare var Gödecke mer specifik i sin kritik. ”Norrmännen synnerligast bönderna, utveckla i sina ekonomiska förhållanden många dygder, som vi sakna”. De var sparsamma och förde ett enkelt liv. Dock ansåg han att ”dessa dygder bestå mera uti förmågan att afhålla sig från hvad man ej för närvarande kan åstadkomma, än uti förmåga att med större ansträngning verkligen söka åstadkomma det”. Sparsamhet och enkelhet kunde drivas för långt, till den punkt att de berövade livet dess glädje.

I sin framställning av de grundtvigska folkhögskolorna 1874, diskuterad ovan, riktade Gödecke sin kritik huvudsakligen mot de danska och sade litet om de norska, förutom att de var ännu mer utpräglade exempel. I sin Norgeskildring från 1873 var han mera specifik rörande vissa av de norska skolorna:

”Jag vet, att det finnes norska folkhögskole-lärare, hvilka till sådan grad göra återhållsamhet i lefnadssättet till medelpunkt bland de dygder, de vilja inympa hos sina lärjungar, att de till och med utan tallrik och på ett bord

utan duk spisa gröt med träsked ur en för hela sällskapet, lärare och lärjungar, gemensam träbunke. Detta skulle stå på gränsen af att vara beundrandsvärdt, om det icke genom sin öfverdrift visade sig vara en verklighet på det borgerliga området. Det är också otroligt att höra, med hvilken bitterhet de uti tarflighet längst gående folkskolelärarne yttra sig om en hel del fullkomligt yttre seder och vanor, hvilka de tydligen tillerkänna en långt större vikt, än de förtjena. . . Hänförelsen är alltid mycket starkare än förnuftet, åtminstone till en tid.”

Tydligt tänkte Gödecke i främsta rummet på Christopher Bruuns och Kristofer Jansons Vontheim – där lärare och elever levde under de mest spartanska förhållanden. Detta, i Gödeckes tycke, visade okunnighet om nationalekonomins mest grundläggande principer. Även han hade omhuldat det enkla livet som ideal på sin folkhögskola, men det fanns gränser. Det var inte blott fråga om att minska konsumtion utan att producera mer genom rationellt bruk av de befintliga tillgångarna ”till att ej blott framsläpa, utan äfven att förljufva lifvet. Rikt har aldrig ett folk blifvit genom andra medel än arbete, allt flitigare och flitigare arbete”, även om detta innebar ökade krav på livets behag. ”Ty trots alla naturhinder, borde Norge förvisso kunna blifva ett mycket rikare land än det är, men detta blir det aldrig derigenom, att hvarken Per eller Pål lägga duk på sitt bord, utan endast derigenom, att de arbeta mera eller med klokare beräkning, än hvad far och farfar gjorde.” Det vore högst angeläget för ”folkets lärare af alla grader” att ivra för ett mera rationellt lantbruk.³³

I detta sammanhang kan nämnas att även Bjørnstjerne Bjørnson, som 1874, då han var som mest påverkad av grundtvigianismen, skaf-

fade sig sitt lantställe – Aulsestad i Gausdal – för att vara nära Christopher Bruuns Vontheim, fick erkänna redan två år senare att han tröttnat på dess ”religiøse Pineri og asketiske Liv” bland ”langhaarede, rødskjæggede Pietister och Dydsapostler”.³⁴

Det hade varit till Norges nackdel, fortsatte Gödecke, att det saknat en klass av ”herremän”, vilka, såsom i Sverige, engagerade sig för jordbruket och därigenom spelat en framträdande roll i dess rationalisering. Fria från gamla fördomar, ”draga [de] genom exemplets makt vårt bondestånd med sig”. De norska bönderna ”hafva qvar förnålderns goda sidor, men också skäligen mycket af densammans svagheter, och det behöfves att ofantliga krafter egna sig åt alla grenar af folkets uppfostran, på det att landet ej må komma efter broderlandet”.³⁵

I norskt religiöst liv spökade kvarlevor från den gamla katolska tiden. ”Något märkligare monument af Nordens gamla, inhemska kyrkliga konst känner jag icke än Borgunds lilla, dystera tempel”. Denna stavkyrkas mörka interiör påminde Gödecke på ett nedslående sätt om ”det märkvärdiga skede, då Nordens kraftfulla allmoges brände sina gamla hednagudar och lärde sig att knäfalla för altaret och presten. . . Det är godt, att från mörkret i den gamla kyrkan komma ut i den friska naturen”. I motsats beskrev han en ljus och upplyftande gudstjänst i Hardanger och prisade den nyare norska pietismen för dess vakna intresse i politiska och sociala frågor ”samt ett öppet sinne för literär och humanistisk odling, som skarpt afviker från den ständiga förbannelsedom öfver alt utom ett enda, hvilken uti hvar enda vrå i vårt land möter oss från en viss kyrklig faktion”.³⁶

Det var sålunda med en orolig blandning av beundran och avsky som Gödecke beskrev sina upplevelser och iakttagelser hos den norska allmogen. Ingenstans ger sig hans klivna känslor mera till känna än i hans beskrivning av beteendemönster som tydligt härrörde från Nordens hedniska forntid. Han skriver om gamla byggnadssätt, seder, vidskepelser och skrönor med forskarens upptäckarglädje, och erkänner samtidigt hur de hindrar Norges rationella utveckling. Det blir svåra avvägningar. Han beskriver, till exempel, vördnadsfullt de uråldriga rökålsstugor han finner alltjämt bebodda i Lærdal, men samtidigt erkänner att de omöjliggör ”både sund luft och renlighet” med dithörande sedlighet. Han förstår att den urgamla norska *odelret* har sina ekonomiska nackdelar, men ändå önskar han att den skall bevaras, ”ty ett bondestånd, som, i äflan efter ögonblickets skenbara vinning, ställer sig sjelft i beroende af penning- och pappersmarknadens alla kriser, må icke jämföra sig med den urgamla odalmanskara, som ’ingens slaf och ingens herre vorden’ ensam herrskade i landet”. Härmed följer passande verser ur Geijers ”Odalbonden”.³⁷

Mest iögonfallande är den inre konflikt som återspeglas i Gödeckes beskrivningar av vissa vilda seder, såsom långlivade släktfejder med ej sällan blodiga uppgörelser till följd, vild dryckenskap och i hans ögon barbariska bröllopsfiranden, i vilka han igenkände den hedniska värld i de fornisländska sagorna som han så varmt älskade. Som sagt, höll han redan då på med sitt livs stora litterära prestation, sin ännu uppskattade svenska eddaöversättning. Vissa norska storbondesläkter påminde om Islands ”gamla, stora slægter”, som ursprungligen kom från Norge.

”Det uppstår ännu i Gudbrandsdalen mången man, som lifligt erinrar om den ädle Gunnar på Lidarända eller om den dystre, storslagne Skarpheden, liksom mången qvinna, hvilken tyckes vara andeligen slägt med den högsinnade Bergtora eller med den glödande Hallfred i Njalsagan. Det spelas ännu i Gudbrandsdalen månet hemligt slägtsorgspel, hvilket lyser som eftersken af de flammande lidelser och de glödande känslor, som Islands sagoberättare så kraftigt målat.”³⁸

Som liberal och lärare satte Gödecke stor tilltro till skolorna och dessas upplysande påverkan på landsbygden. Likaledes välkomnade han den då planerade järnvägen mellan Christiania och Bergen, vilken, ansåg han, skulle föra till större välstånd i de fattiga fjälltrakterna och koncentrera turistväsendet till ett fåtal stora hotell, därmed befriande – eller tvingande – fjällbönderna att ägna sig åt mera vinstbringande jordbruk, hellre än ett parasitiskt beroende på de turistskaror som ”likt de egyptiska grässhopporna” var deras stora förbannelse.³⁹ Gödecke fick erkänna att medan trofasthet mot lokal tradition skapade stark social sammanhållning innebar denna också att man höll fast vid seder och bruk som var primitiva och hämmande, men att båda, ”så att säga, växa på samma grund”, så att man inte kunde utrota det ena utan att förstöra det andra. Mellan Scylla och Charybdis försökte han hitta en medelväg, en egen ståndpunkt, såsom han formulerade den 1875 i *Turistbref*:

”Jag vet väl, att den ekonomiska vetenskapen har ett och annat att invända mot förträffligheten af detta tillstånd [i Norge], och det finnes en slägternas rörlighet, som är nyttig för samhället; men det synes mig icke dess mindre säkert, att sambandet tidsåldrarna emellan är

ändå vigtigare, och att ett folk, för hvilket alt, alt i hvilket ögonblick som hälst gärna kan få vara till salu, omöjligan kan skapa en historia eller blifva ett af kulturens kärnfolk. Frihet främst af alt, men en frihet genomandad af kärlek till fäderneslandet, till fädrens heder, tro, grund och seder! Framåt, men icke framåt utan samband med det förflutna. Ty ny furu växer ur den gamlas frö, men icke ur någon annan plantas.”⁴⁰

Både memoarförfattare och senare forskare har betonat vikten av Gödeckes reseskildringar för svenskarnas uppfattning av Norge och norrmännen under hans tid och även senare. Enligt Lorentz Dietrichson, gjorde de honom ”kjendt og afholdt ogsaa i Norge”, som han älskade och där han hade många vänner.⁴¹ Under de följande årtiondena kom ut allt flera svenska reseskildringar av Norge, vilka alla mer eller mindre åter speglade Gödeckes påverkan.⁴²

Intressant nog kan det påpekas att brittiska reseskildringar mellan c:a 1770 och 1870 visar, enligt en nyutkommen studie av engelsmannen Mark Davies, en slående likhet mellan sin syn på Sverige och Gödeckes och hans efterföljares bild av Norge, d.v.s. nostalgisk beundran för ett idealiserat arkadiskt allmogeliv förenad med otålig het inför landets ekonomiska efterblivenhet jämfört med deras hemland.⁴³

*

August Gödecke dog i Växjö vid femtio års ålder 1890. Det var på sitt sätt en välsignelse att han inte fick uppleva den långdragna slutkrisen som småningom ledde till den svensk-norska unionens skeppsbrott 1905. Under hans tid, särskilt under 1860- och 1870-talen, var relationerna

mellan brödrafolken på det hela taget harmoniska. ”Jag kan vittna därom”, skrev han i sin andra reseskildring 1875, ”att den vänligaste stämning mot Sverige är öfverallt rådande i Norge. . . Vi hafva också många gånger, just därför att vi varit svenskar, rönt hjärtlighet och förekommande välvilja, och det af både rika och fattiga”.⁴⁴

Kort före Gödeckes bortgång började nya vindar blåsa i den svenska kulturvärlden. Redan 1883 hade August Strindberg i uppsatsen ”Svenskhet och patriotism” skarpt kritiserat sina landsmäns överdrivna beundran för allt norskt. 1889 anföll Verner von Heidenstam den realistiska ”grävadersstämningen” i den senaste svenska litteraturen som han härledde från norska förebilder.⁴⁵ Dessa stötar blev upptakten till den storslagna svenska nationalromantiken inom litteratur, konst, musik, arkitektur och allmogekulturens pånyttfödelse på 1890-talet och framöver, vilken i hög grad innebar ett intensivt sökande efter Sveriges egen nationella profil, i motsats till den norska eller den allmänskandinaviska.

Ur denna synpunkt ter sig August Gödeckes skildringar av Norge och norrmännen särskilt betydelsefulla, ty de tycks förebåda den syn på grannlandet och dess befolkning som rådde under den svenska nationalromantiken och till en viss grad råder i Sverige än idag. Gödecke beskrev norrmännen som ett folk djupt påverkat av en majestätisk men hård natur, frihetsälskande, morska och rättframma, men samtidigt stränga och ofta självgoda, grälsjuka och oskäligt misstänksamma mot idéer från omvärlden. Det var mot denna bild av grannarna som de svenska nationalromantikerna strävade att skapa en bild av sitt eget folk såsom storsinta, chevalereska och

frikostiga, öppna mot idéer utifrån, sentimentala och livsglada. De satte gärna norsk *gravitas* i motsats till svensk *festivitas*. Sådan är den vision av Sverige och svenskarna vi får från Heidenstam, Oscar Levertin, Gustaf Fröding, Erik Axel Karlfeldt, Selma Lagerlöf, även Albert Engström, Anders Zorn, Carl Larsson och Richard Bergh, Vilhelm Peterson-Berger och Hugo Alfvén, Artur Hazelius, Anna Maria Roos, Elsa Beskow och Alice Tegnér och deras talrika samtida.

Även Gödeckes och hans meningsträffares strävan att förlika nordisk forntid med humanistisk progressiv liberalism har under tiden burits vidare. Trots att de själva är mest glömda idag, lever deras anda kvar i nutidens upprepade be-

mödanden att genom museiutställningar och i tryck, hemma och utomlands, skapa bilden av en fredligare, mera human och kreativ nordisk forntid, i motsats till den bärsärkarschablon som de höger-radikala har gjort till sitt ideal under det senaste århundradet.

Vidare, den svenska folkhögskolan blomstrar idag, kanske som aldrig förr, i stort sett efter de riktlinjer som Gödecke, dess förste riktige teoretiker, dragit upp redan i början under det tidiga 1870-talet, även om de praktiska ämnen som han satte så stort värde på – och många flera som sedan kommit till – numera upptar en större plats på undervisningsschemat än han själv kunat förutse eller förmodligen hade velat.

Noter

1. Jfr min bok, *Sweden and Visions of Norway: Politics and Culture, 1814–1905*, nu under utgivning på Southern Illinois University Press, Carbondale, Illinois.
2. Se Bo Grandien, *Rönndruvans glöd. Nygöticistiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet* (Stockholm, 1987), i sht 14, 79, 101, 110, 121, 131; jfr Jöran Mjöberg, *Drömmen om sagatiden*, 2 bd. (Stockholm, 1967–68).
3. Biografiska uppgifter ur *Svenskt biografiskt lexikon*, XII (Stockholm, 1967–69), 653–55, och *Svenska män och kvinnor*, 3 (Stockholm, 1946), 207, båda artiklar skrivna av R. A. Arnenius.
4. Lorentz Dietrichson, *Svundne Tider. Af en Forfatteres Ungdoms-Erindringer*, 4 bd. (Christiania, 1896–1901, 1917), II:119–92. Jfr Lorentz Dietrichson, *En norrmands minnen från Sverige*, övers. Klara Johansson, 2 bd. (Stockholm, 1901–2), som i svensk språkdräkt omfattar de delar av Dietrichsons memoarer, II, III, som berör Sverige. Även Holger Nyblom, "Namnlösa sällskapet". Ett bidrag till dess historia", *Svensk litteraturtidsskrift* 10 (1947): 145–60; *Sånger och berättelser af sju signaturer* (Örebro, 1865).
5. *August Strindbergs samlade skrifter*, utg. John Landquist, 55 bd. (Stockholm, 1912–19), XVIII (*Jäsningstiden*), 350–54, X (*Det nya riket*), 84–86; Dietrichson, *Svundne Tider*, II:151; Fredrik Böök, "Litteraturen under adertonhundratalets senare hälft (1850–1908)", i S. J. Boëthius, *Oskar II, Sveriges historia till våra dagar*, 13 (Stockholm, 1925), 355–56.
6. E. N. Tigerstedt, *Svensk litteraturhistoria*, 3:e rev. uppl. (Stockholm, 1967), 365–66; Dietrichson, *Svundne Tider*, II:165–79.
7. P. A. Gödecke, "Om fosterlandets försvar", *Tidsskrift för Hemmet* (1875): 320–74.
8. Grandien, *Rönndruvans glöd*, 87–104, 220, även Bo Grandien, "Tiden före 1891", i Arne Björnstad, utr., *Skansen under hundra år* (Stockholm, 1991), 22–25. Jfr Arne Lidén, *Den norska strömmingen i svensk litteratur under 1800-talet*, I [inget band II kom ut] (Uppsala, 1926), 136–39.
9. P. A. Gödecke, *Om den Svenska Folkhögskolans Ändamål, Läroämnen och Arbetssätt. Ett offentligt Föredrag hållet i Örebro Län*. Sällskapet för Nyttas Kunskapers Spridande, No. 83 (Stockholm, 1874), 2–8. Föredraget är även omtryckt i Gö-

- deckes *I Folkhögskolans tjänst. Några småskrifter*, 2 bd. (Stockholm, 1883), I:1–37. Om Gödeckes idéer rörande folkhögskolan, se även Enoch Ingers, "Den svenska folkhögskolan 1868–1900", i Karl Hedlund, utg., *Svensk folkhögskola under 75 år* (Stockholm, 1943), 109–23; Erica Simon, *Réveil national et culture populaire en Scandinavie: La genèse de la højskole nordique, 1844–1878* (Paris, 1960), i sht 540–41, 578–83, 662, 670–74.
10. Gödecke, *Den Svenska Folkhögskolan.*, 12–13.
 11. Edda. *En isländsk Samling folkliga Fornnidsdikter om Nordens Gudar och Hjeltar, på svenska af P. Aug. Gödecke* (Stockholm, 1877), iii–iv. Jfr Gödeckes, "Om bonden i gamla dagar. Afskedsföredrag, hållet i Wrana Folkhögskola den 27 April 1876," i hans *I Folkhögskolans Tjänst*, I:112–59, i sht 112–13.
 12. P. A. Gödecke, "Våra fäders sal", *Allehanda för Folket* (Örebro), 29 oktober 1874. Jfr. hans "Om bonden i gamla dagar".
 13. Gödecke, *Den Svenska Folkhögskolan*, 22–26.
 14. Simon, *Réveil national*, 540–41, 578, 671–73.
 15. Gödecke, *Den Svenska Folkhögskolan*, 26–29; Simon, *Réveil national*, 580.
 16. Gödecke, *Den Svenska Folkhögskolan*, 30.
 17. Simon, *Réveil national*, 662; Dietrichson, *Svundne Tider*, III:236–37.
 18. Ingers, "Den svenska folkhögskolan 1868–1900", 123. Jfr Gödecke, "Om bonden i gamla dagar", i sht 113–14.
 19. Dietrichson, *Svundne Tider*, II:190.
 20. Ottar Dahl, *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre* (Oslo, 1970), 36–80.
 21. Dietrichson, *Svundne Tider*, II:12; Grandien, *Rönndruvans glöd*, 136–37.
 22. P. A. Gödecke, "En resa i Norge. Föredrag hållna i Herrestads Folkhögskola", *Tidskrift utgifven af Sällskapet för Nyttiga Kunskapers Spridande* (1873): 1–32, 193–231, 289–328; *Turistbref från en resa i Norge sommaren 1875 af Finn* (Stockholm, 1876).
 23. Gödecke, "En resa", 94–95, 303, 323; jfr. *Turistbref*, 147.
 24. Gödecke, "En resa", 8–9, 301; *Turistbref*, 35–36, 147.
 25. Gödecke, "En resa", 15–18, 306–8, 311, 319–22, 323–27.
 26. A. a., 18–19.
 27. A. a., 308–9; *Turistbref*, 97–98.
 28. Simon, *Réveil national*, 703; Grandien, *Rönndruvans glöd*, 139. Se även Carl Säve, "Sigurdristningarne å Ramsundsberget och Gökstenen. Tvänne fornsvenska minnesmärken om Sigurd Fafnesbane", *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar*, ny följd, 6 (Stockholm, 1868), 321–64.
 29. Gödecke, "En resa", 222–23, 227.
 30. Gödecke, *Turistbref*, 28.
 31. Gödecke, "En resa", 197–98; *Turistbref*, 26–28, 83, 110–18.
 32. Gödecke, *Turistbref*, 26–27.
 33. Gödecke, "En resa", 27–30.
 34. [Eivind Berggrav], "Bruun, Christopher Arndt, *Norsk biografisk leksikon*, II (Oslo, 1925), 258–60.
 35. Gödecke, "En resa", 27–30.
 36. Gödecke, *Turistbref*, 75–76, 93, 102–3, 148.
 37. Gödecke, "En resa", 228–31; *Turistbref*, 112–18.
 38. Gödecke, "En resa", 206–16, 227–28; *Turistbref*, 36–68.
 39. Gödecke, "En resa", 28–29; *Turistbref*, 138–40.
 40. Gödecke, "En resa", 27; *Turistbref*, 20–21.
 41. Gurli Lidner, *På den tiden. Några bilder från 1870-talets Stockholm* (Stockholm, 1924), 328–29; Grandien, *Rönndruvans glöd*, 138–40.
 42. Dietrichson, *Svundne Tider*, II:190; se Eiler H. Schiøtz, *Utenlendingers reiser i Norge. En bibliografi* (Oslo, 1970).
 43. Mark Davies, *A Perambulating Paradox: British Travel Literature and the Image of Sweden, c. 1770–1870*. Doktorsavhandling, Lunds universitet (Lund, 1999).
 44. Gödecke, *Turistbref*, 155.
 45. August Strindberg, "Svenskhet och patriotism", *Samlade skrifter*, XVI (*Likt och olikt*), 143–71; Verner von Heidenstam, "Renässans", i *Uppsatser, tal och fantasier* (Stockholm, 1930), 7–37. Jfr. Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiiftets Sverige* (Stockholm, 1946).

O. E. Lindberg och sanningen

GUNNAR SÄBY

Pigans son

Carolina Moberg hade tjuugoårig flyttat från sin födelsesocken på Vikbolandet till Kila norr om Kolmården för att tjäna som piga. Där nedkom hon tre år senare en tidig majdag år 1850 med ett välskapat gossebarn.¹ Det var ingenting för den tiden märkligt med detta – möjligen med undantag för att barnafadern blev känd. Han var jägmästaren Otto Enhörning. Och den lille fick namnen Otto Emil – Otto efter fadern och Emil som tilltalsnamn.

Redan samma år tar Carolina gossen med sig och flyttar till Nyköping, där hon dock inte synes ha stannat längre än till året därpå.² Sedan förlorar vi dem ur sikte för ett tag. Så mycket är dock klart att när Emil är fyra år gammal, blir hans och Carolinas sociala status väsentligt förbättrad genom att Carolina blir gift med trädgårdsdrängen Anders Gustaf Lindberg. Och med det kommer pojken att få bära styvfaderns efternamn. Han skulle alltså komma att gå ge-

nom livet med namn efter tvenne fäder.

Emil kommer att gå i Klara folkskola, fast det är ovisst när han blev stockholmare. Och i skolan lägger man snart märke till hans stora studiebegåvning.³

Men hemmet är fattigt. Ekonomin förbättras heller inte av att det i rask takt kommer en rad små styvsyskon. Ännu värre blir det genom att styvfadern blir benägen för starka drycker. Carolina får slita för försörjningen, och hon fordrar att Emil skall vakta sina småsyskon. Någon gång kan han förena den sysslan med att läsa i sina böcker, för läshungrig är han. Så kommer han tidigt att vänja sig vid att varva läsning med arbete, något som skall bli typiskt för honom under årtionden framåt.

Redan som fjortonåring lämnar Emil hemmet. Fyrtio år senare berättar han så här: ”Jag hade lämnat hemmet ... med absolut ingenting annat som bagage än en god och intelligent moders religiösa och moraliska ledning och råd. Men detta var ett bättre arf än något annat. Ty det ha-

de förmått att bevara mig för frestelser och gjorde, att när jag sedan sammanträffade med goda och religiösa människor, det redan inneboende allvaret kunde vidare utvecklas, så att jag egentligen från så långt jag kan minnas varit en religiöst reflekterande och lefvande människa.”⁴

Emil kom i lära hos en kopparslagare på Söder. Där fick han börja med att bära alltför tunga saker till mästerns kunder. Det ådrog honom en ryggskada, som för resten av livet skulle ge honom en lätt framåtlutande hållning. En lättnad var det för honom att få övergå till *Aftonbladet* i Klara för utbildning till konstförvant, det yrke som vi senare skulle benämna sättare eller typograf.⁵

Så blir den unge mannen arton år. Och då kommer den stora vändpunkten i hans liv. Han börjar studera.⁶

Vad – eller snarare vem utom han själv – åstadkommer då detta? Vi lär bli utan svar. Och detta är stor skada, för det hade varit en värdefull pusselbit i ett stycke svensk kulturhistoria.

Stånds- och samhällsskrankor var på den tiden höga och oftast omöjliga att överstiga. Man fick i regel förbli i den fälla i vilken man blivit född och vuxit upp. Men det är känt att det fanns en väg, som i princip stod öppen för envar att komma över höga murar, och det var studievägen. Gymnasier och universitet stod öppna för alla. I princip – är det mycket viktigt att säga. För dels rådde allmänt uppfattningen att man borde förbli där man börjat, och dels fanns ett då oftast helt oöverkomligt hinder även för den som hade stor studiehåg – ekonomin.

Att Lindberg inte kunde åstadkomma detta på egen hand är självklart. Då är frågan varifrån

hjälp kom. Var det kanske läsprästen? För vi vet att Lindbergs ursprungliga avsikt var att studera till präst. Det hände att präster ibland hjälpte till i sådana fall, antingen någon gång med egna medel eller kanske oftare genom att intressera någon välsituerad församlingsbo att bli mecenat och förhoppningsvis i framtiden få glädje av skyddslingens akademiska framgångar. Hur kontakterna hade förmedlats vet vi ingenting om, endast att han stod i ”outplånlig tacksamhetsskuld till goda och ädla människor” för att han fick tillfälle att studera.⁷

Studierna för mogenhetsexamen skulle ta sex år, och examen avlades i Stockholms Norra Gymnasium med mycket höga betyg. Redan dessförinnan hade han fått en inte så liten erfarenhet som privatundervisare. Han började tidigt ge stödlektioner åt mindre försigkomna studerande, och han hade även före examen tjänat som informator för en herrgårdsyngling i Södermanland. Efter sin examen var han åter ute som informator.⁸

För fortsatta akademiska studier hade han blivit tillförsäkrad ett årligt låneunderstöd av ”en högt stående numera afliden ämbetsman i Stockholm”.⁹ Och när hösten 1874 kom, började hans Uppsalatid med att han skrev in sig vid universitetet.

Brytningstid

Vi präglas alla av den tid i vilken vi lever. Den första studietiden blev naturligtvis mycket avgörande för Lindberg. Det var 1870-tal, och just början på det årtiondet har beskrivits som den stora vändpunkten hos oss – brytningen mellan gammalt och nytt.

Skiftena hade brutit upp den gamla bygemenskapen. Hantverk hade börjat slås ut av det maskintillverkade. Ungdomarna ville inte längre gå i de gamla bygdedräkterna. Och ångmaskinen hade givit möjlighet till ofantligt mycket nytt. Segelfartyg ersattes alltmer av de ångdrivna, och järnvägsbyggandet hade kommit ordentligt igång. Ångmaskinen slog också ut mycket av det som drivits med vattenkraft, och stora fabriksanläggningar växte upp. Varken bergsbruk eller skogsbruk var sig lika. Storbolag köpte upp skogar och drev en väldig timmerflottning mot kusterna. Många var de som måste överge sin hembygd och söka ny försörjning i industrin. Där skapade bolagsformen ett stort avstånd mellan ägaren och de anställda, som ofta kom i ytterst stora svårigheter. Detta bildade grogrunden för ökade samhällsmotsättningar och framtida konflikter.

Det nya kändes svårt för många. Självhushållning slogs ut av penninghushållning. Vid järnvägsstationerna växte det upp handelsbodar, där man kunde köpa varor som kommit långtifrån. Man hade inte ens sina gamla riksdaler och skilling längre utan krona och öre. Med järnvägen kom också tidningar. Och tidningarna skulle komma att spela en allt större roll inte bara med sina nyheter utan också som spridare av nya idéer och impulser.

Nyss hade riket fått tvåkammarriksdagen. Den hade redan hunnit bli en besvikelse för många. Man kunde rent av höra Första kammaren omtalas som ett nytt riddarhus. Bara var femte myndig svensk man hade rösträtt – och naturligtvis ingen kvinna. Och denna rösträtt var för de allra flesta dessutom högst begränsad. Utomlands växte något fram som kallades so-

cialdemokrati. Den hade ännu inte hunnit till oss. Men grogrunden fanns, och det hade redan förekommit en och annan ”strike”, som man då på engelskt vis stavade ordet. – Allt som allt en utveckling med ofantliga möjligheter men också med mörka skuggsidor.

I denna nyskapande tid hade nog Uppsala släpat lite efter i utvecklingen. Den som kom dit ett par tre årtionden in på 1800-talet såg mest rödfärgade timmerhus med torvtak, och handel och jordbruk var vanligaste näringsfång.¹⁰ Men från århundradets mitt hade en utveckling mot industrisamhälle börjat. En stor dag hade det varit år 1866, när det första tåget tuffade in till den nybyggda stationen. Resan från Stockholm gick nu på den nästan ofattbart korta tiden av två timmar och tjugo minuter. Året därpå hade Strindberg kommit till Uppsala, fast på det äldre viset med ångbåt. Han skulle ”läsa på graden” som man sade. ”Det luktade bondkvarter”, skrev han om Uppsala, fast det var naturligtvis inte bara stockholmarens förakt för småstaden utan också ett uttryck för hans eget misslyckande där.¹¹

Men det var helt och hållet universitetet som dominerade. Stadsbornas antal hade ökat, och Uppsala hade 1873 13 000 innevånare och hyste 2 100 studenter. Och universitetsfolket var opinionsbildande både politiskt och kulturellt. Fast fram till 1864 hade det varit skandinavismen som blommat tills den det året fick dödsstöten genom det dansk-tyska kriget. Sedan följde en viss avmattning innan andarna började vakna igen, när nya vindar blåste på 1870-talet.

På själva studieområdet hade mycket gått i gamla hjulspår. Många var de som bara kommit till Uppsala för att ta en examen och dessutom

roa sig i studentlivet. Det söps tappert bland studenterna. Men när den nya tiden kommer, så är det nog professorerna som är bromsklossarna och studenterna som för fram de nya idéerna.

Till detta Uppsala kommer Lindberg tjugofyraårig. Han har inte så liten livserfarenhet. Han har vuxit upp i stor knapphet men lärt åtskilligt genom kontakter med bättre situerade. Och han har erfarenhet av arbetsliv. Hans målsättning är klar: han skall studera till präst. Vägen dit känner han, och den heter arbete och åter arbete. Han installerar sig hos en uthyrningsmadam på Vaksalagatan och börjar ivrigt orientera sig i sina studieämnen.¹² Dessutom gäller det att så fort som möjligt kunna få ge privatlektioner för att klara ekonomin. Det blir stödundervisning åt ungdomar, som har svårt att hänga med i gymnasiet. Så inleds det första universitetsåret.

Allt syntes så klart. Han hade nyss med stor iver börjat studera till präst. Samtidigt hade han kommit igång med att ge privatlektioner. Då händer i ett slag något, som helt kommer att förändra bilden. Lindberg berättar själv – drygt trettio år senare – om ett samtal som han hade under sitt första Uppsalaår och om dess följder.¹³

”Jag var vid den tiden ännu ortodoxt troende ända ut i fingerspetsarna, öfvertygad om, att ingen skulle kunna rubba min kyrkliga öfvertygelse. Så kom jag en dag att resonera med en vän om Kristi gudom, som jag naturligtvis skarpt sökte försvara. Han tillsporde mig därvid, om, därest Jesus verkligen var Gud, han då inte också borde hafva uttalat detta om sig själf. ’Jo, visst’, genmälte jag, ’det har han också gjort’. Men när jag försökte citera något ställe härom, blef jag svaret skyldig.

Jag skyndade då hem och började genomläsa de fyra Evangelierna från första ordet af Matteus till det sista af Johannes, och jag kände härvid mitt grekiska Novum så pass väl, att jag inte behöfde skylla på dåliga öfversättningar, där tvekan kunde uppstå om meningen. Men hur bestört blef jag icke för hvarje kapitel och ännu mer för hvarje evangelium, som jag hann till slut, utan att någonsin finna en enda passus af denna eller liknande lydelse: *egó eimi theós*, ’jag är gud!’

Men väl påträffade jag ställen, som förkunnade den rena motsatsen. Jag mötte sådana uttalanden af Jesus som dessa: ’Hvarför kallar du mig god? Ingen är god utom en, nämligen Gud’ (Mark. 10:18) ...” Därtill nämns ett flertal bibelställen.

Lindberg fortsätter: ”Det var mig nu verkligen, som fjäll hade fallit från mina ögon ... mina fysiska ögon förmådde icke se för tårar. Jag kan knappt säga, hur djup min smärta var öfver den upptäckt jag hade gjort.”

Detta ledde till en kris. Den blev omvälvande både för hans tro och hans framtidsplaner. Hur han gick igenom den berättar han inte, men väl om slutresultatet, som kom att ge hans gudstro en ny djupdimension.

”Jag fick nu lära mig att vända mig till Nazareen allenast såsom ’Människosonen’ och ’Gudssonen’, såsom de heliga Evangelierna verkligen skildra honom” och att ”i Jesus se den sannskyldiga öfvermänniskan samt världens högste, etiskt fullkomlige religiöse profet och sanningsförkunnare – i honom se den, som har talat som ingen annan, skildrat Gud såsom ingen annan, lefvat i Gud såsom ingen annan, älskat mänskligheten såsom ingen annan”.¹⁴

Ungefär samtidigt börjar han känna följdverkningar av den stora anspänningen med både studier och privatundervisning såväl före som efter mogenhetsexamen.¹⁵ Han blir sjuk av överanstängning och måste för ett tag lägga studierna åt sidan. Han får lösa sina problem utan någon som helst hjälp. Lyckligtvis har han en i grunden god fysik och viljestyrka. Han börjar studera de då så uppburna filosoferna Boström och Wikner. Efter mycken vända ser han sin ändrade syn omöjlig att förena med kyrkans lära. Både kyrkan och teologiska fakulteten var ju vid denna tid synnerligen hårt dogmbundna. Han finner att en framtida prästkappa aldrig skulle kunna rymma honom och hans sanningskrav.

Nu hör ju till prästutbildning åtskilligt av språkstudier. Här finns ett område, som i mycket hög grad fångat hans intresse. Med kunskaper i grekiska och hebreiska kan han dessutom komma Bibelns grundtexter in på livet. Han kommer att i detta se en möjlighet att lösa sitt problem. Hans huvudämne blir semitiska språk. Dessutom leder hans läsning av Boström och Wikner till att han alltmer fördjupar sig i teoretisk filosofi.

Så har inte bara vårt land utan också Lindberg en brytningstid på 1870-talet. Han finner efter hand sin väg igenom den på ett positivt och till slut lyckligt sätt. Och han fortsätter, som han börjat, att varva sina studier med att ge privatlektioner. Från 1876 har han också läst så pass mycket hebreiska, att han ger lektioner främst i detta ämne och det till sådana som inte har lika lätt som han själv med sina språkstudier vid universitetet.

Efter sitt första Uppsalaår är han åter ute på ett Sörmlandsgods som informator.¹⁶ Han hade hört att familjen skulle få besök av en ung herrgårdsfröken, som var dotter i en vänfamilj till godsägarparet. Han deltar i familjens måltider och kommer nu lite sen och brådsnkande in genom matsalsdörren. Historien om hur han bokstavligen faller för sin tillkommande är som hämtad ur en enklare roman. Han får alldeles för mycket ögon för henne och har alldeles för lite ögon kvar för en förarglig mattkant. Han går över styr och trampar i fallet husets herre på foten till dennes mycket hörbara förargelse. Som han dessbättre inte slår sig och genast är på benen, faller den unga damen i ett muntert skratt. Och skall vi hålla oss till den enklare romanstilen, önskar sig nog Lindberg sjunka genom jorden.

Skrattet var glatt men inte hånfullt. Hade han fått ögon för henne skulle det visa sig att hon också fick ögon för honom. Men han visste mycket väl att fröken Lindeberg kom från en välbärgad familj med vanor långt över hans egen ytterst enkla standard. Det gällde att försöka låta bli att tänka på henne. Detta lyckades dock inte alls, i synnerhet som den unga sköna var mycket uppmuntrande. När hon så småningom talade med sin mamma om saken – fadern var död – blev det rätt stor uppståndelse. Mamman hade självklart tänkt sig en välbeställd godsägarson som måg. Men Hilda – hon hette så – var en viljestark flicka, och till slut blev det också i någorlunda samförstånd som hon ville.

Bröllopet skedde med vigsel i Brännkyrka kyrka i maj 1876. Och när Hilda fick sin Emil fick hon samtidigt sitt flicknamn Lindeberg förkortat till Lindberg.

Apropå namnet Lindeberg är det ju känt från vår svenska historia. En släkting till Hildas far hade några årtionden tidigare blivit dömd till döden för lasteligt tal emot konungen, som då var Karl XIV Johan. Ingen – allra minst kungen själv – tänkte sig att straffet skulle verkställas. För kungen kunde det bli en god sak. Det skulle bli en styrkedemonstration för honom. Därtill skulle han få visa storsinhet genom att bevilja nåd och kanske återvinna något av sin en gång så stora popularitet.

Haken var bara att Lindeberg vägrade mottaga nåd och krävde att enligt laga dom bli avrättad. Så flög hans namn över hela riket. Och man väntade på fortsättningen. Höga vederbörande råkade i förlägenhet. Kungen krånglade sig ur knipan genom att på skäligen svaga grunder bevilja amnesti åt samtliga som dömts för politiska brott. De var till antalet fem med Lindeberg. Det var bara det att de fyra övriga befann sig i god säkerhet på utländsk mark. Men Lindeberg vägrade lämna fängelset. En dag, när han efter rutinen rastades utanför själva fängelsebyggnaden, fann han dörren låst och kunde inte komma in igen. Nya breda leenden runt om i landet.

Och med den historien i tankarna blir det nog inte svårt att hålla den unga fru Lindbergs flicknamn i minnet.

Äktenskapet betydde en stor omställning för dem båda. Som väl var hade Hildas mamma förlorat sig med saken och till och med bytt till sig ett hus vid Kungsängsgatan 36 i Uppsala, mycket med tanke på att skaffa de båda unga en lägenhet.¹⁷ Att flytta in där blev för Lindeberg en mycket stor standardförbättring i jämförelse med hans tidigare enkla lya. För unga frun blev

det snarare tvärtom – en anledning att vänja sig vid något anspråkslösare än förut. Naturligtvis hade det funnits olyckskorpar när de två bildade par, och det hade säkert nämnts ordet mesallians, men de hade i så fall kraxat i ogjort väder. Äktenskapet blev livslångt och därtill sällsynt lyckligt. Fru Lindberg, som var ett par år äldre än maken, hade fått en för sin tid mycket god skolning. De kom att understödja och uppmuntra varandra. Som Lindeberg med åren utvecklade en så stor aktivitet och fick så många kontakter, fick hon på många sätt stötta och hjälpa honom med allt detta. De delade hela livet intressen och bevarade sin känslagemenskap.

I september år 1877 kom tre dagar i följd, som skulle ge minnen för livet både för Uppsalabor och för en stor skara tillresta personer. Men för makarna Lindeberg kunde ingen dag överglänsa den första, då de två blev tre. Det blev ett litet flickebarn som skulle döpas till Maria, fast hon livet igenom kom att kallas Maja. Dagen var den femte september, men då hände som antytt också annat.

Under Sten Sture d.ä:s dagar hade Norden fått sitt första universitet i Uppsala, och nu, fyra-hundra år senare, ägde en storartad jubelfest rum.¹⁸ Den avhölls naturligtvis i Domkyrkan, dit inbjudna höga gäster och andra besökande strömmat från när och fjärran. Oscar II och andra medlemmar i kungafamiljen spred glans över festligheterna. Efter den storartade högtiden i kyrkan gav universitetet stor middag för sina gäster.

Dag två blev inte mindre lysande. Då ägde den stora jubelfest-promotionen rum. Den förrättades likaså i Domkyrkan och överträffade vi-

da vad Uppsala dittills skådat. Inte mindre än 90 licentiater från de fyra fakulteterna hedrades med lagerkrans och doktorshatt. Därtill hade fakulteterna kallat 79 svenska, norska, danska och finska vetenskapare och bemärkta män till hedersdoktorer. Vidare hyllade universitetet 22 jubeldoktorer. Kungafamiljen bidrog också denna andra dag mycket till högtidligheten.

Det som eftervärlden framför allt erinrar sig från detta tillfälle är den av Viktor Rydberg skrivna kantaten med begynnelseorden: "Ur nattomhöljda tider emot ett mål fördoldt för dig, o mensklighet, du skrider i sekler fram din ökenstig!" Viktor Rydberg var också en av dagens hedersdoktorer, och kantaten blev genast känd landet runt. Bland hedersdoktorerna märktes också den norske dramatikern Ibsen. Den påföljande festmiddagen var uppdukad för femtonhundra personer och avslutades med fackeltåg och stort fyrverkeri.

Tredje dagen blev en mycket glad dag, då studentkåren gav stor konsert i Carolina Redivivas solennitetssal, och på kvällen avrundades det hela med en stor bal, som har beskrivits som lysande.

Ett par dagar före allt detta hade man i en Uppsalatidning kunnat läsa denna annons: "Till jubelfesten. Vackra rum med stall och vagnshus. Kungsängsgatan 40." Det gällde andra huset från det där Lindberg bodde. Och för honom blev ju jubelfesten av dubbel anledning oförglömlig.

På den tid det är fråga om fördes all debatt, förutom den i tidningarna, direkt med personliga kontakter. Därför var intresset stort och i växande att vara med både som åhörare och kanske

med ett eller annat inlägg vid de många diskussioner som utlystes. Lindberg blev en livlig deltagare i detta, och han både lärde debatteknik och knöt många kontakter med såväl studenter som arbetare. Den tiden var också intresset stort att bevista föreläsningar, och här kom Lindberg snart att bli flitig lyssnare och skulle efter hand själv bli en omtyckt och mycket efterfrågad föreläsare, som tog upp både sociala, politiska och allmänbildande frågor.

Hur kunde han hinna med allt detta utan att bli splittrad och alldeles försumma studierna? Svaret ligger säkerligen i en god portion optimism och en särdeles stark karaktär och viljeinriktning. Han hade från början räknat med att varva studierna med privatundervisning. Men ett antal år framåt nödgades han nu för sin och familjens försörjning låta undervisningen ta allra mesta tiden. Förutom den som han gav privat och fortsatte med under hela Uppsalatiden fick han en lärartjänst vid Fjellstedtska skolan i Uppsala från hösten 1879 till våren 1883.¹⁹ Sedan var han anställd vid kursen för teol.fil.-examen Uppsalatiden ut.²⁰ Det innebar att han gav universitetets förberedande undervisning i hebreiska till nykomna studerande under deras första termin – ett förtroende och erkännande från hans professor, då han ju ännu inte avlagt någon examen, när han började detta arbete. Han var mycket omtyckt bland dessa elever. En av dem var Nathan Söderblom.

Under 1880-talet tillkommer dessutom mycket nytt, som kommer att kräva en stor del av Lindbergs tid. Och han har en familj, som han ägnar stor omsorg. Det är omvittnat. Den utökas också. År 1879 – på hans egen födelsedag den 3 maj – kommer andra barnet, och innan

O.E. Lindberg.

1884 gått till ända har barnaskaran ökat till sex, däribland ett par tvillingar. Dagarna ägnas åt undervisning, och därtill kommer nattliga studietimmar.

Han hade inte gått iland med allt detta om han inte haft lyckan att ha en så samstämmig och hjälpsam hustru, som delade bördorna – och de var många – men också intressena och glädjen.

1880-talister

Emigrationen till Amerika, folkomflyttningarna inom landet som industrialismen åstadkom – det var mycket som skapade den vilsenhet och

längtan efter något bättre, som tog sig uttryck i folkrörelser av olika slag på 1880-talet. Frikyrkligheten var redan kraftigt på gång. Till detta kom nu också en folklig nykterhetsrörelse, och arbetarrörelsen som växte fram var ju uppenbart orsakad av industrins utveckling med dess följdverkningar. Vår första stora strejk hade brutit ut vid sågverken runt Sundsvall år 1879.

Den gamla auktoritetstron hade fått många törnar. Det kändes inte minst i Uppsala. Inspiration kom från den nya litteraturen. Romantiken som blommat – och för all del skulle göra så länge än – fick stora grundskott av den nya realismen och naturalismen. Man läste Strindberg. Från Norge kom den nya tidens signaler med Ibsen och Björnson. Dansken Brandes blev också ett stort namn.

Många som låg för studier i Uppsala kände uppfordran av det nya. Flera av dem kände också ansvar och förpliktelse att söka leda utvecklingen i goda banor. Bland dem fanns de som kom att ägna tid och krafter åt det framväxande folkbildningsarbetet. Lindberg hörde just till dem. Han gjorde det med egna erfarenheter av att kunskap kan leda till ökad samhällsgemenskap. Hans grundtanke var att kunskapsvägen var den bästa till ökat politiskt inflytande.

Den då ännu helt unge jur.stud. Karl Staaff – i början av nästa århundrade statsminister – gick i spetsen för att i studentkretsar väcka en allmän debatt i frisinnade frågor. Han kände redan då ett stort socialt ansvar, och han samlade en skara radikala meningsfränder för att komma från ord till handling.²¹ I den kretsen ingick också Lindberg och åtskilliga andra, som så småningom skulle göra sig bemärkta inom olika vetenskaper eller på andra områden i samhället.

Dessa män bildade hösten 1882 föreningen Verdandi.²² I fyrmannakommittén som utarbetade stadgarna ingick förutom Staaff även Lindberg samt Olof Högberg, sedermera författare, och Harald Sohlman, som i sinom tid blev en framstående tidningsman. Man arbetade de första åren bara internt. Vid det första ordinarie sammanträdet inledde Lindberg en debatt i den för honom så typiska frågan om önskvärdheten att utjämna ståndsskillnaderna. Han såg vägen dit genom höjande av bildningen och ett utökande av rösträtten.

Så gav Lindberg sig i kast med ytterligare en arbetsuppgift. Han visste att i Stockholm en doktor Anton Nyström startat ett arbetarinstitut, som främst tog upp naturvetenskapliga ämnen. Detta gav Lindberg impulsen att i början av 1883 utfärda ett upprop till arbetarna i Uppsala att vara med och starta ett arbetarinstitut.²³ Arbetarföreningen i staden hade nybyggda lokaler där man fick hålla till, och intresset visade sig vara stort. Deltagarna ökade också raskt. I religiösa, politiska och sociala frågor förklarade sig detta Uppsala Arbetarinstitut stå på neutral grund. Man startade med föreläsningar i svenska språket, och här var Karl Staaff föreläsare.²⁴ Andra Verdandi-vänner var också med som föreläsare och diskussionsledare. Föreläsningarna skulle hållas "så vetenskapligt som för åhörarnas ståndpunkt kan vara lämpligt ... Man vill, att åhörarna skola lära sig själva tänka", för att citera en Uppsalatidning.²⁵

Den lyckade starten av detta arbete glädde både Lindberg och hans maka mycket, och de bjöd vännerna, de flesta verdandister, på en glad kväll i hemmet. Där var det livligt och skålades

också glatt, fast drycken var endast lingondricka. Många av vännerna var liksom Lindberg ivriga nykterhetsmän. Själv hade han nyligen anslutit sig till nykterhetslogen Templarvakten.²⁶ Med svåra erfarenheter från barndomshemmet skulle han genom åren på olika sätt komma att stödja nykterhetssträvandena.

Lindberg kom att delta i åtskilliga politiska debatter. Han ville ju gå kunskapsvägen, medan den nya socialdemokratin hade siktet inställt direkt mot makten. Vid en utomhusdiskussion en sommarsöndag drabbade han samman med en radikal socialist. Lindberg liknade i sitt tal arbetarklassen vid den starke Simson och socialismen vid den lockande Delila.²⁷ Men hans kombattant tog snabbt upp liknelsen, fast han vände på den. Arbetarklassen var nog Simson, men Delila var den hjälpsamma överklassen. "Där står er Delila", ropade han högt och pekade på Lindberg. Det blev stort skratt. Som det var vanligt på den tiden röstade man om antagande av en resolution i frågan. Lindbergs linje vann en knapp seger. Men han själv och alla övriga kände ju att det var en Pyrrhusseger.

Men det kunde gå åt andra hållet också. Lindberg hade inlett en diskussion vid ett möte i Norrköping, där den från vår politiska historia kände röde agitatorn August Palm var med bland åhörarna.²⁸ Palm angrep kraftigt Lindbergs åsikter. Lindberg fick så ordet och försvarade eftertryckligt sin sak. Detta bringade Palm ur fattningen, och han ropade högt till Lindberg att "dra åt helvete". Där kom svaret omgående: "Ja, för all del, om bara herr Palm skaffar en tur och returbiljett och följer med som sällskap." Den gången fick Lindberg skrattarna på sin sida.

Men det var ju inte det han var ute efter. Han ville övertyga – inte roa. Och han drog sig rätt snart från politiska diskussioner för att kunna helhjärtat ägna sig åt folkbildningsarbetet.

Lindberg hade ju sett sig tvungen att uppge sin ursprungliga avsikt att studera till präst på grund av kyrkans dogmbundenhet. Något som bekommit honom illa var den vedertagna föreställningen om djävulen. Under åren som gick sysslade hans tankar med detta ämne, och just i början av 1880-talet gav han ut sin första skrift, en liten broschyr *Reflexioner öfver djefvulsdogmen*.²⁹ Han vänder sig mot tanken att det onda fått formen av en personlig gestalt med enda önskan att göra både detta livet och det tillkommande till en pina för människan. Han framhåller att Jesus aldrig teoretiserar. Jesus talar gärna i bilder. Enligt dåtida bruk talade han därför om det onda under bilden av ett personligt ont väsen. Jesus sade ju till Petrus: ”Gå bort, Satan”. Men Petrus stod Jesus mycket nära, och det var endast en frestande tanke från honom, som Jesus i denna bild avvisade.

Allt nog – många, inte minst teologerna i Uppsala, bland dem ärkebiskopen, tog illa vid sig av denna skrift. Lindberg fick en påtaglig erinran om det, när han ett antal år senare sökte en rektorsbefattning vid en folkhögskola. Han var meriterad för tjänsten. Men man hade läst broschyren och räknade honom som en ungdomens förförare och valde en annan sökande.³⁰

Detta att träda upp mot kyrkans djävulstro var ju alls ingen nyhet. Lindberg gjorde det på sitt sätt. År 1909 skulle det i landet blossa upp en väldig storm i denna känsliga fråga. Något av det klokaste som då skrevs var väl några rader av

professorn, sedermera ärkebiskopen, Nathan Söderblom: ”Inte kan man diskutera djävul och helvete. För den ene betyda de fruktansvärda verkligheter, för den andre äro de dumt prat och elakartad vidskepelse. Låt oss tala om något annat! Men med en tyst överenskommelse att hjälpas åt och bekämpa dem.”³¹ Säkerligen läste Lindberg detta och nickade med sina då vidgade erfarenheter gott bifall.

Nathan Söderblom, som var sexton år yngre än Lindberg, hade kommit till Uppsala i början av 1880-talet. När han själv fått distans till den tiden, beskriver han den så här: ”Dess radikalism var i själva verket en reaktion emot skenväsen och tomma, stora fraser. Personlig ärlighet och sanning gjordes gällande med välgörande allvar. Men Luthers liknelse om den fulle bonden, som, när man vill räta upp honom, ramlar ner på andra sidan av hästryggen, äger alltid sin tillämpning. Åttiotalet ville gripa fatt i verkligheten, men man blev närsynt. Det gråa allvaret blev till förnekelse av anden och Gud.”³²

Söderblom säger vidare: ”Bakom dessa teologiska och exegetiska studier låg ett religiöst patos, som nutiden icke anar. Vi kämpade med grundproblemet. Ingen meddelade oss någon klarhet eller lösning eller vägledning. ... för oss vilade en helig tyngd över dessa spörsmål om Bibelns beskaffenhet och historia. ... För oss var det icke någon ärvd eller lättköpt insikt utan en uppenbarelse från Gud själv, då spörsmålet om kristendomens sanning flyttades från frågan om själva bokens och bokstavens ofelbarhet till Guds levande uppenbarelse i historien ... Den vetenskapliga friheten och strängheten blev för oss en religiös uppgift, en skyldig heder åt san-

ningens Gud ... Vi erforo, att det ärliga andliga arbetet gagnade icke endast klarheten och insikten, utan även det personliga livet.”³³

Det är rent underligt att läsa dessa Söderbloms ord. Man kunde tro, att han beskrivit Lindbergs situation. Och visst gjorde han det. Den var uppenbart gemensam för dem – och för många andra.

Det står utom allt tvivel, att både Lindberg och Söderblom studerat Viktor Rydbergs skrift från år 1862 med titeln *Bibelns lära om Kristus*. Rydberg hade där beskrivit Jesus som den ädlaste bland människor, idealmänniskan, men framhållit – efter en omfattande genomgång av vad Nya Testamentet hade att säga i frågan – att läran om Jesu gudomliga natur härrörde från senare kyrkliga bekännelseskrifter. Mera undanskymt är, att Rydberg dock mycket ingående skildrat judafolkets Messiasförväntningar före och vid Jesu tid och att han klart framhåller Nya Testamentets uppfattning av Jesus som Messias.

Rydbergs bok har betecknats som ”vår första moderna religionshistoriska undersökning”, och den var för sin tid uppseendeväckande.³⁴ Den kom att utlösa en mängd ofta starkt känsloladdade motsägelser. En andra upplaga utkom redan samma år, utökad med ett av dessa bemötanden och därtill en detaljerad gensaga mot detsamma, i vars slutdel Rydberg – med märkbar lidelse – säger: ”Den som vill, att man i mensklighetens högsta och heligaste angelägenheter skall förtiga och undertrycka, i stället för att meddela och utbreda, hvad man efter samvetsgrannaste undersökning funnit sant vara, han vet ej hvad kärlek till sanning är, han har aldrig rätt innerligt förnummit sanningens helige ande i sitt hjerta ...”³⁵

Det är mer än troligt, att den vän, med vilken Lindberg under sin första Uppsalatid haft det avgörande samtalet om Kristi gudom, likaså känt till Rydbergs skrift.

Vi får en bekräftelse på Rydbergs betydelse för Lindberg i ett brev, som han skrev till Karl Warburg, vilken varit professor i estetik med litteratur- och konsthistoria vid Göteborgs Högskola 1891–1900. Warburg hade år 1900 utkommit med sin stora biografi om *Viktor Rydberg*. Han hade sänt den till Lindberg, som skickar tackbrev och säger: ”För mig är det en särdeles glädje, att den store Viktor Rydbergs lefnadssaga blifvit så värdigt och fint tolkad som i Dina berömda föreläsningar, detta därför bland annat, att V.R:s liksom Wikners arbeten haft ett så afgörande inflytande på hela min inre utveckling.”³⁶ Warburg säger i sin biografi, att *Bibelns lära om Kristus* kom att ”utöfva ett icke ringa inflytande på det allmänna tänkesättet hos vida lager af bildade kretsar”.³⁷ Intresset för dessa frågor får också sin belysning av att innan det gamla seklet hunnit sitt slut, hade den sjätte upplagan måst tryckas.

Lindberg och Söderblom hade alltså ställts inför likartade problem. Vad som däremot skilde var deras olika bakgrund och sätt att lösa dem. Söderblom hade sina rötter mycket djupt i kyrkan. Hans far var präst i det hälsingska Trönö, sträng och fordrande, främst mot sig själv, och ytterst mån om sina församlingsbors såväl andliga som lekamliga bästa. Nathan hade alltid varit djupt fäst vid honom. På dödsbädden hade fadern bland annat sagt dessa ord till sin son: ”Du skall ha samma regel som jag. Min regel har alltid varit: Icke såsom herrar över församlingen utan såsom medhjälpare till eder

glädje.”³⁸ Detta kändes för Nathan som djupt förpliktande. Han måste lösa sina problem inom kyrkans ram, och det lyckades utomordentligt väl. Söderblom hade en stor förmåga att överbrygga. Han blev ju som ärkebiskop den store ekumenen.

Men trots att Lindberg och Söderblom löste sina problem på så helt olika sätt – den ene utanför och den andre inom kyrkan – är det märkligt att se, allt eftersom åren går, hur de mer och mer kommer att sträva mot ett i grunden gemensamt mål – människors förbrödring och hävdande och stärkande av kristen tro.

Men ännu var det 1880-tal. Lindberg hade gått miste om en folkhögskoletjänst med vilken han hoppats på en förbättring av sin ekonomi. Trots allt hans arbete var den i svagaste laget. Men det kunde finnas en och annan ljusglimt. Han hade träffat Hjalmar Branting flera gånger, mest vid diskussioner i Verdandi. På omvägar hade Branting hört att Lindberg hade det ekonomiskt bekymmersamt. En dag kom ett brev med en inte liten penningssumma och ett par korta rader, att det skulle glädja avsändaren om Lindberg ville använda beloppet efter egen önskan. Med återbetalningen var det ingen brådska. Den kunde ske efter råd och lägenhet. Brevet var undertecknat: ”Hälsning från din tillgivne Hj. Bg.”³⁹

Uppskattning i annan form kunde Lindberg också få erfaras. Arbetarkorporationernas centralkommitté hade inbjudit till en stor fest i Uppsala.⁴⁰ Lindberg och hans hustru hörde till de inbjudna hedersgästerna, och de befann sig i gott sällskap, för däri ingick landshövdingen, universitetets rektor, borgmästaren, ett antal professorer och inte minst ärkebiskopen Anton

Niklas Sundberg, om vilken det ju särskilt från hans biskopstid i Karlstad berättades så många anekdoter. Sundberg var i allt en kraftkarl. Det sades i samband med den stora branden i Karlstad år 1865, att ”landshövdingen bad och grät, men biskopen svor och släckte”. Sundberg hade ju mycket ogillat Lindbergs uttalanden i djävulsfrågan. Så rejäl karl var han dock att han kunde uppskatta en mans redliga uppsåt. Det kom alls inga mörka blickar från honom.⁴¹ Mot festens slut trädde en av arbetarna fram och höll ett erkännansamt tal till Lindberg och överlämnade en snusdosa i äkta silver med inelliggande belopp i guldpenningar. På locket var ingravert: ”Till privatläraren O.E. Lindberg, ett tacksamt minne af Uppsala arbetare 4/1 1885”.

Lindberg visste ju från början, att han inte kunde gå rakt på en examen, eftersom han måste ta på sig mycket extraarbete för att klara sin försörjning. Till detta kom hans tidiga äktenskap och med det så småningom ett antal ytterligare munnar att mätta. Hans myckna förenings- och folkbildningsarbete var synligt för många. Bara de närmaste vännerna och främst hans genom-solidariska hustru kände till alla hans tidiga och sena timmar med studierna. Han hade lyckligtvis styrka till kropp och själ.

Han skrev också i *Svensk Läraretidning* 1884–85 en lång serie utförliga artiklar under rubriken ”Några vinkar om uppfostran”. Vinkarna gavs ur en mångfald aspekter. De syftade till personlighetsutveckling och karaktärsfostran.

Äntligen resulterade hans studier hösten 1885 i en fil.kand.-examen. Den gav honom laudatur, högsta betyget, i semitiska språk, höga betyg i latin, grekiska och teoretisk filosofi samt godkänt

i nordiska språk och – lite udda tycker man – botanik.⁴² Av de sju som fick sin examen samtidigt hade han därtill högsta betygspoängen. Och därmed var också siktet inställt på nästa examen.

Ännu en organisation tar Lindberg initiativet till. Han hade ju goda kontakter bland både arbetare och universitetsfolk. Nu samlar han några från vardera sidan hemma hos sig och lägger fram tanken att starta en förening med namnet ”Studenter och Arbetare” och med syfte att bekämpa klassfördomar och låta studenter och arbetare mötas ”som vänner och bröder till inbördes uppfostran och nöje”.⁴³ Och föreningen bildas med ett trettioårligt medlemmar med ungefär lika många arbetare från skilda yrken som studenter. Av dem är de flesta medicinare. Av teologerna får man bara med en enda. Och året är 1886.

Den nya föreningen kom Lindberg att ägna stort intresse och mycket arbete. Här fick han betydligt större utrymme att ta upp frågor, som han själv fann angelägna. Föreningen skulle om några år också få s.k. kretsar i Stockholm, Göteborg och Lund.

Om värdet av detta initiativ har vi ett uttalande, som gjordes flera årtionden senare av folkbildningsmannen Carl Cederblad, som var föreståndare för Uppsala Arbetarinstitut på 1920-talet och då även redaktör för Verdandis småskrifter: ”Föreningen Studenter och Arbetare ... var i sanning en upsaliensisk kulturhård, vars andliga eld och verkningar spredos vida omkring. ... Den kan sägas ha varit det sista friska skottet på den liberala arbetarrörelsen. ... Framst från diskussionerna i föreningen Studenter och arbetare har utgått de socialpolitiska initiativ och

arbeten, som präglat stora partier av svensk reformpolitik under årtionden.”⁴⁴

För att återkomma till Verdandi kände sig denna förening nu redo att uppträda utåt, och man blev överens om att vid en första offentlig diskussion ta upp den då aktuella sedlighetsfrågan. Man annonserade om saken i Uppsalatidningarna.⁴⁵ Det var nu mars 1887. Tidigare hade verdandisten Knut Wicksell – sedermera betydande och banbrytande nationalekonom – haft upp ett snarlikt ämne i ett par föredrag, och det hade upprört en del Uppsalateologer. Stämningen var därför laddad redan innan diskussionen började. Teologen och professorn Waldemar Rudin, som i polemik bemött Wicksell, var inbjuden jämte en del andra män, som man visste ogillade Verdandi.

Det blev en särdeles livlig och mycket uppmärksam diskussionskväll. Rudin hade ställt upp. Mot sig fick han väl främst den hetlevrade Hinke Bergegren, som lockats dit av det utlysta ämnet och med kraft talade för den fria kärleken. Han skulle så småningom med sin fräna radikalism ådra sig fyra fängelsestraff. Denna kväll förvånade nog Lindberg flera bland deltagarna, för han kom att ställa upp på professor Rudins sida. Lindberg var nog radikal i sociala, politiska och en hel del religiösa frågor. På det etiska området var han däremot en försiktig man.⁴⁶

Bland dem som studerade nationalekonomi, när 1900-talet var ungt och Knut Wicksell var ett så stort namn både i hemlandet och internationellt, var det väl knappast någon som visste hur denne hade funnit sin specialvetenskap. Som ung ivrig samhällsförbättrare hade han vid

de nämnda föredragen framfört uppfattningen, att dryckenskapen – den var särdeles stor då – berodde på fattigdomen, och att denna i sin tur hade sin rot i befolkningsökningen.

Wicksell framförde nu, som den förste i vårt land, tanken på födelsekontroll.⁴⁷ Det renderade honom en varning av de akademiska myndigheterna, och han blev utsatt för ett otal angrepp i pressen. När han följande år talade om samma ämne, hävdade han att emigrationen orsakats av befolkningsökningen. Det ledde till att han klandrades för att inte ha några kunskaper i nationalekonomi. Så blev just detta den starka sporren för honom att fördjupa sig i den vetenskapen, och det gjorde han också med den äran.

Men vägen till akademiskt erkännande skulle för Wicksell bli lång och beströdd med törne. Efter hårt arbete och många svåra och intrikata turer erhöll han äntligen sin professur i nationalekonomi år 1901. Lindberg skyndade sig att skriva och lyckönska vännen Wicksell ”att efter så många mödor och vedervärdigheter vara vid målet”.⁴⁸

Det fanns ett område där de båda vännerna stod varandra mycket nära. De hade starka religiösa intressen. Medan Lindberg inte ville sära någon, var Wicksell oförsiktigare. Ironiska tankar år 1908 om kyrkans lära om den obefläckade avlelsen gjorde att han – professor sedan 1901 – fick sitta bakom galler i två månader.⁴⁹ Ännu då var det farligt att opponera mot stat och kyrka.

Utom åt sin undervisning vid universitetet och privat tog sig Lindberg mot slutet av 1880-talet mera tid åt sina språkstudier. Handedare under första tiden hade varit professor Nordling, som på traditionellt vis föreläste endast över Gamla

Testamentet och Koranen. Men också inom Lindbergs studieområde skulle 1880-talet blåsa med nya vindar, och det skedde genom Herman Almkvist, som 1880 fått en e.o. professur i jämförande språkforskning i Uppsala. Han blev två år senare ordinarie professor i semitiska språk.⁵⁰ Almkvist hade företagit resor i en mängd länder för språkforskning och hade också grundligt på ort och ställe studerat en del hamitiska språk. Han var utomordentligt mångsidig och en idéspruta. Inom sitt stora område införde han jämförande språkforskning och intresserade också sig och sina elever för språkhistoria. Detta blev en väldig stimulans för Lindberg och hade avgörande betydelse för dennes forskning och undervisning. Almkvist ägnade arabiskan mycket större intresse än vad hans föregångare gjort, och det blev också avgörande för Lindbergs studier.

Så kommer året 1890, och Lindberg får sin licentiatexamen och det med laudatur, högsta betyget, i sitt ämne semitiska språk.

Under de år Lindberg studerade och arbetade i Uppsala hände det på en helt annan plats i landet något som skulle leda till en synnerligen lycklig samtidighet.

I Göteborg hade man länge haft tankar på en högre läroanstalt. Framför allt redaktören för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* S.A. Hedlund hade sedan 1870-talet kraftigt arbetat för tillkomsten av en högskola. Historien om hur den kom till ligger utanför ramen för dessa rader, men Göteborg var donationernas stad, och med deras hjälp blev tankarna verklighet. I slutet av 1887 beslöt Göteborgs stadsfullmäktige att upprätta en högskola.⁵¹ Som lokal fick man en före detta skolbyggnad i trä, belägen mitt

emot Dicksonska palatset vid Södra vägens början.

Lindberg hade kommit att fördjupa sig i en lärd, på latin skriven avhandling av professorn i österländska språk i Lund Esaias Tegnér d.y., sonson till den store Esaias. Han hade därigenom också fått personlig kontakt med Tegnér. När nu den nya högskolan i Göteborg ser sig om efter en god kraft för undervisning i semitiska språk, har Lindberg sin licentiat klar och får rekommendationer både från Uppsala och från den mycket aktade Tegnér i Lund.⁵² Lindberg utses till innehavare av en extraordinarie lärarbefattning i semitiska språk. Den nya högskolan invigs högtidligen den 15 september 1891. Två veckor senare tillträder Lindberg sin nya tjänst.

Kallelsen till den nya högskolan i Göteborg får betecknas som den andra stora vändpunkten i Lindbergs liv. En vändpunkt även för hans hustru och stora familj. Och man lämnar inte utan vidare en stor krets av goda vänner.

Att Lindberg hade en stor krets av verkliga vänner i Uppsala fick han ett fullgott bevis på vid en avskedsfest som föreningen Studenter och Arbetare anordnade för honom på Västmanlands-Dala nation.⁵³ Hans hustru och äldsta barn var också inbjudna. Lindberg fick på podiet sitta i "gullstol", och han blev hyllad med både sång och en lång rad tal. Från universitetet trädde tre professorer och även andra vetenskapsmän fram och uttalade mycket erkännssamma ord till honom. Sist upp på podiet för att hylla honom kom en murare och en målare från föreningen Studenter och Arbetare. Efter en del sångnummer överlämnade docenten Scheele en

hyllningsadress med runt 200 namn jämte en större penninggåva.

Lindberg var mycket rörd och tacksam. I sitt tacktal sade han bland annat: "Ni har berett mig en stor glädje denna afton, främst för att jag fått uppleva det förunderliga, att så många vänner ur olika samhällsklasser och med skiftande intressen mötts här på samma gång. Detta samkväm är för mig en illustration till min älsklingsstanke, att samhällets olika element en gång kunna broderligt träda tillsammans och diskutera dagens frågor och råda bot på dess brister."

Kvällen slutade med att Lindberg – sittande i sin gullstol – på studentikost vis bars hem av sjungande studenter och arbetare.

Göteborgsåren

I Göteborg hade Lindberg lyckats få hyra en rymlig och god lägenhet i Majorna, och där installerade sig nu han och hela familjen.⁵⁴ Trots allt praktiskt som måste ordnas och en självklar inkörning vid högskolan spillde Lindberg ingen onödig tid att gripa sig an med arbetet på sin doktorsavhandling.

Vid högskolan skulle Lindberg få glädjen att åter få kontakt med en kamrat och vän från Uppsalaåren. Vitalis Norström, som var några år yngre, hade kommit till Uppsala redan året före Lindberg och studerade sig där till doktorat och docentur i teoretisk filosofi, samma ämne som ingick i Lindbergs fil.kand. Norström var på plats i Göteborg redan 1888, där han fått tjänst som e.o.lektor vid Högre Realläroverket. Men när den nya högskolan startade fanns han med där som tf. och två år senare som ordinarie pro-

fessor i filosofi. Högskolan hade mycket stora ambitioner att knyta framstående män till sig. Norström – nu rätt bortglömd – kom att runt sekelskiftet få ett i hela landet särdeles aktat namn som filosof, stor tänkare och mycket uppmärksam idédebattör. Vänskapen mellan de två studiekamraterna djupnade alltmer med åren.

S.A. Hedlund, som nedlagt så stort arbete för tillkomsten av högskolan, var ivrig att lära känna de nya lärarna. Det bästa sättet var ju att bjuda dem hem till sig. Lindberg var snart gäst i det Hedlundska hemmet, och det skulle bli många glada bjudningar, där båda makarna Lindberg blev synnerligen väl sedda gäster.⁵⁵ De kom rätt snart att höra till en liten krets av intressanta vänner. Till julbjudningar i det Hedlundska hemmet inbjöds hela familjen Lindberg.

Vid en middag, dit båda makarna Lindberg bjudits, var också Viktor Rydberg gäst.⁵⁶ Rydberg hade ju i unga dagar tagits om hand av Hedlund och arbetat i dennes tidning ett par årtionden. Som han därtill var gift med en dam ur den kända Göteborgssläkten Hasselblad, hade han dubbel anledning att vilja besöka Göteborg. Det blev en minnesvärd kväll för både värdfolk och gäster, särskilt som Rydberg efter ivrig övertalning kom att läsa ett par kapitel ur sin helt nyutkomna bok *Vapensmeden*.

Alla olikheter till trots hade Hedlund och Lindberg åtskilligt gemensamt. Hedlund hade också i unga dagar måst avbryta sina studier för informatorsarbete. Det har sagts om honom, att han var ”en underbar blandning av världslig klokhet och ideell åskådning”.⁵⁷ Det var väl på det sistnämnda området som de två möttes. Bå-

da hade uppenbar gemenskap i sina strävanden att främja utbildning och kunskapsspridande. Hedlund hade i mitten av 1860-talet suttit ordförande vid det möte, då Arbetareföreningen i Göteborg bildades, och hade sedan dess följt dess arbete med stort intresse.⁵⁸ Här fanns också en fin kontaktyta.

Våren 1892 har vi i ett brev till Tegnér Lindbergs egna ord om hans nya situation. Den fastställda lönen ”äfvén om den är liten ... så gifver den en trygghet, som är mycket värd”. Han återkommer till ämnet: ”Min ekonomiska ställning har artat sig bättre än jag någonsin vågat hoppas, emedan jag dels fått föreläsa i Arbetareinstitutet, dels engagerats af den ädla och sant religiösa fröken Beatrice Dickson som föreläsare för arbetarne i förstaden Gårda, för hvilket jag uppbär 1 000 kronor per år; så att mina inkomster redan första året väl komma att belöpa sig till omkring 3 500 kronor. Jag har således all anledning att betrakta min hitflyttning som en Försynens skickelse.”⁵⁹ I Uppsala måtte man ha skrämt honom för göteborgarna, för han säger att de ”hafva visst icke synts mig sådana som man skildrat dem för mig; jag har hittills rönt endast humant och kärleksfullt bemötande af både hög och låg.”

Lindberg föreläste alltså i Göteborgs Arbetareinstitut och var redan så välkänd där, att han året efter ankomsten till Göteborg kom med i dess styrelse. Där kvarstod han till 1915 och blev därefter institutets inspektor till sin pensionering. Även från annat håll blev han snart mycket eftersökt som föreläsare. Han var en av stiftarna av Västra Sveriges folkbildningsförbund och dess ordförande under startåren.

Så har han arbetat färdig sin doktorsavhandling, *Studier öfver de semitiska ljuden w och y*, som behandlar förändringar av dessa ljud olika semitiska språk emellan och naturligtvis endast kan förstås av specialister. Han disputerar på avhandlingen i november 1893. Fil.dr är han officiellt i maj följande år, men har då redan fått en docentur med fast lön i semitiska språk vid högskolan två månader tidigare.

I Samuel Fries hade Lindberg en mycket god vän från Uppsalaåren. Fries var fil.kand. sedan 1888 och arbetade mycket framgångsrikt vidare mot en teol.kand. med huvudintresset på exegetiken. Men det låg honom i fatet att han, liksom tidigare Lindberg, hade Almkvist som lärare, och inte minst att han, på dennes anmodan, hållit akademiska föreläsningar om Israels historia. Dessa hade fått sin prägel av den då moderna bibelkritiken. Detta hade till följd, att den misstro och det missnöje teologerna kände mot Almkvist också kom att drabba Fries.⁶⁰

Med Fries utväxlar Lindberg ett flertal brev, och med honom kan han tala fritt ur hjärtat. Senhösten 1893 – efter Fries' föreläsningar om Israels historia – skriver Lindberg: "Hvad det är ovärderligt, att Du icke alls förbenats af de teologiska studierna! Jag märker, att kristendom för Dig fortfarande är lif och icke döda dogmer. ... Vore jag förmögen, skulle jag genast inrätta en lärostol i kritisk religionsvetenskap, och den skulle Du ha. ... Du kommer nog fram dit Du skall, fastän Du kanske får känna på annat kors än biskopskorset ..."⁶¹

Våren därpå skriver han till Fries och tackar för dennes då utkomna bok om Israels historia, som han säger sig komma att rekommendera

som lärobok för sina studenter. Han fortsätter: "... jag tackar Dig särskildt för att Du förbundet nära med hvarandra de två ting, som menniskorna eljes vilja hafva i hvar sin ficka, nämligen tro och vetenskaplig forskning."⁶²

Några dagar senare skriver Lindberg, att han skall anmäla Fries' bok i Handelstidningen och att han avser att "framhålla den religiösa och verkligt kristna andan i den på samma gång som den fria omutliga forskningen och sanningskärleken". Längre fram i brevet tackar han för det gedigna, klart vetenskapliga arbetet och avrundar: "Som sagdt, jag kommer att fordra det af mina gossar och har redan sagt dem det, ehuru jag dermed kommer att förkättras af de förträffliga, men andligen förfärligt begränsade göteborgarna."⁶³

Och i nästa brev ett par veckor senare: "En af de bästa och tolerantaste presterna här – en vän till mig – är ursinnig på Ditt arbete. ... Du skall tro, att jag får sjelf sitta emellan för att jag förklarar mig tämligen solidarisk med Dig. Så är världens gång. Men sanningen!"⁶⁴

Samuel Fries skulle som teol.dr med början 1898 söka professur i exegetik inte mindre än tre gånger. Sista gången fick han kraftig hjälp av sin mycket gode vän, nu professorn, Nathan Söderblom, som i en inlaga på 38 trycksidor satte Fries i första rummet. Ingenting hjälpte.⁶⁵ Fries fick nöja sig med att förbli kyrkoherde i Oscars församling i Stockholm och nådde aldrig sitt eftertraktade mål att bli akademisk lärare. Lindberg hade ju undgått sådan missräkning. Han hade endast gått miste om en rektorstjänst vid en folkhögskola. Hans i det ovan nämnda brevet till Fries uttalade förhoppning, att "Du kommer nog fram dit Du skall", infriades inte. Lindberg

kom också att känna djupt för sin missbedömde vän.

Lindberg hade ju från Uppsala fått en liten varning för göteborgarna, som han med sin optimism i det tidiga brevet till Tegnér avfärdat. Varningen var kanske inte så obefogad, för i det ovan nämnda brevet till Fries hösten 1893 tillade Lindberg: "... här i Göteborg är just ej någon idéernas marknad, och Högskolan är, sedan Edgren flyttat, fullt så konservativ som statsuniversitetet."⁶⁶ Det hade tydligen varit något tal om att Fries skulle kunna flytta till Göteborg, och som en uppmuntran härtill sade Lindberg: "Göteborgarna äro konservativa i religiöst hänseende; men de äro nog bildbara." Onekligen optimistiskt med tanke på att Göteborg då var ett centrum för schartauanismen.

I maj 1898, när Lindberg fått bättre översikt över det ideologiska läget vid högskolan, sände han ett brev till professor Warburg, som tydligen hade tankar att lämna Göteborg, och sade, efter att ha nämnt ett par nya välkomna donationer till högskolan: "Nu riktigt blomstra vi. Jag hoppas sådant skulle så upplifva Dig, högt värderade Broder, att Du öfvergifver Dina tankar på skillsmässa från oss. Gör Du det icke, blifver det alltför kännbart för Högskolan. Edgren gick, Kock gick, Carlsson gick – Du får icke följa deras exempel! Låt oss få hafva Paulson och Dig i teten såsom anförare på vår uppmarsch till en betydande kulturfaktor i vårt fosterlands andliga utveckling!"⁶⁷ Här gav alltså Lindberg ett kort besked om professorskolleger vid högskolan med vilka han funnit sig vara på rätt våglängd.

I ännu ett brev till Warburg i augusti 1899 sade Lindberg: "Kan icke underlåta att för Dig få

uttrycka min glädje öfver Ditt återtagande af Din afskedsansökan."⁶⁸ Glädjen blev kortvarig. Warburg flyttade till Stockholm som föreståndare för det år 1901 inrättade Nobelbiblioteket. Högskolan var tydligen alltför nyetablerad för att kunna motväga lockelser från andra intellektuella håll.

Det hade i Göteborg redan tidigare funnits en privat anordnad föreläsningsverksamhet, men framför allt genom S.A. Hedlunds försorg kom dess uppgifter vid mitten av 1870-talet att övertas av "Undervisningsfonden", som erhöll medel av stadsfullmäktige.⁶⁹ När nu högskolan upprättas, ingår det i förutsättningarna för dess verksamhet att den skall övertaga fondens arbete och inte bara ge undervisning åt studenterna utan också populärt vetenskapliga föreläsningar för en bredare publik. Lindberg äger ju god rutin på detta område, och han blir snart välkänd i Göteborg som en intressant och verkligt hörvärd man. Våren 1896 håller han en serie föreläsningar om "Mohammed och Qoranen", som året därpå kommer ut i bokform och blir uppmärksammas.⁷⁰

Jämsides med allt detta arbetar Lindberg i sin studiekammare på en stort upplagd *Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen*. En första del av detta verk ges ut 1897.⁷¹

Inför det gamla seklets slut blir högskolan genom en ytterligare donation i stånd att upprätta en professur i semitiska språk. Lindberg utnämns i mars 1898 till tf. professor men blir redan följande månad utan ansökan kallad till innehavare av ordinarie professur i semitiska språk vid Göteborgs Högskola.

I ett tackbrev till Tegnér för dennes lyckönskan till hans utnämning skriver Lindberg också detta: "Min glädje öfver att efter ett lif så rikt på mödor få åtnjuta ekonomiskt lugn och vara satt i tillfälle att mera oafbrutet arbeta för mitt ämne, kan jag icke beskrifva."⁷²

Så hade de så mödosamt påbörjade akademiska studierna till slut nått sitt krön.

Lindbergs första bostad i Majorna betydde ett väsentligt större gångavstånd till läroanstalten än han varit van vid i Uppsala. Göteborg hade nog spårvagn, när han flyttade dit med sin familj. Men det var bara den lilla långsamma hästspårvagnen, som därtill stannade framför det största hindret på vägen, den branta Stigbergsliden. Därför blev det så småningom inflyttning till Vasastaden, när ekonomin genom docenturen förbättrats.

Både Lindberg och hans maka var helt ense om att deras barn skulle få ordentlig skolning. Det betydde extrautgifter, som gjorde att de länge levde under knapphetens kalla stjärna. Samuel Fries hade inbjudit Lindberg till en religionskongress i Stockholm år 1897. Nog hade Lindberg velat resa, och han svarade: "Ingen skulle håldre än jag vilja vara med om en sådan sak och äfven att säga sitt ord för befrämjandet af en af de största välsignelser för en stackars människosjäl: fritt och allvarligt sökande efter den gudomliga sanningen ..." Dock nödgades Lindberg avböja inbjudan med motiveringen: "... mina inkomster, ehuru jämförelsevis goda, medgifva mig aldrig att få förflytta mig en smula; den stora familjen kostar för mycket."⁷³

När sedan Lindberg fått sin professur och därtill knutits till Handelstidningen för den

andra och större artikelserien, kunde han unna familjen en rymlig och bekväm bostad på Viktoriagatan 18 med den för dem alla så välkomna och för den tiden ovanliga lyxen av badrum i lägenheten.

I takt med att ekonomin förbättrades hade de också fått större möjligheter att bjuda hem sina vänner på både enklare och lite mer påkostade sammankomster. Båda makarna Lindberg var med sitt livsallvar dock mycket öppna och ljuslynta människor.⁷⁴

Kontakterna med S.A. Hedlund gjorde att Lindberg skulle bli knuten till Handelstidningen för en större artikelserie, som började inflyta första månaden av det nya århundradet. Dess huvudrubrik var "Religiösa meditationer och stämningar", och i den framförde Lindberg sin odogmatiska men av djup religiositet genomsyrade syn på religiöst-etiska ting.

Vitalis Norström skrev vid denna tid redan en längre svit religionsfilosofiska artiklar i Handelstidningen, och samma år knöts också Torgny Segerstedt till tidningen för serieskrivande. Handelstidningen hade stor ambition som kulturhärd.

Under sista hälften av år 1900 gick S.A. Hedlund ur tiden. Hans brorson Henrik Hedlund hade sedan länge haft ett nära samarbete med farbrodern och hade sedan mitten av 1890-talet fått övertaga det mesta av tidningens ledning på grund av dennes ohälsa. Den yngre delade emellertid i stort den äldres syn på tidningens skötsel och inriktning, och Lindberg skulle sedermera återkomma med en ännu större artikelserie.

Meditationerna, som han påbörjat just vid sekelskiftet, inleds med två kapitel under den ge-

mensamma rubriken ”Sanningen skall göra eder fria”, ett citat från Johannesevangeliet. I inledningen säger Lindberg, att Kristus ”knyter här i omhöljet af några få ord in ett helt knippe af rika tankar, jag skulle nästan vilja säga: en hel lifsfilosofi”.

Vid årets slut ges serien ut i bokform, och två år därpå kommer nya artiklar och böcker, varje år med en artikel om sanningen ur en ny infalls-vinkel.

I förordet till del 2 säger Lindberg: ”En tanke har under arbetet med dessa uppsatser allt lifligare trängt sig på mig. För uttryckande af denna skulle jag kunna låna ett par ord från Schiller i hans poem: ’Den beslöjade bilden i Sais’.

En sanningstörstande yngling har här blifvit varnad att vidröra den täckelsehöljda gudinnan. Ty därtill tarfvades hvad han ännu saknade: skuldlösa händer och ett rent hjärta. Icke desto mindre är han ur stånd att kunna behärska sitt brännande nyfikenhetsbegär. I ett slags förvägen yrsel störtar han fram och rycker bort doket från gudomens höga, resliga gestalt.

Den unge mannens tillstånd efter det fruktansvärdt djärfva vågstycket skildras af skalden på följande sätt – i fri öfversättning:

*I frågen hvad sig tedde för hans syn?
Ej jag det vet. Besinningslös och blek
Fann honom andra dagen tempelpresten –
Och utsträckt medvetlös vid Isis’ fot.
Hvad allt hans druckna blick där sett och funnit
Hans tunga aldrig röjt. Och för beständigt
Nu honom flydde lifvets muntra fröjd.
Djup grämelse för tidigt blef hans graf.
’Ve den’ – det blef det varningsdigra svaret,
När någon allt för ifrigt honom sporde –
’Ve den, som oren nalkas sanningen –
Sitt anlet’ städs hon bort från honom vänder.’”⁷⁵*

Lindberg vill dock inte dela denna mörka syn på följderna av sanningssökandet. Han vänder – i klar motsats till Schiller – blicken mot sanningssökandets om än begränsade så dock helt avgörande rika möjligheter, och han avslutar med att säga: ”Ju mer vi tillkämpa oss af sanningens egen renhet och ädla halt – desto skönare och allsidigare skall hon uppenbara sig för oss. ’Bilden i Sais’ får icke afskräcka oss från att söka henne. Vi böra tvärtom både hurtigt och träget följa Mästarens bud och löfte: ’söken och I skolen finna!’ Men må vi därvid icke glömma att med detta förbinda hans sköna erinran: ’De renhjärtade skola få se Gud!’”⁷⁶

Kanske hade Lindberg, redan då artiklarna började visa sig i tidningen, fått någon syrlig antydning om att han borde hålla sig inom sitt officiella område. Han skriver nämligen i inledningen till del 1: ”En och annan skall kanske vidare förbrå mig, att dessa uppsatser gå på sides om min vetenskap. Men månne jag icke är i min goda rätt? Ty är det icke så, att en professor i semitiska språk mer eller mindre alltid varit en smula teolog? Han har både rätt och skyldighet att vara hemmastadd i Gamla – och noga räknadt äfven i Nya – testamentets exeges.”⁷⁷

Betydligt värre kritik levererades då från Lund, där den särdeles begåvade och mångkunnige, kristendomskritiske men karaktärsmåssigt så ojämne Bengt Lidforss gav sårande stötar med sin skarpa och elaka penna. Kritiken ansågs ha berott på att Lindberg ställt sig på Vitalis Norströms sida i dennes polemik mot Bengt Lidforss i frågan om Ellen Keys författarskap.⁷⁸

Lindberg var ju i gott sällskap bland de många, som utsattes för Lidforss’ svingar. Man

talade om Lidforss som ”det svenska sekelskiftets enfant terrible”, när man inte uttryckte sig än värre. Men han har också beskrivits som ”den kanske störste polemikern någonsin i svensk debatt”.⁷⁹

Naturligtvis kändes denna kritik tung, men Lindberg lät sig inte nedslås. Hans ljusa livssyn glimtar ofta fram, såsom här i ett artikelslut: ”Materien här i tidens värld är gubben, som ’går mot grafven hvar han går’ – anden är ynglingen, som har framtiden, evighetens framtid i perspektiv.”⁸⁰

”Den långa bibelkommissionen” kom den att kallas, därför att dess arbete sträckte sig från år 1773 till 1917. Den blev, när den mer eller mindre arbetat i etthundra år, föremål för gyckel av Viktor Rydberg, som på ett till ordalagen stillsamt men i sak helt förödande sätt ironiserade över kommissionens oförmåga att äntligen komma till skott.⁸¹ Visst hade den arbetat. Men när väl en översättning var färdig, blev det anledning att omarbeta den. Och ungefär så hade det nu pågått i hundra år.

Kommissionen hade naturligtvis under sin långa tid haft varierande besättningar. Så blåstes det nytt liv i den 1884 med nya ledamöter. Den inflytelserikaste av dem var Esaias Tegnér d.y., som skulle komma att utföra ett mycket omfattande och särdeles kvalificerat arbete under mer än tre årtionden fram till 1917 års av konungen stadfästa bibelöversättning.

Med Gamla Testamentet var man i allt väsentligt färdig i och med den s.k. 1903 års normalupplaga. Tegnér sände den, så fort den förelåg i tryck år 1904, till Lindberg, som kände

kommissionens arbete väl och ivrigt hade väntat på dess slutresultat.

Många erkännanden fick Tegnér. ”Ingen av T:s samtida hade större förutsättningar att överflytta grundtexten till ett levande svenskt språk.”⁸² Och Lindbergs entusiasm var inte att ta fel på. Med sina språkkunskaper och förtroendet med bibelöversättningar också till andra språk hade han de bästa förutsättningar att kunna bedöma värdet av den nya översättningen. I brev till Tegnér tackade han för ”den stora och sköna gåfvan af världens förnämsta bibelöversättning, såsom jag tagit mig friheten vid ett par offentliga tillfällen beteckna den svenska tolkning af vår hebreiska kodex, som nu ligger färdig, och i hvilken Du har så stor och ärofull del, i alla hänseenden den ärofullaste.”⁸³

För sitt fortsatta arbete med den jämförande semitiska grammatiken hade Lindberg år 1900 rest till Berlin för att där studera nyarabiska för infödda lärare, och två år senare begav han sig till Alger för att på ort och ställe under en tremånaders tid studera den där talade arabiska dialekten. Till dessa direktstudier hade han ju haft ett föredöme i sin lärare i Uppsala professor Almqvist. Han var ännu inriktad på att fullfölja arbetet med sin jämförande grammatik.⁸⁴

Men samtidigt gör sig en strömkantring i hans språkinsresse alltmer märkbar. I stället för att huvudsakligen inrikta sig mot språket som sådant blir han alltmer fångslad av de förhållanden, som det studerade språket speglar. Då det ju i så hög grad gäller Gamla Testamentets och Koranens språk, riktas intresset främst åt religions-filosofiska frågor och även fördjupad historiesyn. Ett exempel i den riktningen är den re-

dan nämnda föreläsningsserien och boken om *Mohammed och Qoranen*.

Ett par år därefter hade följt en serie och bok om *Harûn Arraschîd och hans närmaste samtida i historia och saga*.⁸⁵ Harun var den ryktbare suveränen i Bagdad-kalifatets glansdagar, ungefär i den tid när Karl den store gjorde sig ett namn här hemma i Europa. Och sagan, som jämfördes med historiens version, var ”Tusen och en natt”. Om vad som verkligen hänt hade väl historien de tillförlitligaste uppgifterna. Men beträffande tidsfärg och miljöskildring var nog ändå sagan bästa sanningsvittnet.

När Lindberg några år in på det nya seklet blir knuten till Handelstidningen för en ny och mer omfattande artikelserie, resulterar det i att han avstår från att fullfölja arbetet med den jämförande semitiska grammatiken. Under åren 1905 till 1913 skriver han en stort upplagd serie i Handelstidningen under samlingsrubriken ”Religionshistoriska strövtåg”. Den kommer underhand att i digra band utges i bokform med huvudtiteln *Gudsordets utvecklingsgång i världen*.

Första delen, *De olika religionernas biblar*, gör en genomgång av de stora världsreligionernas heliga urkunder, fast med klart huvudintresse kring de judiska och kristna skrifterna. Som en källa till kunskap speciellt om Bibelns böcker ur litterär, historisk och idémässig synvinkel har denna del i det största värde ännu idag.

Andra delen behandlar och jämför *De religiösa och etiska idéerna*, som de framträder i de olika religionerna. Lindberg säger: ”Öfverallt finna vi gemensamma drag midt i de stora olikheterna.”⁸⁶ Sålunda jämför han – för att i mångfalden

ta något exempel – Gamla Testamentets ”Tio Guds bud” med buddismens fem budord, av vilka det fjärde – ”Tala icke osanning!” – rent av mera allmängiltigt än vårt åttonde hävdar sanningsskravet.⁸⁷ I den urgamla egyptiska Dödsboken förklaras hur själen, efter kroppens död, har att införa en gudomlig domstol avlägga sin beaktelse. Den skall lyda så: ”Hell eder, som råda öfver sanningen! Hell dig, du store gud, som bjuder öfver sanning och rättfärdighet! ... Ty jag känner dig ... och jag känner namnen på de fyrtyotvå gudomligheter, som vistas med dig i de två sanningarnas sal ... Jag bringar eder sanningen. ... Jag har icke ...”⁸⁸ Och så avsvär sig själen fyrtyotvå dödssynder, av vilka många erinrar inte så lite om Tio Guds bud. Här nämns alltså inga bud, men just detta att alla försäkringarna krävs förutsätter att de redan är kända som bjudande.

Vad beträffar de i Dödsboken nämnda gudomligheterna, motsvarar de alltså lika många gudomliga bud. Häre ligger alltså inte något månggudereri. Men även där man på annat håll räknar med skilda gudomligheter, ser Lindberg gärna detta som ett speciellt framhävande av en särskild sida hos det gudomliga. Det ena behöver alltså inte i och för sig vare sig utesluta eller strida mot det andra. Det gudomliga är mångfacetterat.

I verkets tredje del tas frågan upp om något kan ersätta religionen. Efter en genomgång blir Lindbergs svar ett klart nej. Men han säger: ”Det finnes ett slags vetenskap, som kan sägas göra undantag, nämligen filosofien. Men detta är endast skenbart. Såsom jag förut sökt visa, är denna nämligen blott en annan sida af religionen, där den icke utsöndrar sig som psykologi och lo-

gik. Öfverallt, där man *tänker* öfver de religiösa problemen, blir det filosofi. Så ofta man sträfvar att *lefva* enligt sin filosofi, blir det religion. Att sätta filosofien i religionens ställe betyder i själfva verket så mycket som att ersätta en sida af den senare med en annan.”⁸⁹

I avslutningsdelen säger Lindberg: ”Jag kan här så godt först som sist afgifva min ’trosbekännelse’, som jag vågar hoppas skall blifva äfven den upplysta religiösa framtidens. Det pågående religionsfilosofiska tänkandet, den patologiskt-psykiska forskningen och i icke så ringa mån naturvetenskapen själf utvecklas alltmera i den riktningen, att vår tro rent vetenskapligt erhåller värdefulla och med tiden antagligen tillräckliga stöd för fastställandet af följande sanningar: Det existerar ett ’de förnuftiga ändamåls rike’, ’ett rike icke af denna världen’, ej blott i vårt inre, utan som en verklighet för sig på andra sidan om vårt vanliga jordelif – ett rike, som tidligt sedt utgör fortsättning af det sistnämnda, men i högre form och på evolutionistiskt vis. Detta rike bereder sina medborgare en ständig fostran till upprättelse och pånyttfödelse samt till fortsatt utveckling och fullkomning i olika grader från härlighet till härlighet.”⁹⁰

I denna ”trosbekännelse” är det ofrånkomligt att se en stark påverkan från Viktor Rydbergs ”Till läran om de yttersta tingen”, ett omfattande tillägg till hans *Bibels lära om Kristus* från och med 4:e upplagan år 1880. I detta arbete – alltför detaljrikt för att kunna sammanfattas i korta ord – visar Rydberg hur Nya Testamentet i vad det har att säga om vårt tillstånd efter döden ”öppnat utsigten till den *möjlighet*, att alla menniskoandar frälsas ur fördärfvet.”⁹¹ I arbetets

slutord framhåller han ”apostlarnes öfvertygelse, att evig sjelffördömelse ej skall varda verklighet” och att ”den gudomliga kärlekens allomfattande frälsningsrådslut skall förverkligas så, att alla *vilja* vara och äntligen varda salige”.⁹²

För att återgå till Lindbergs stora skrift ser vi där, hur hans ljusa livssyn ingår förening med det sena 1800-talets och sekelskiftets utvecklingsoptimism och kan ta sig uttryck i ord som dessa: ”Den som något mera ingående studerat de religiösa idéernas utveckling och gestaltning upp till det närvarande ögonblicket, blir verkligen djupt tacksam mot Försynen, som låtit honom födas i en tid, då så mycket skett och sker ej minst på den andliga tankens och evolutionens område. Aldrig har världsmysteriet framstått mäktigare för oss. Aldrig hafva vi fått oss afslöjat så mycket af detsamma. Aldrig har man aflockat det så många hemligheter som nu – hemligheter i hög grad betydelsefulla för en rikare inblick i både det intellektuella, religiösa och etiska lifvets begrepp, mål och väg.”⁹³

Redan i bokverkets inledning hade Lindberg tydliggjort vad han menade med samlingsrubriken *Gudsordets utvecklingsgång*. ”Uppenbarelsen i världen är ... ej ett plötsligt inbrott af den himmelska sanningen på någon viss punkt af den timliga utvecklingen, utan *en organisk, småningom skeende evolution af vårt evighetsmedvetande*. Den har börjat med en mycket skum skymning hos de okultiverade eller halft civiliserade racer-na och stammarna. Den har öfvergått till morgonrodnad hos de egentliga kulturfolken och särskildt hos judarne. Den har klarnat till verklig morgon i den kristna världen.”⁹⁴

Utan att Lindberg alls antyder något åt det hållet syns det dock helt uppenbart, att hans tankar om gudsordets uppenbarelse är en avspiegling av den insikt, som särskilt under 1800-talets senare del växer fram om världens, människans och kulturens långa utvecklingshistoria.

Under århundraden hade människorna inom den västerländska kulturkretsen – lärda såväl som olärda – levt med Gamla Testamentets syn på världens skapelse som förhållandevis närbelägen i tiden. Det betydde också att man utgått från att all natur skapats ungefärligen som den ännu tedde sig, och till den bilden hörde inga tankar om successiva förändringar. Vår vanliga lilla almanacka, utgiven av Kungl. Vetenskapsakademien, började ännu år 1862 – enligt traditionellt formuleringsmönster från 1700-talet: ”Detta år, 1862, hålles före vara det 5864 ifrån Werldens Skapelse ...”

Men nya tiden hade inte minst med sina sjöresor väckt ett stort intresse för naturen, och långsamt började ett ifrågasättande växa fram, mera märkbart på 1700-talet, vid vars slut utvecklingstankar skulle komma att framträda. Och geologer anade och räknade med att vår jord var mycket gammal.

Det stora genombrottet för en ny världssyn kom dock först efter 1800-talets mitt. Det utlöstes av Charles Darwins bok *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*, utgiven på originalspråket 1859 och översatt och utgiven på svenska år 1871. Det var en skrift med häpnadsväckande genomslagskraft. Naturligtvis lästes den även inom vår vetenskapsakademi. Från och med år 1863 saknar också dess almanacka uppgiften om världens skapelse.

Ingen bok torde ha varit så revolutionerande inom vetenskapen. Den visade sig vara sprängstoff av kraftigaste slag. Kyrkans företrädare reagerade med stor upprördhet, och det skulle bli uppenbara svårigheter för kyrkan att till slut jämka samman dessa nya, omvälvande tankar med dess religiösa budskap – en process, som blev långvarig och väl inte är helt slutförd ännu.

Darwin avsåg ursprungligen med evolutionen en den levande världens inbördes konkurrens och överlevnadskamp – alltså inte någon i övrigt principiellt kvalitativ utveckling. Men till tankarna om en sådan var naturligtvis inte steget långt. Darwin tog det också själv. Därför kom den nya världssynen, som för många tedde sig skrämmande och motbjudande, lika väl på annat håll att uppfattas som full av löften. Hade utvecklingen gått åt det bättre och fullkomligare hållet fram till den innevarande tiden, så ingav detta också goda förhoppningar för framtiden. Till dem som såg bilden på det sättet hörde Lindberg.

Att tankarna på sanningens gudom i Sais-templet inte var ett hugskott för stunden, när Lindberg skrev sitt företal till del 2 av *Meditationerna*, visar han nu i ett brev, ett flertal år senare. Han ville överlämna ett exemplar av den just utkomna första delen av sitt stora religionshistoriska arbete till Vitalis Norström och hade därför ringt upp honom på hans Göteborgsnummer. ”Då emellertid allt var tyst som i ett egyptiskt Sais-tempel”, hade han förstått att Vitalis var bortrest.⁹⁵

Samtidigt som det stora verket skrevs, hade Lindberg hållit en föreläsningsserie om ”Jobs-

boken eller lidandets problem på israelitisk mark". Han framhåller att denna bok består av två skarpt begränsade skikt, av vilka det ena – den prosaiska delen – omfattar kapitlen 1 och 2 i början av boken och verserna 7–17 av dess sista kapitel. Det andra – den poetiska delen – omfattar alltså kapitlen 3–41:6. Skillnaden framhålles redan i trycket: den prosaiska delen löper i sammanhängande skrift, den poetiska däremot är avdelad i fristående verser. Den prosaiska delen är avfattad på "klassisk hebreiska", medan den poetiska delen är framställd i "metrisk, högstämmd form med en poetisk lyftning och flykt, som göra denna afdelning av boken till det yppersta, som är skrivet på semitisk tunga, och till ett af de förnämsta alstren inom världspoesien".⁹⁶

Lindberg uttalar, att författaren av den poetiska delen var "en radikal för den tiden, vid sidan av hvilken upplysningstidehvarfvets flesta personer hos oss europeer förefalla matta och spaka."⁹⁷

Även denna föreläsningsserie gavs ut i bokform. Året var då 1908. Den blev mycket väl mottagen, och den är även idag av särdeles stort läsvärde.

Tillsammans med sin hustru hade Lindberg deltagit i en midsommarfest på en folkhögskola. Han hade varit talare där liksom en dansk folkbildningsman Ludvig Schrøder från Askovs Højskole på Jylland. De båda herrarna fick ett långt samtal med varandra, och Schrøder berättade då om en utbildning till folkhögskolelärare, som man bedrev i Askov. Lindberg som väl kände sin äldsta dotter Majas önskan i sådan riktning, anmälde henne genast för studier från

nästkommande hösttermin. När han berättade detta för henne efter hemkomsten blev hon, som hon själv säger, överlycklig.⁹⁸

Det blev studieår för Maja vid Askov, och när de var avklarade och hon arbetat två somrar vid Tofts folkhögskola i Bohuslän, fanns det genom Lindbergs goda kontakter med Johan Sandler, pionjär som folkhögskoleman och rektor vid Hola folkhögskola, en befattning för henne där. Johan Sanders son Rickard hade avlagt kandidatexamen 1905 och likaså blivit antagen som lärare vid Hola.

Och för att göra en lång och charmig historia kort blev det ett par av de båda unga. Bröllopet skedde med borgerlig vigsel, vilket var ovanligt vid den tiden och sågs med misstro av många. Men ingen av ungdomarnas föräldrar reste invändningar mot saken. Det blev en glad bröllopsmåltid på Lindbergs sommarställe i närheten av Alingsås.⁹⁹ De närmaste släktingarna och några goda vänner från trakten var inbjudna, bland dem Lindbergs mycket gode vän Vitalis Norström med fru. Norström hade sedan sekelskiftet haft åretruntbostad i Alingsås till återflyttningen till Göteborg år 1907. Som sommarbostad hade han dock behållit huset – kallat "Berget" efter belägenheten med den härliga utsikten över sjön Mjörn.

Bröllopet stod i augusti månad år 1909. Hur sedan Maja Sandler i sinom tid blev fru till en finansminister och statsminister är ju, som man säger, en annan historia.

Att människor med helt olika läggning kan bli mycket goda vänner och även finna skillnaderna sinsemellan positiva för vänskapen, är ju väl känt. O.E. Lindberg och Vitalis Norström tycks

verkliga ge ett praktexempel på den saken.

Lindberg ventilerar praktiskt taget aldrig sina känslor utåt. Ett enda undantag skulle man kunna finna, när han berättar om sin kris under 1870-talet beträffande Kristi gudom.¹⁰⁰ Men han gör det först trettio år senare och då uppenbart i syfte att ge tröst och vägledning åt dem som läser honom och genom hans ord kan komma i samma belägenhet han själv en gång råkade i.

Norström nästan frossar i sina känslolägen i brev till goda vänner.

Lindberg är samlad och lugnt målinriktad och har en seg uthållighet.

Norström är ofta splittrad och ambivalent. Lidforss uttrycker sig nog rätt träffande: ”Prof. Norström är visserligen – *å ena sidan* – en hård och hänsynslös fritänkare, men – *å andra sidan* – är han så god kristen som trots någon präst. ... Man ser: efter varje kätterskt *å ena sidan* följer i prof. Norströms tankevärld ett ortodox *å andra sidan* med samma orubbliga lagbundenhet som dundret och blixten.”¹⁰¹ Splittringen kunde också ta sig helt andra uttryck. Han var passionerad av schackproblem men hade sina perioder av avhållsamhet, när både schackpjäser och bräde kunde gå i brasan.¹⁰² Eller så här i ett brev: ”Jag ville vara antingen den grekiske tyrannen, som klubbar ner allt motstånd och bredvid vars röst ingen annan får göra sig hörd, *eller* en munk på berget Athos, som med pilen i hjärtat drar sig undan världen på en ogästvänlig bergstopp.”¹⁰³

Lindberg ville samla och ena, bryta barriärer och utjämna klasskillnader. Han var avgjort demokrat. Hans skepsis mot socialismen berodde på ovilja mot dess betonande av motsättningar,

vilka Lindberg ägnade en så stor del av sitt liv och sina krafter att söka utjämna.

Men Norström säger i ett brev: ”Jag hatar folket och skulle i en obegränsad maktställning kanske rent af njuta att trampa på ’packet’. I synnerhet det svenska folket i vår tid.”¹⁰⁴ Och i ett annat brev: ”För arbetarna och deras ’nöd’ har jag ej mycket sinne. Jag är född herrepojke och är herreman och håller på klasskillnad. Men där nöden möter mig *personligt*, där vill jag ha öppet hjärta och öppen hand. För att vara patriark har jag sinne, ej för att vara demokrat. Mot socialismen känner jag ett rätt isande hat.”¹⁰⁵

Lindberg och Norström hade ju varandra så nära att det sällan blev brevväxling dem emellan. Norström hade slagit sig ner i Alingsås, och Lindberg kom snart att hålla till i närheten av den staden på somrarna. Och i arbetet möttes de på högskolan. I ett av de sällsynta breven dem emellan klagar Norström över ”det ’sociala’ skränet och bullret, som sliter sönder mina öron, för den sämre rockens afundsjuke mot den bättre. ... Du ser, bror, våra temperament skola aldrig förstå hvarandra, fast jag personligen håller särdeles mycket af min värderade vän O.E. Lindberg.”¹⁰⁶ Som ett post scriptum tillägger han: ”Motsatsen mellan herrepojken på landet och arbetarsonen i storstaden hänger i! Du och jag! Jag hörde tidigt bruset af egna böljor, trampade egen mark, hade pigor och drängar, trädgård och få, red egna hästar, simmade och skjöt! Kunde gå timal genom egen skog. Sådant går inte lätt ur, må du tro. Stockholmspojken har från början fått en annan läggning. Vi hörde från början olika röster.”

Beträffande den väg och livsinriktning Lindberg valt fanns hos honom ej ett spår av tveksamhet.

Norström kunde säga så här i ett annat brev till Lindberg: "Filosofien är jag nära att hata, ty åt den har jag offrat mitt lifvs verkliga lycka – och deras, som stå mig närmast. Och hvad har denna filosofi skänkt mig för innehåll som ersättning? Intet annat än det religionen oberoende af henne har att bjuda på."¹⁰⁷

Lindberg använde entusiastiskt 1800-talsordet "evolution", som han skönjde inom en mångfald områden, till och med efter människolivets slut. Norström greps särskilt under sina sista tio år av en djup misstro mot såväl den tekniska som den samhällseliga utvecklingen. Nog kunde man – utan alltför grov förenkling – nämna dem optimisten och pessimisten.

Inte blev någon av dem annorlunda vare sig i eller av varandras sällskap. Men de hade mängder av intressanta ting att tala och bryta meningar om. Och vänskapen höll för alla prov.

Inom Odd Fellow-orden i vårt land framkom ett antal år in på 1900-talet en önskan om förnyelse av logernas gradgivningsritualer, kanske främst beträffande Sanningens grad, som dittills i motsats till de övriga saknat en dramadel.

Från Göteborgs äldsta Odd Fellow-loge hade redan strax före sekelskiftet ett par medlemmar medverkat i ordens ritualarbete. Och i Göteborg hade Lindbergs föreläsningar och artiklar blivit mycket uppmärksammade. Han hade ju mycket ofta återkommit till sanningen som en av livets främsta religiöst-etiska principer. Därtill hade han under åren givit prov på att han kunde uttrycka sig väl även i bunden form. Vi ser ju det

lilla provet på hans översättning av Schiller till god och lättflytande blankvers. Den står på intet sätt Bertil Malmbergs senare gjorda översättning efter. Därför är det rätt följdenligt, att man i Göteborg kom att fästa tankarna på Lindberg i samband med ritualfrågorna.

Allt detta ledde – utan att vi nu vet kontaktvägarna – till att Lindberg blev intresserad av att gå in i Odd Fellow-orden som medlem i Logen N:o 9 Gustaf II Adolf i Göteborg och i orden göra en insats i ritualarbetet. Han upptogs i orden 1911 och var följande år färdig med sitt förslag. Det viktigaste häri är, att Sanningens grad fick en dramadel och att Lindberg nu gav graden ett nytt idéinnehåll. Under årens lopp har gjorts mindre detaljändringar, men Lindbergs utformning av denna dramadel består i allt väsentligt oförändrad än i dag.

Som litterär prestation är det ett verk i litet format men av desto högre värde. Formen är blankvers, ofta rimmad där Lindberg vill lägga större tyngd i orden, och språket är smidigt format för dramatisk framställning. Den handling han målar upp står i en direkt och intensiv samklang med hans genom åren allt djupare befästa respekt och vördnad för sanningen och därmed också med det mest centrala i hans egen livssyn.

Av allt det myckna och värdefulla, som Lindberg skrivit, har inte någonting kommit att bli ens tillnärmelsevis så ihågkommet och dessutom genom åren så ofta och så uthålligt återgivet som denna hans dramadel av Sanningens grad – i vårt land huvudsakligen från början av 1920-talet. Inom finskt Odd Fellow finns den med från dess start 1925 i svensk språkdräkt och därtill från år 1965 i finsk översättning. Sedan hösten 1992 har vi nu dramadelen även på polskt tungo-

mål i den genom svensk medverkan återupprättade polska ordensgrenen. Allt detta medan knappast någon vetat vem som tänkt och format ordalydelsen.

Även på annat håll hade man uppmärksammat och dragit nytta av Lindbergs duglighet och kunnande. Han hade startat och blivit ordförande i Västra Sveriges folkbildningsförbund och även invalts i styrelsen för Majornas elementarläroverk för flickor. Han blev medlem i folkskoleledningen och direktionen för ungdomsvård och i Göteborgs stadsfullmäktige. Han hade också blivit allt flitigare anlitad som föreläsare såväl inom som långt utanför Göteborg. Här till kom ett flertal artiklar i tidningar och andra publikationer. Allt detta utöver det dagliga arbetet på högskolan.

Men allting hade krävt sin tid, och det betydde också att åren hade hunnit rulla undan.

Till Alingsås

Tiden går fort för den aktive, och efter sommaren 1916 var Lindberg pensionär. Enligt ett mönster, som var vanligt då och var så ännu rätt långt fram, flyttade han och hans maka från Göteborg för att minska levnadsomkostnaderna. Det blev för deras del till Alingsås, i vars närhet de hållit till under ett långt antal somrar.

I november det året fick de där ett besök av vännen Vitalis Norström, som väl anade sina dagar vara räknade men gärna ville se sitt kära "Berget" med utsikten över Mjörnen en sista gång. Han passade då också på att besöka "sin vän och själsfrände professor O.E. Lindberg".¹⁰⁸ Mot månadens sista dagar insjuknade Norström all-

varligt, och efter ett par dagars medvetslöshet var han ur livet.

För Lindberg hade detta att lämna högskolan och bli bosatt i Alingsås självklart betytt en stor nedtrappning av arbete. Men hans popularitet som föreläsare var obruten, och det var inte stort svårare att snurra på telefonveven och begära sig fram till Alingsås 42 än det varit att be om 2364 i Göteborg. Därför kom det också många samtal för att få honom som föreläsare åt olika håll.

Bibelkommissionens översättning av Gamla Testamentet hade ju blivit i princip klar redan 1903, och Lindberg hade skrivit sitt entusiastiska tackbrev till Tegnér. Så – år 1917 – är hela Bibeln färdigöversatt och därtill "gillad och stadfast av Konungen". Tegnér sänder genast ett exemplar till Lindberg, som i svarsbrev till Tegnér vill få uttrycka sitt tack "för den så värderika gåfvan samt att på samma gång få innerligt lyckönska Dig till Din ärofulla andel däri, att det svenska folket nu äger ej blott en af de bästa, utan den bästa officiellt erkända bibelöversättningen i världen".¹⁰⁹

Både Lindbergs hälsa och ljusa lynne står ännu bi. Det skymtar fram i en hälsning till Albert Engström på dennes femtioårsdag, där han vill "vara med bland hyllarna af en konstens storman, som gifvit denna ett så rikt och originellt tillskott och därmed så ärat gamla kära Sverige. Lefve Du länge för Din höga uppgift att muntra och tukta världen!"¹¹⁰

Så kommer hösten 1920, och Lindberg insjuknar. Hjärtat sviktar, och han går lugnt ur livet. En rik och verksam livsgärning är avslutad.

Dödsdagen var söndagen den 17 oktober, och följande lördag hade en stor skara släktingar och

vänner och representanter för skilda organisationer samlats för att ge Lindberg en sista hyllning.¹¹¹ Jordfästningen förrättades i Christinae kyrka, stadskyrkan i Alingsås, som var rikt blomstersmyckad med över hundratalet kransar. Främst i processionen gick enligt gammal sed prestaverna, bärare av florbehängda stavar. En av dem var professorn och rektorn för Göteborgs Högskola Otto Sylwan. Kistan bars av den bortgångnes söner och mågar, bland dem finansministern – sedermera statsministern – Rickard Sandler. Jordfästningen förrättades av kyrkoherde Björkblom, en gammal elev till Lindberg. Så fördes kistan till den närbelägna kyrkogården, där först Lindbergs son Hilding hyllade faderns minne och sedan mågarna Rickard Sandler och Ante Lomm framförde sitt tack för det ljusa minne svärfadern lämnat dem och deras familjer. Dessutom talade professorn Sylwan och flera andra vetenskapsmän och ytterligare en skara företrädare för olika organisationer. Det ovanligt rika uppbådet av kransar gav tydligt till känna vidden av Lindbergs betydelse för en mängd sammanslutningar och en stor krets av personliga vänner.

Eftermälena gav honom stort erkännande. Fredberg talar i *Det gamla Göteborg* om ”tre högskolans märkesmän av de äldre uppsättningarna” och säger – efter att ha givit erkännande åt professorn Rudolf Kjellén: ”Icke mindre populär var professorn i semitiska språk O.E. Lindberg, vars djupt gående sociala intressen hade en ypperlig resonansbotten inom samhällets bredare lager. Han blev det genom sina ypperliga, verkligt populära föreläsningar, burna av hög lärdom och livlig framställningskonst, samt genom sin

ädla, ovanligt sympatiska personlighet. Men även inom Högskolan var han högt uppburen icke allenast för sin omfattande lärdom och sin sanningssträvan utan ock för sin varma idealitet och människokärlek.”¹¹²

Överbibliotekarien Lars Wählin yttrade i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg följande ord om dess bortgångne medlem: ”Lindbergs insats i det svenska folkbildningsarbetet kan icke skattas nog högt. Han ... hade en egen, alldeles särskild förmåga att komma sin publik nära och fångsla den, och få om ens någon av vårt lands folkbildningsmän torde som föreläsare ha åtnjutit en så stor popularitet eller så ofta anlitats som han.”¹¹³

Lindberg var en handlingsmänniska utan intresse för självbespeglning och förtegen med vad som rörde honom och hans privatliv. Hade vi endast haft tillgång till vad han offentliggjort om sig själv, skulle den redogörelsen ha blivit ytterligt mager. Han fann sin stora glädje i att vara med och gärna med möda bidra till den evolution, som han så mycket trodde på och hoppades av. Det var hans ljusa sinne och hans viljestyrka som bar honom genom de svårigheter, som han ställdes inför.

Under hans tidigare år syntes hans intressen rikta sig åt tre skilda håll. Präst blev han inte, men han behöll och fördjupade alltmer sitt intresse för religiösa frågor. Det andra stora intresset gällde språk och språkstudier och gav honom hans profession. Det tredje kom att omfatta folkbildning i olika former, och på det området skulle han få en plats i främsta ledet. Men allt eftersom åren går, ser vi hur dessa tre linjer, som från början tycktes leda åt olika håll, allt mer tar

samma riktning för att till slut löpa samman i en kraftig gemensam huvudfåra.

Mer än en, som från ett torftigt utgångsläge lyckats slå sig fram till en bemärkt ställning i samhället, har frestats att förtränga och glömma sitt enkla ursprung. Men Lindberg glömde inte. Den värld och de möjligheter som kunskapsvägen och sökandet efter sanningen öppnat för honom ville han också unna andra att få del av. Detta växte hos honom till en lidelse, som allt-

mer skulle komma att präglade och forma hela hans livsgärning.

När han en gång föddes i fattigdom och under omständigheter, som den tiden föraktade – vem hade väl då kunnat drömma om, att hans minne en gång skulle komma att hedras av högt betrodda män i riket?

I vart fall inte lilla pigan Carolina.

Noter

1. Husförhörlängd Kila, Södermanland 1846–50.
2. Husförhörlängd Nyköping Västra 1851–55.
3. Sandler (1961) s. 7. – Maja Sandler nämner (s. 9) att hon haft sin far O.E. Lindbergs memoarbok i sin ägo. Tyvärr har memoarboken ej kunnat spåras.
4. Lindberg (1904).
5. Sandler (1961) s. 8.
6. *SvBL* 23 s. 210.
7. Lindberg (1904).
8. Sandler (1961) s. 8.
9. Lindberg (1904).
10. Harnesk & Oscarsson (1977) s. 93.
11. Strindberg (1989), 2 s. 172.
12. Sandler (1961) s. 9.
13. Lindberg (1905–13), 2 s. 351.
14. Lindberg (1905–13), 2 s. 351, 354.
15. Lindberg (1904).
16. Sandler (1961) s. 11 f.
17. Sandler (1961) s. 13.
18. *Uppsala universitets fyrahundraårs jubelfest ...*
19. *SvBL* 23 s. 210.
20. Zetterstéen (1924) s. 9.
21. *SvMoK* 7 s. 163.
22. Sandler (1961) s. 49.
23. Cederblad (1933) s. 5. – Se även Sandler (1961) s. 46 f.
24. Cederblad (1933) s. 9.
25. Tidningen *Uppsala* 17/3 1883, citerad av Cederblad (1933) s. 10.
26. Sandler (1961) s. 47.
27. Hellberg (1936) s. 147 f. – Hellbergs uppgift (s. 145) om Lindbergs äktenskap med en änka är dock totalt felaktig.
28. Sandler (1961) s. 57.
29. Lindberg (1881).
30. Sandler (1961) s. 45.
31. Lindorm (1936) s. 69 ("Ur Dagens Nyheter's djävulsenquête").
32. Nystedt (1931) s. 34.
33. Nystedt (1931) s. 36 f.
34. *SvMoK* 6 s. 426.
35. Rydberg (1880) s. 235.
36. Brev från Lindberg till Karl Warburg 24/3 1900.
37. Warburg (1900), I s. 538.
38. Nystedt (1931) s. 15.
39. Sandler (1961) s. 157 f.
40. Sandler (1961) s. 58.
41. Hellberg (1936) s. 147.
42. Examensprotokoll, Uppsala universitet 12/9 1885.
43. Cederblad (1932) s. 180 nämner flyktigt, att föreningen Studenter och arbetare stiftades av Frans von Scheele. Dock motsäger han sig själv i Cederblad (1933), där han (från skriften *Stru-*

- denter och arbetare*. [I.] Stockholm 1894, utan författarnamn) återger en detaljerad skildring av stiftandet hemma hos Lindberg och säger (s. 12), att "O.E. Lindberg räknas som stiftare av denna förening". Alla närvarande uppräknas; von Scheele är alls ej nämnd. – Jfr Sandler (1961) s. 52 f. samt i not 53 nämnt tidningsreferat från 1891, där Lindberg anges som föreningens "upphov".
44. Cederblad (1933) s. 13.
 45. Sandler (1961) s. 50 f.
 46. Sandler (1961) s. 51.
 47. *SvMoK* 8 s. 334.
 48. Brev från Lindberg till Knut Wicksell 2/9 1901.
 49. *SvMoK* 8 s. 336.
 50. Zetterstéen (1924) s. 11 f. – Om Almkvist se även *SvBL* 1 s. 439 f.
 51. Fredberg (1977), 3 s. 268.
 52. Brev från Lindberg till Esaias Tegnér d.y. 2/5 1892.
 53. Sandler (1961) s. 59 f. samt två utförliga tidningsreferat i Kungl. Bibliotekets handskrifts-avdelning, som bilagor till Lindbergs brev till Frits Löffler.
 54. Sandler (1961) s. 70.
 55. Sandler (1961) s. 72 f.
 56. Sandler (1961) s. 73 f.
 57. Fredberg (1977), 2 s. 437.
 58. Fredberg (1977), 1 s. 712.
 59. Brev från Lindberg till Esaias Tegnér d.y. 2/5 1892.
 60. *SvBL* 16 s. 539.
 61. Brev från Lindberg till Samuel Fries 7/11 1893.
 62. Brev från Lindberg till Samuel Fries 1/5 1894.
 63. Brev från Lindberg till Samuel Fries 6/5 1894.
 64. Brev från Lindberg till Samuel Fries 17/5 1894.
 65. *SvBL* 16 s. 540.
 66. Brev från Lindberg till Samuel Fries 7/11 1893. – Hjalmar Edgren kom från professur i sanskrit och moderna språk vid Nebraska State University. Professor i nyuropeisk lingvistik vid Göteborgs Högskola och rektor där 1891–93. Återvände till Nebraska State University 1893.
 67. Brev från Lindberg till Karl Warburg 5/5 1895.
 68. Brev från Lindberg till Karl Warburg 4/8 1899.
 69. Fredberg (1977), 3 s. 266.
 70. Lindberg (1897 a).
 71. Lindberg (1897 b).
 72. Brev från Lindberg till Esaias Tegnér d.y. 24/5 1898.
 73. Brev från Lindberg till Samuel Fries 20/4 1897.
 74. Sandler (1961) s. 72.
 75. Lindberg (1900–03), 2 s. IV f.
 76. Lindberg (1900–03), 2 s. V f.
 77. Lindberg (1900–03), [1] s. IV f.
 78. Sandler (1961) s. 156.
 79. Persson (1994) s. 182 f. och s. 176.
 80. Lindberg (1900–03), [1] s. 124.
 81. Lindorm (1934) s. 28 ("Viktor Rydberg skämtar med Bibelkommissionen").
 82. *SvMoK* 7 s. 470.
 83. Brev från Lindberg till Esaias Tegnér d.y. 14/10 1904.
 84. Nordenskjöld (1927) s. 44.
 85. Lindberg (1900) s. 173.
 86. Lindberg (1905–13), 2 s. 3.
 87. Lindberg (1905–13), 1 s. 106 f.
 88. Lindberg (1905–13), 1 s. 16 f.
 89. Lindberg (1905–13), 3 s. 30 f.
 90. Lindberg (1905–13), 3 s. 143 f.
 91. Rydberg (1880) s. 422.
 92. Rydberg (1880) s. 511.
 93. Lindberg (1905–13), 3 s. 6.
 94. Lindberg (1905–13), 1 s. 11.
 95. Brev från Lindberg till Vitalis Norström 16/6 1909.
 96. Lindberg (1908) s. 10 f.
 97. Lindberg (1908) s. 24.
 98. Sandler (1961) s. 97 f.
 99. Sandler (1961) s. 181.
 100. Lindberg (1905–13), 2 s. 350 f.
 101. Persson (1994) s. 254.
 102. Liljedahl (1917–18), 2 s. 528.
 103. Persson (1994) s. 392.
 104. Persson (1994) s. 381.
 105. Liljedahl (1917–18), 1 s. 327.
 106. Brev från Vitalis Norström till Lindberg 5/9 1907.
 107. Brev från Vitalis Norström till Lindberg 20/1 1905.

108. Liljedahl (1917–18), 2 s. 473.
 109. Brev från Lindberg till Esaias Tegnér d.y. 3/12 1917.
 110. Brev från Lindberg till Albert Engström 16/5 1919.

111. Rapporter från Lindbergs jordfästning i *Alingsås Tidning* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 25/10 1920.
 112. Fredberg (1977), 3 s. 271.
 113. Nordenskjöld (1927) s. 44.

Källor

Tryckta källor

- Cederblad, Carl (1932), "Vårt folkbildningsarbets ursprung och framväxande." *Glimtar ur svenskt bildningsliv. Några bidrag till vår kulturs historia*. Av Louis Backman ... Under red. av Arvid Julius. Uppsala, s. 151–186.
- (1933), *Uppsala arbetarinstitut 1886–1954. Drag ur dess 50-åriga historia. Jubileums-festen den 3 mars 1933*. Uppsala.
- Fredberg, C.R.A. (1977), *Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*. 1–3. Lund. (Faks. av 1:a uppl. 1919–23.)
- Harnesk, Helena, & Oscarsson, Ulla (1977), *Uppsala från medeltiden till år 1900*. Uppsala.
- Hellberg, Mauritz (1936), "Tre Uppsalagestalter från 1880-talet." *Den eviga ungdomens stad. Uppsalaminnen berättade av gamla studenter och andra*. Under red. av Sven Thulin. Uppsala, s. 142–152. (Hågkomster och livsintryck. 17.)
- Inbjudning till den offentliga föreläsning med hvilken professorn i semitiska språk vid Göteborgs Högskola fil. d:r Otto Emil Lindberg kommer att sitt ämbete tillträda ...* Göteborg 1898.
- Liljedahl, Ernst (1917–18), *Vitalis Norström, hans liv och verk*. 1–2. Stockholm.
- Lindberg, O.E. (1881), *Reflexioner öfver djefvulsdogmen*. Uppsala. (Populära uppsatser i religiösa och humanistiska ämnen. 1.)
- (1884–85), "Några vinkar om uppfostran." [Tio artiklar.] *Svensk läraretidning* 3(1884)–4(1885).
- (1897 a), *Mohammed och Qoranen*. Göteborg. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. 6.)
- (1897 b), *Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen*. 1. *Lautehre*. A. *Konsonantismus*. Göteborg. (Göteborgs Högskolas årsskrift. 3:6.)
- (1900), *Harún Arraschid och hans närmaste samtida i historia och saga*. Göteborg. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. 14.)
- (1900–03), *Religiösa meditationer och stämningar*. [1]–3. Göteborg.
- (1904), [Egna personuppgifter.] *Hvar 8 dag* årg. 5 n° 16, 17/1 1904, s. 250 (med porträtt på föreg. sida).
- (1905–13), *Gudsordets utvecklingsgång i världen*. 1–3. Stockholm.
- (1908), *Jobs-boken eller Lidandets problem på israelitisk mark*. Stockholm. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. N.F. 6.)
- Lindorm, Erik (1934), *Oscar II och hans tid. En bokfilm*. Stockholm. (Ny svensk historia.)
- (1936), *Gustaf V och hans tid 1907–18. En bokfilm*. Stockholm. (Ny svensk historia.)
- Nordenskjöld, Otto (1927), *Minnestal hållna i Göteborgs K. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle å dess högtidsdagar 1919–1923*. Göteborg. (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles handlingar. F. 4. 32:5.)
- Nystedt, Olle (1931), *Nathan Söderblom. Kort levnadsteckning*. Stockholm.
- Persson, Mats (1994), *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealismens kris*. Stockholm & Stehag. (Kulturhistoriskt/Kulturvetenskapligt bibliotek.) Akad. avh. Uppsala.

- ”Professor O.E. Lindbergs jordfästning.” *Alingsås Tidning* 25/10 1920, s. [2].
- ”Prof. O.E. Lindbergs jordfästning.” *Göteborgs Handels- och Sjöfärts-Tidning* 25/10 1920, s. 11.
- Rydberg, Viktor (1880), *Bibelns lära om Kristus*. 4. uppl. Genomsedd och tillökad med en afhandling ”Till läran om de yttersta tingen”. Stockholm.
- Sandler, Maja (1961), *Idyll och uppbrottstid*. Stockholm.
- Strindberg, August (1989), *Tjänstekvinnans son. En själs utvecklingshistoria*. Texten red. och kommenterad av Hans Lindström. 1–2. Stockholm. (August Strindbergs samlade verk. 20.)
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*. 1–8. Stockholm 1942–55. – Förkortn.: *SvMoK*.
- Svenskt biografiskt lexikon*. Bd 1–. Stockholm 1918–. – Förkortn.: *SvBL*.
- Uppsala universitets fyrahundraårs jubelfest september 1877*. Stockholm 1879.
- Warburg, Karl (1900), *Viktor Rydberg. En lefnads-teckning*. 1–2. Stockholm.
- Zettersteen, K.V. (1924), ”Semitiska studier i Sverige under de sista femtio åren.” *Svenska Orientsällskapet. Årsbok* 2, s. 5–54.

Otryckta källor

- Examensprotokoll. Uppsala universitets arkiv. Fil. fak. A Ia:40, protokoll 1885–87.
- Husförhörlängder. Svensk arkivinformatiön, Ramsele.
- Kila, Södermanland. A I:12 1846–50, 17572.
- Nyköping Västra. A I:15 1851–55, 114004.
- Lindberg, O.E., Brev till Albert Engström. Kungl. Biblioteket, Stockholm, Ep. E 17.
- Brev till Samuel Fries. Uppsala universitetsbibliotek, T 3 k:11.
- Brev till Frits Löffler. Kungl. Biblioteket, Stockholm, L. 63:23.
- Brev till Vitalis Norström. Göteborgs universitetsbibliotek, H 64:15.
- Brev till Esaias Tegnér d.y. Lunds universitetsbibliotek, Saml. Tegnér, E.H.V.
- Brev till Karl Warburg. Kungl. Biblioteket, Stockholm, Ep. V 27.
- Brev till Knut Wicksell. Lunds universitetsbibliotek, Saml. Wicksell, K.
- Norström, Vitalis, Brev till O.E. Lindberg. Göteborgs universitetsbibliotek, H 64:10.

Carl Magnus Stenbock

ALLAN RANIUS

Under sex år, 1917–1923, präglades Linköpings stiftsbibliotek av förnyelsens vindar, nytänkande och arbetslust. Det blev en levande och utvecklingskraftig institution tack vare stiftsbibliotekarien Carl Magnus Stenbock, som blev den främste bibliotekarien under 1900-talet.

Stenbock tillhörde den äldre livländska grenen av den grevliga ätten. Han föddes den 20 januari 1874 på slottet Kolk i Estland, där fadern fil. lic. Nikolai Stenbock var förvaltare på farbroderns gods: ett fideikommiss med 12 000 personer på fyra säterigårdar, 2 300 bondgårdar och 500 torp. 1890 köpte fadern Gottenviks säteri på Vikbolandet, flyttade följande år till Sverige och blev svensk medborgare 1894. En omfattande renovering sattes igång efter egna ritningar men avslutades inte. Föräldrarna återvände och äldste sonen blev förvaltare på Gottenvik. Faderns död 1902 följdes av en urarva konkurs.

Stenbock avlade mogenhetsexamen 1896 vid Södermalms högre allmänna läroverk med svaga

betyg. De fortsatta studierna bedrevs i Uppsala, mycket tillbakadraget. Han kallades Fritz, men bytte förnamn 1901. I matlagets livliga debatter deltog han sällan och visade sig aldrig på Östgöta nation; Emil Liedgren ombesörjde inbetalning av terminsavgift och andra småärenden. Till de närmaste vännerna hörde språkvetare som Herman Geijer, Sven Lampa, Olof Östergren, Bengt Hesselman, K. B. Wiklund och Gideon Danell. Stenbock "landsmålade" i hemsocknen Jonsberg 1901–02; resultatet finns på dialektarkivet i Uppsala. Studierna avslutades 1906 med disputation i slaviska språk på ett grammatiskt ämne. Wiklund har i ett brev av den 28 maj 1906 till Danell kommenterat disputationen på följande sätt:

Förskräckligt upptagen har jag varit i dessa dagar och därför har jag ej hunnit skriva något förrän nu om det, som du säkerligen är mycket spänd på att få höra något om, näml. den grevliga disputationen och dess resultat. Någon annan har kanske skrivit i stället. Emeller-

tid – resultatet kunde man ju förutse. Mycket, mycket kient. För att säga rent ut under uns: Det visade sig fullt klart, att han varken kan planlägga en vetenskaplig undersökning på ett rimligt sätt, åtminstone ej på något så när egen hand, eller begagna litteratur eller förstå, vad en vetenskaplig förf. säger, eller vara noggrann i sina citat eller kunna tänka en vetenskaplig slutledning till slut. Det visades även, att han ofta missförstått den ryska, polska och čechiska texten i sina lexika, och särskilt, att även de elementäraste ting i polskan inte voro fullt presentia för honom. Han begrep inte, vilka böcker han i varje fall skulle begagna, och på ett ställe särskilt underlät han att begagna den första och vanligaste handbok, som finns, med den påföljd, att han fick oriktiga resultat. En hel del material hörde inte alls hit och en hel del annat, som – oaktat omöjligheten att göra samlingen fullständig – likväl bort vara med, det var utelemnat. Nåja, det här anade du nog förut. Ett bedrövligt resultat, helt enkelt. Knappt ett enda svar kunde han ge och inte ens en gång, då Lundell gav en ovanligt svår och tydlig blotta på sig, kunde han svara något ordentligt, utan bara menade och menade på det vanliga viset.

Författandet hade gått på känt sätt – han pratade med Gud och hela världen och försökte få ”hjälp” av alla. De dessånger han fick, begrep han ofullständigt – ja, ett elände. Och så fick Torbiörnsson av en ren tillfällighet reda på, att disputationen skulle bli, skaffade sig boken och kom hit och opponerade extra. Agrell passade också på och gav betalt för gammal ost, opponerade extra och påpekade en hop oriktigheter i ryska, polska, čechiska. Lundell var ytterst vänlig, men hade grava anmärkningar. Charpentier, hans andre opponent, lär haft likaså.

Så hade Lundell, utan att ha sett annat än materialsamlingen, gett intyg om att arbetet var värt att komma in i årsskriften, vilket enligt gammal regel är = cum laude. I morgon tisdag sättes betyget. Få se, om han kan våga

föreslå det. Enl. Torbiörnssons mening borde det sväva mellan approbatur och underkänd och däri har han troligen rätt.

Och under detta – begriper den arme greven naturligtvis ingenting av hela ställningen sin. Den har sagt det och den har sagt det – alltså – Och den har kommit in i årsskriften – alltså – !

När man känner till honom ganska grundligt som jag, så varken förvånar man sig eller blir desillusionerad, utan tycker synd om den arma stackaren, som inte hör denna bistra världen till. Man skall ju inte ”tala illa” om hans disputation, men jag måste ju ändå omtala för hans gamla vänner, d.v.s. dig och Ejlert, hur det i verkligheten står till.

Och vad skall det nu bli av honom?

På ämnesföreträdaren J. A. Lundells förslag blev betyget ”non sine” för avhandlingen, medan Adolf Noreen och Karl Zetterstéen gav ”approbatur” för försvaret. Stenbock kände sig bitter och skandaliserad och var inte närvarande vid promotionen. Sviterna från disputationen blev bestående: han lämnade Uppsala och återkom aldrig mer.

Tre månader senare eklaterade Stenbock förlovning. ”Greven har blivit räddad av en resolut och kovstark fröken”, skrev Wiklund till Danell den 9 oktober 1906. Följande år gifte han sig med Louise Mörner och blev därmed arvtagare till Herrborum, där sonen Magnus, född 1911, numera bor.

Inträdet på biblioteksbanan berodde mindre på böjelse än på omständigheternas makt. Släktingar engagerades och Stenbock skrev ett förslag till ansökan om provtjänst, som dryftades med några vänner. Han blev under sommaren utlovad att tjänstgöra i Lund, men stannade för Stockholm. Riksbibliotekarie Erik Dahlgren

Carl Magnus Stenbock.

förutskickade i sitt svarsbrev ”mycket dåliga utsikter på biblioteksbanan”. Det var avskräckande, men som Stenbock själv uttryckte det: ”Han kunde ingenting” så han ”tackade och bugade”, när han hösten 1906 blev erbjuden en tjänst på Kungliga biblioteket. I brev till Danell kommenteras arbetet, ”ett rent stadsbudsgöra”: ”Det är tyvärr mycket mekaniskt och tråkigt arbete för det mästa, men man får något för det och det är bra.” Två år senare, den 20 december 1908, fick Danell ett brev från en desperat amanuens:

Har Du någon plats åt mig? Säg! Är icke i Göteborg något bibliotek, och hur är det ställt i Lund med universitetsbiblioteket. Jag vill och måste snart få något ordnad; bättre ekonomi och någon position. Det duger ej det här läng-

re. Svärfar har ingen förståelse för situationen, har ju öfverhuvud aldrig kunnat fatta att jag – fattig – vågat nalkas etc. Han behandlar mig därefter. Kan du ge mig några upplysningar angående Lunds universitetsbibliotek, vore jag tacksam. Hur många timmar tjänstgör en e.o.? Upsala är mig omöjligt att återvända till, Lund motbjudande, Stockholm spyr ut mig. Hvart skall jag? Ty jag orkar icke göra vaktmästar-tjänst åt murvlar och skolflickor här vid KB så många år till och se unga pojkar inta de platser som jag anser mig med bättre rätt kunnat göra anspråk på. Efter tio års trägna studier och två och ett halvt års jäkt här vid K.B. står jag inför den utsikten att alltfort gå som vaktmästare åt misslyckade existenser och vetenskapens rocksluskar samt binda böcker, utländska likväl, ty det behövs minsann språkstudier för att avgöra huruvida en bok skall bindas i chagrin eller klot! Binda böcker i 6 timmar om dagen för 2 000 kr! Nog tycker jag att jag kunde ha fått det bättre här i livet. Vore jag inte gift, och så kärlekskligt gift, så ...

Amanuens-tjänsten övergick 1909 till en andre bibliotekarietjänst med placering på handskriftsavdelningen, där han skötte den löpande expeditionen under Robert Geete. 1912 började han revidera facket ”Fornkunskap, arkeologiska och runologiska handskrifter” ur antikvitetsarkivets samlingar. Det resulterade i ett halvfärdigt förarbete på 343 blad, som han tog med sig till Linköping. Där försökte han åstadkomma en tryckning på svärföräldrarnas bekostnad, men Axel Mörner sade nej, liksom han tidigare varit emot giftermålet. Manuskriptet ingår i Stenbocks personarkiv (1948:9), 8 volymer varav hälften utgöres av 893 brev från 287 brevskrivare.

Den 1 november 1916 talar Stenbock i ett brev till Danell om ”de olidliga förhållandena på KB”. Arne Holmberg kompletterar i sina hand-

skrivna biblioteksminnen med att ”det rådde ett spänt förhållande mellan Collijn och Stenbock, förmodligen underblåst av Adde, och slutligen lyckades Collijn bli av med honom genom en ganska kuriös transaktion”. Genom ett byte med Ivar Norberg blev han stiftsbibliotekarie i Linköping den 1 januari 1917.

Den 18 april 1917 skrev Stenbock en 6-sidig glädjereport till Collijn, hur han oförskräckt tog itu med kataloger, kuriositeter, bokmuseum, inkunabler och handskrifter, hur han gjorde upptäckter på de mest omöjliga ställen i huset, i synnerhet den iskalla, mörka vinden:

Det har varit en arbetsam tid för mig, men roligt har det varit. Jag har njutit i fulla drag att upptäcka och ordna. Nog behöfdes det flera biträden än en ung flicka – jag har domprostens dotter 4 dagar i veckan – och framför allt pengar. Fullständig misär! Det är icke ens möjligt att vårda det som är, det förfaller bara. Och hvarje öre skall begäras af domkapitlet, men jag beställer hyllor, reparerar och går på utan att bry mig om capitulares. ... Det finns ingenting modernt. Biblioteket står still. Det är ett illa vårdadt bokmuseum.

Stenbocks villrådighet och oro ersattes av självständighet och handlingskraft. Han högg i med liv och lust för att få ordning på bokmassorna och det blev en expansion utan like i bibliotekets historia. Arbetet gällde framför allt de gamla samlingarna. En inventering påbörjades av bokbeståndet. Slutsatsen blev, att ”sällsynta böcker kunna framtagas snart sagt från var hylla”. Arbetet resulterade i tidnings- och tidskriftsartiklar. ”Jag blir snart klar med en artikel till”, heter det i ett brev till K. G. Westman den 3 oktober 1917. ”Mig förefaller nämligen att min Elzevierunder-

sökning är värd en artikel. Man får betänka att det icke finns fler än 2 000 typer, omkring, alla mer eller mindre sällsynta. Här har jag haft i mina händer något mer än 400, alltså 20 %. Därav kunna bortåt 40 betraktas som rara, en ansågs hittills som ett unicum tills jag nu hittat ett exemplar – fö ett svecanum – ett par voro endast kända i 2 exemplar. Detta förefaller mig vara ett slags värdeämätare för hela biblioteket. Det är ingen som lagt an på Elzevierer. De ha kommit hit som gåvor. De yppersta upplagor av berömda verk. Om man ser i Kungl. biblioteket den dr Berghmanska Elzeviersamlingen, så äro banden, tycker man, genomgående utgångna ur Hedbergs atelier. Våra äro, med några få undantag, originalband.” Fyra år senare skriver han till samme adressat: ”Elzevierer fikar jag efter och köper då och då. I år en mycket rar, som befanns ha tillhört E. G. Geijer.” Även inkunabler förvärvades, inalles åtta stycken.

Det officiella namnet var Stifts- och läroverksbiblioteket i Linköping, vilket för Stenbock var både opraktiskt och vilseledande, då läroverket hade ett bibliotek som benämndes Läroverkets enskilda bibliotek. Stenbock arbetade för att namnet skulle ändras till Linköpings stiftsbibliotek. Han beställde våren 1917 exlibris (3 x 4 cm) med det nya namnet i böckerna, som nu också erhöill accessionsnummer bredvid en liten nygjord stämpel med texten ”Bibl. Lincop”.

Stenbock framhöll en gång i en intervju, att han var ”östgöte till liv och själ” och att han ”aldrig tappat kontakten med Östergötland”. Insamlingen av östgötatryck drevs med verkligt engagemang, såväl gammalt som nytt. För att få bättre kontroll av östgötatrycket (= tryck utgången från tryckerier i Östergötland) fick Mar-

gareta Cederschiöld på Kungliga biblioteket i uppdrag att avskrika realkatalogens östgötakort, vilket blev en nyttig hjälpkatalog.

Stenbock tänkte vid tillträdet ”i främsta rummet ta itu med handskrifterna, till annat duger jag icke”. I accessionskatalogen, infördes omkring 300 nummer, 16 meter, det mesta ur sumpen och småsaker. Viktigaste förvärvet var en samling Wiedepapper. Brevkatalogisering sattes igång på bred front, främst av biskoparna Benzelius’ och Lindbloms brevsamlingar men även av svåråtkomliga brev i samlingsband. Stenbock fortsatte Tegnér’s systematiska uppordning. Han tillämpade inte proveniensprincipen; från läkaren Henning Nordenströms stärbhus förvärvades ett antal brev, protokollsböcker m.m., som erhöll 11 olika nummer (B 189, Br 61–63, M 54–55, N 36–40).

Porträttsamlingen av gravyrer uppordnades i bättre kapslar. Från kapten Ernst Malmberg förvärvades drygt 5 000 porträtt efter bråk med stadsbibliotekarien i Norrköping. Beträffande tavelporträtten utnyttjade han sin yngre broder, kapten Reinhold Stenbock vid Kungl. andra livgrenadjärregementet, som var kunnig på porträtt och tidigare hjälpt Viggo Key på museet.

Uppställningen av kuriosa nyordnades så gott som omedelbart i det norra rummet, det som senare blev forskarsal. Axel L. Romdahl beskrev resultatet i *Östgöten* den 12 april 1917 och Stenbock i sina *Strövtåg*.

Två större utställningar anordnades: över bokband, omkring 250 stycken, i början av november 1919 och två år senare över porträttgravyrer. ”Jag hade en kopparsticksutställning här några dagar, som besöktes av bortåt 200 personer. Vi hade plockat fram omkring 300 stick ur

våra portföljer. Gamla svenska numera oöverkomliga blad och utmärkt vackra utländska, porträtt så gott som allesamman”, heter det i ett brev till K. G. Westman.

”I Linköpings kulturannaler kommer alltid den heliga Birgittas dag 1921 att framstå som en bemärkelsedag av högsta rang”, skrev Stenbock. Det var under arbetet för Birgittatstatyns uppsättande på södra domkyrkoväggen, som Stenbocks intresse väcktes för den heliga Birgitta, som han för övrigt var släkt med då han härstammade från Birgittas broder Israel, lagman i Uppland. Stenbock igångsatte korrespondens med nästan alla Birgittakloster och lyckades förvärva böcker och ett antiphonalemanuskript (T 272) från Wert i Holland. Den första Birgittavespern avhölls i Vadstena 1916. Stenbock tog efter. Birgittadagen, den 7 oktober, firades på biblioteket med tända ljus. Stenbock besökte inte Birgittautställningen i Stockholm 1918 och hade inte kontakt med Societas Sanctæ Birgittæ och den framspirande högkyrkliga väckelsen, vilket däremot makan hade; hon höll föredrag om biblioteket och deltog i visningar. Birgitta präglade det sista året: på sjukbädden fick han den sista månaden uppleva glädjen att i sin hand få hålla Anton Kobergers *Revelationes*-upplaga (1500), ett vackert exemplar i ett spanskt renässansband inköpt på Sigurd Wandels auktion i Köpenhamn.

Det finns arkiv- och bibliotekstjänstemän som hellre ägnar sig åt egna forskningsfärder i de samlingar de ansvarar för än sysslar med uppordning och förtecknande till gagn för låntagare och forskare. Stenbock höll en balans. Uppordning och inventering gick hand i hand, fast Stenbock var ovan vid praktiska bestyr. En skriv-

Domkapitlet och stiftsbiblioteket i Linköping.

maskin inköptes 1917 och rikstelefon installerades följande år, nummer 2021. Vid genomgång av *biographica minora* – vanvårdad i ”kapslar av uslaste beskaffenhet” – beställdes ett hundratal nya gröna kapslar och samlingen fick en bättre uppordning. Kankeltryck, pergamentsbrev och en Rogierkarta inramades. Didrik von Essen renoverade tavlor, nya dubbla katalogkapslar införskaffades för den allmänna katalogen, förteckningar igångsattes av *biographica minora*, medaljer och planscher. Böcker rekvirerades direkt från utlandet, i synnerhet Buchhandlung Gustav Fock i Leipzig. Han inledde varje år med kontroll av gamla lån, påträffade bl.a. Stephanus *Dictionarium* (1536), utlånad den 4 november 1907. Försumliga låntagare krävdes både två och tre gånger, liksom han försökte återfå böcker och handskrifter som överförts till andra bibliotek och arkiv. T.ex. *Svenska Mercurius* 1682 – done-

rad av Per Kylander 1773 och deponerad på Kungliga biblioteket enligt domkapitelsprotokoll den 29 augusti 1883, men han lyckades inte få loss den från sin forna arbetsplats.

Likväl, Linköpingsidyllen var en chimär. Ekonomiskt befann sig biblioteket i ett nödläge, och Stenbock arbetade energiskt för att lösa krisen. Han skrev artiklar, agiterade och uppmanade andra att instämma i hans ”ramaskri”. En motion till fullmäktige av Karl Beckman – som 1918 utgav och skänkte en liten broschyr, vars inkomst tillföll stiftsbiblioteket – utverkade för första gången ett kommunalt anslag 1919, 1 000 kronor; landstinget bidrog 1920 med lika mycket. Den 26 maj 1918 skrev Stenbock till K. G. Westman: ”... Jag har fått sammanlagt 5 700 kr., därav 5 000 från Bjärka Säby och 500 från Sturefors. Resten 200 från Tuna. Som du ser ha gods-

ägarna i Östergötland räddat oss. Detta är sympatiskt. Icke ett öre från merkantilt håll.”

Stor betydelse fick Linköpings stiftsbiblioteks vänner. Den 29 november 1917 skrev Stenbock till K. G. Westman i Uppsala:

Broder.

Med dagens post sänder jag en liten uppsats om våra Elsevierer och Visingsborgstryck. Den har haft en följd åtminstone. Vännersten på Kallerstad var uppe och såg allting här och föreslog något, som jag länge gått och tänkt på.

Han vill bilda en slags förening 'Stiftsbibliotekets vänner' el. dylikt efter Nationalmusei vänners mönster, tror jag. Årsavgift 100 kronor under 10 år eller 1 000 i ett som allt. Han tror på saken, 50 medlemmar anser han skulle kunna fås.

Vad sägs? I så fall borde vi börja trycka Linköpings biblioteks handlingar del 3. Som inledning kunde man sätta in mina artiklar, om ett par dar är jag klar med Bureminnen i Stiftsbiblioteket. Man får smida medan järnet håller på bli varmt. Detta häfte skulle man då kunna skicka till event. intresserade med en kraftig uppmaning att hjälpa.

Westman ”var inte säker på om tiden var lämplig för en sådan förening”, men han var ”livligt intresserad” och gladd sig över att Stenbock ”stod färdig att träda fram i verkligheten”. Landshövdingenskan Alice Trolle engagerades, eftersom hon hade stor förmåga att leta upp hjälpkrafter på olika håll. Den 6 november 1918, på Gustav Adolfsdagen, inbjöds intressenter till Linköpings slott för att etablera Samfundet Linköpings stiftsbiblioteks vänner, den första stödföreningen i Sverige. Två år senare var medlemsantalet uppe i 112 och föreningens behållning var 20 777:06. Därmed utökades personalen, som förutom stiftsbibliotekarien – formellt

med arbetstiden 10–14 – endast bestod av en vaktmästare, den legendariske J. A. Johnson (1843–1926), som blev avporträtterad av Emma Georgii 1919. Redan första året tillkom en av Oscar Ekman i Bjärka Säby inrättad amanuens-tjänst, beklädd av fröken Brita Bring, ersatt 1921 av fröken Maria Planck. Därutöver fanns det ”ofta 4 arbetskrafter minst 4 timmar om dagen”, mer eller mindre arvoderade: Margareta von Feilitzen, Hilmer Forsberg, Evelyn Georgii, Rolf Bernhardt m.fl.

Stenbocks grundprincip var att statsmakterna skulle sörja för modern litteratur och stödföreningen för de gamla samlingarna. Fördelningen var självklar för Stenbock. Igångsättande av nya projekt medförde emellertid att det löpande arbetet inte avklarades. Restantierna ökade, i synnerhet det sista året då Stenbock var sjuk. Accessionen ökade från i genomsnitt 200 volymer årligen till 725 år 1917 och rekordåret 1922 till 6 567. Det förvärvades 12 223 volymer under sex år. Stenbocks aktiva biblioteksengagemang skapade ett förtroende för institutionen så att gåvorna ökade år för år. ”Under år 1921”, heter det, ”har biblioteket ökats med 1 411 vol, förutom tidskrifter och småtryck. Av dessa äro 1 343 vol. gåvor.” Det största bidraget var professor Arthur Stilles bibliotek, 3 494 volymer. Bland mindre samlingar märkes Ernst von Campenhausens Livonicasamling (464 vol.), prosten J. Th. Julins stärbhus (579 vol.), Henning Nordenströms stärbhus (149 vol.), Joseph Strzygowski (111 vol.), Ellen Key (omkring 200 vol.) samt hela serier av Lunds och Uppsala universitets årsskrifter.

Stenbock vann många nya vänner åt stiftsbiblioteket genom sitt självuppoftande arbete.

Till de mest förtrogna hörde professor K. G. Westman, kapten Henric Westman, lektor Karl Beckman, vice häradshövding Gustaf Oden-crants och bokhandlare Gottfrid Svanlund. Men det fanns också andra reaktioner. I ett brev till K. G. Westman heter det den 26 maj 1918: "Intresset för biblioteket är ganska stort här från of-ficerarnas sida, läroverket är absolut ointresserat. Jag hoppas i det avseendet mycket på Wessén. Domkapitlets ledamöter med undantag av bis-kopen, om de ej förhålla sig passiva, snarare motarbeta mig." Riksbibliotekarien Collijn var "välvilligt stämd till Linköping". Han gladdes åt att Stenbock "kommit på sin rätta plats" och var positiv till specialiseringen på litteratur rö-rande Östergötland, men skakade emellanåt på huvudet då han tyckte att Stenbock plotttrade bort sig på småsaker, t ex intresset för Elzevierer, som för Collijn "numera endast ägde kuriositetsvärde".

Gentemot stadsbibliotekarie Hjalmar Lund-gren i Norrköping hettade det till flera gånger. De reagerade på samma sätt: "Jag är lika känslig för min institutions framgång, som du tyckes vara om din", skrev Lundgren 1921. Båda började utge handlingar 1920, *Linköpings biblioteks handlingar* respektive *Norrköpings stadsbiblioteks och museums handlingar*. Det var konkurrens om östgötalitteratur, ett "modernt" bibliotek contra en gammal institution med utlåningssiffror som Lundgren framhävde och Stenbock förteg. 1917 hade Norrköping 38 000 lån och Linköping 1 000. Det lät otroligt, att bortåt halva bokbe-ståndet var utlånat. Stenbock trodde först att Lundgren fått med en nolla för mycket. Innerst inne var de lika främmande för folkbiblioteks-verksamhet, men den maktmedvetne Lundgren

arbetade för att Norrköping skulle bli "distrikts-bibliotek för folkbiblioteken i Östergötland" och Collijn instämde, liksom Stenbock.

Från 1918 till februari 1923 arbetade biblio-tekssakkunniga med en utredning om läroverks-och landsbibliotek, som trycktes efter Stenbocks död (SOU 1924:7). Kommitterade besökte Lin-köping ett par gånger 1920 och Stenbock försåg Collijn med material till betänkandet. Denne utlovade i brev, att han skulle värna om stiftsbib-lioteket mot "en del gråa, demokratiska krafter, som var i rörelse för att göra folkbibliotek av alla stiftsbibliotek. [...] Demokraterna måste bear-betas och lära sig inse betydelsen av vetenskapli-ga kulturhärder i landet." Samtidigt omtalade denne, att han var för skiljandet av stiftsbibliote-ken från skolorna och därmed från Skolöversty-relsen och bibliotekskonsulenterna. Detta var också Stenbocks grundsyn. Stiftsbiblioteket var ett vetenskapligt bibliotek, "åtminstone ett hu-manistiskt, så att man kan slå sig ner här och skriva avhandlingar, ett bibliotek som av veten-skapsmän kan anlitas när KB etc. icke kunna tillfredsställa lånesökande vetenskapsidkare", som det formulerades i ett brev till K. G. West-man 1922.

Stenbock var framför allt inriktad på arkiv-och museiverksamhet. Det gällde att "vidmakt-hålla bibliotekets äldre bestånd", som han ut-tryckte det vid LSV:s årsmöte den 8 november 1920. Hans akilleshäl var kontakten med folket, den bokläsande allmänhetens behov av böcker och öppethållande. Biblioteket var endast öppet mitt på dagen, kl. 10–13. Då major Rikard Müntzing – ägare till ett berömt bibliotek med jaktlitteratur i Norsholm – ville skapa ett rege-mentsbibliotek med topografi och handskrifter

blev Stenbocks svar: "Sånt fänigt påhitt. Vad skall officerskåren med gamla rariteter?" Men nästa biblioteksförslag kunde inte avfärdas med en axelryckning. Den 12 april 1922 infördes i *Östgöten* en artikel undertecknad av lektor Olof Söderquist om behovet av ett stadsbibliotek. Frågan om ett folkbibliotek ventilerades på ledarplats i *Östgöta Correspondenten* den 9 december 1922, där det slogs fast hur "bedrövligt ställt det var i Linköping", som hade den lägsta biblioteksutlåningen i landet, endast 1/10 lån per innevånare. Collijn fick sig tillsänt det första tidningsurklippet och skrev den 25 april till Stenbock: "Skulle verkligen ett behov av stadsbibliotek föreligga i Linköping?" Hur Stenbock kommenterade "socialiseringsplanerna" framgår inte av brevväxlingen.

Stenbock var en utåtriktad forskarbibliotekarie. Som redaktör utgav han ett flertal böcker: *Ny svensk adelskalender för år 1910*, *Mörnerska släktboken 1468–1653*, *Konung Erik XIV:s almanacksanteckningar*, *Lorenzo Magalottis Sverige under 1674*, *Magnus Stenbocks och Eva Oxenstiernas brevväxling*, *Johan Rhezelius' Monumenta Uplandica* och *Abraham Brahes Tidebok*. Personbibliografen upptar ett par hundra nummer, varav drygt hälften utgöres av bokrecensioner, i synnerhet biografiska och historiska arbeten. Igångsättandet upplevdes som roligt, men resultatet motsvarade sällan förväntningarna. Då han hade bråttom att dela med sig av sina fynd blev det hastverk. "Bristfälligt och obefintligt korrekturläsning" heter det beträffande en utgåva av prästrelationer från 1600-talet i museets årsbok 1913/14 eller "onöjaktigt" utgåva som Bengt Hesselman formulerade det beträffande en bröllopsdikt i *Linköpings*

biblioteks handlingar 1920. Ännu ett exempel, en artikel 1915 om det berömda Banérbrevet rörande Linköpings blodbad, som Stenbock attribuerade till Sigrig Banér. Oscar Klockhoff ifrågasatte detta, då han skrev och tackade för särtrycket. Detsamma gjorde Olof Palme och dennes son Sven Ulric Palme, den senare utförligt i *Historisk tidskrift* 1936. Det blev inte något ytterligare bidrag till slavistiken utöver doktorsavhandlingen. Stort intresse ägnades åt genealogi och personhistoria, i synnerhet adeln. Läromästaren var handskriftschefen på Kungliga biblioteket K. H. Karlsson. Det var efter denne han 1908 övertog utgivandet av *Personhistorisk tidskrift*. Artiklarna om de gamla samlingarna i Linköping vittnar mer om upptäckarglädje och journalistik än om forskning. Tidningsartiklar samlades 1918 till *Strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek*. "Att boken blivit tarvlig kan jag ej hjälpa", skrev Stenbock i ett brev. "Jag har ej förmågan att skriva läsligare och råd att kosta på mer. Det är också i stil med anspråkslösheten, med misären här." Stödförningen möjliggjorde en fortsättning, *Linköpings biblioteks handlingar*.

Stenbock, som vuxit upp under ekonomiska svårigheter, hade inga stora anspråk på livet. "Går det ekonomiskt ihop för andra, så reder jag mig med, skulle jag tro", skrev han i ett brev till Herman Brulin 1906. Han var mycket sparsam, utnyttjade alla papper som kunde återanvändas. Han var musikalisk, spelade gärna piano och lyssnade på Beethoven. "Hans vardagliga umgängeskrets var ej stor och han tog ej del i det offentliga livet. Hans värld var böckernas värld och hans vänner var böckernas vänner." I ett porträtt av Mr Whip i *Östgöta Correspondenten*

den 16 april 1917 beskrives han som en ”opersonlig” bibliotekarie. Andra upplevde honom som kokett och högfärdig – han hade hörsselfel och ett suddigt sätt att tala – och temperamentsfull med bestämda omdömen om människor, såväl sympatier som antipatier. Innerst inne var han en blyg person, nervös och kinkig, rädd när alla ”glodde på honom”, ovan att agera och disputera, men en stolt natur som försökte ta livet på allvar. Efter en visning fick han en gång frågan: ”Vad av allt detta sätter greven själv största värdet på?” Svar: ”Lugnet och ron.”

Inför ett brev till K. G. Westman skrev han 1922: ”Jag är nu lite känslig, glad åt den minsta vänlighet och ledsen, förstörd, när någon förargar mig. Nå, personliga förolämpningar får man ta med ro och jag har fått svälja beska piller... Har du sett *Svenska kulturforskare*, utg. av Einar Forssberg? Det kränker mig djupt att jag icke ansetts värdig att räknas bland dessa män och kvinnor”.

Stenbocks hälsa var vacklande alltifrån barndomen. Han fick tyfoid- och scharlakansfeber som liten, och detta lade enligt sonen grunden till ”klenheten” och senare till hjärtförstoring; därtill kom dålig mage, äggvita och skrumpnjurar. Han plågades ofta av en brännande huvudvärk, en migrän som mitt på förmiddagen kunde

bli så malande, att han icke kunde göra något annat än att ligga ensam på en soffa i ett mörkt rum och äta aspirin. Nästan hela sista året var han sängliggande och vårdades av en sjuksköterska.

Jordfästningen ägde rum i domkyrkan bakom altaret torsdagen den 5 april 1923. Biskop John Personne förrättade jordfästningsritualen på latin. Ingen yttre ståt, inga liktal, inga kransar på båren. Änkan var klädd i vit sorgdräkt, som bruket är i Estland. Askan utströddes i Östersjön. ”I stället för blommor, tänk på hans arbete i Stiftsbiblioteket”, stod det i dödsannonsen. Det tecknades 685 kr på listor i stadens banker och boklädor. Beloppet lades till den av Henric Westman den 2 januari 1920 inrättade Samfundet Linköpings Stiftsbiblioteks Vänners fond, varefter namnet ändrades till greve Carl Magnus Stenbocks fond. Den förvaltas av stödföreningen enligt särskilda föreskrifter, fastställda den 6 november 1923 och reviderade den 23 februari 1948; vid årsskiftet 1923/24 uppgick fondens tillgångar till 11 721 kr. Den är en av bibliotekets fem fonder och en erinran om Stenbocks sex år som vårdare av samlingarna. Trots depressionstiden under och efter första världskriget lyckades han skapa ett nytt liv för stiftsbiblioteket genom bärkraftiga initiativ och hängivet arbete.

Av Carl Magnus Stenbocks tryckta skrifter

1906

Zur Kollektivbildung im Slavischen.

Upps. 1906. 90 s. (Uppsala universitetets årsskrift 1916.)

Akad. avh. Uppsala.

1908

Två svenska porträtt i Estland.

(*Personhistorisk tidskrift* 10(1908), s. 73–74.)

Om ätten Barnekows namn och ursprung.

(*Personhistorisk tidskrift* 10(1908), s. 75–80.)

Riddarhusgenealogierna.

(*Personhistorisk tidskrift* 10(1908), s. 97–99.)

1909

Mörnerska släktboken 1468–1653 (Esplunda arkiv n:o 32). Sthlm 1909. 128 s.

Utg.

Ny svensk adelskalender för år 1910.

Sthlm 1909. 799 s.

Utg.

Till vidstående Gustaf Wasaporträtt.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 28–29.)

Rec.: *För hundra år sedan*. Skildringar och bref från revolutionsåren 1809–1810. Utg. af S. Clason och C. af Petersens.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 58–59.)

Rec.: *Arfstuiven emellan Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och Ture Turesson (Bjelke) 1451–1480*. Utg. af K. H. Karlsson. – *Släkten Tre rosors godsarkiv*. Utg. af K. H. Karlsson.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 59–60.)

Rec.: A. Rydström, *Boken om Tjust*. 2–4.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 60; 13(1911), s. 70–71.)

Karl Henrik Karlsson död.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 73–80.)

Med förteckning över utgivna skrifter.

Schering Rosenhanes "Hortus Regius".

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 119–123.)

Johan Gabriel Banérs 128 anor.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 124–129.)

Cath. Elis. von Pfuels personalia.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 130–137.)

Rec.: P. von Platen & G. von Platen, *Ätten von Platen*.

(*Personhistorisk tidskrift* 11(1909), s. 154–156.)

1910

Rec.: J. Ramsay, *Frälseläkter i Finland intill Stora ofreden*. 1.

(*Personhistorisk tidskrift* 12(1910), s. 54–57; 14(1912), s. 77.)

En autograf af drottning Kristina.

(*Personhistorisk tidskrift* 12(1910), s. 131–136.)

Rec.: H. Hyltén-Cavallius, *Samlare i Sverige af konstföremål, antikviteter, kuriosas och rariteter af olika slag*.

(*Personhistorisk tidskrift* 12(1910), s. 172–173.)

Ein Originalbrief von Immanuel Kant.

(*Personhistorisk tidskrift* 12(1910), s. 173.)

Rec.: R. Eriksson, *Stockholms järnkramhandlareförening*.

(*Personhistorisk tidskrift* 12(1910), s. 175.)

1911

Kolk, Koskull, Krassow.

(*Nordisk familjebok*. 14, Sthlm 1911, spalt 539, 1128, 1219–1220.)

Lagerbjelke.

(*Nordisk familjebok*. 15, Sthlm 1911, spalt 831.)

Svenska minnen å Kolk i Estland.

(*Konst* 1(1911/12), s. 98–99.)

Rec.: A. Jensen, *Svenska minnen från Böhmen och Mähren*.

(*Personhistorisk tidskrift* 13(1911), s. 71.)

Rec.: E. Lagerheim, *Arwedh Larsson och Karin Utter samt deras afkomlingar släkterna Weidman-Lagerheim-Weidenhielm*.

(*Personhistorisk tidskrift* 13(1911), s. 71–72.)

Rec.: *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik* 1907 und 1908.

(*Personhistorisk tidskrift* 13(1911), s. 72–75.)

Rec.: *Svenska ätterna Hamilton*. I.

(*Personhistorisk tidskrift* 13(1911), s. 75.)

Rec.: *Svensk exlibris tidskrift*. Årg. I:I.

(*Personhistorisk tidskrift* 13(1911), s. 75–76.)

1912

L. Magalotti, *Sverige under 1674*. Från italienskan [av E. Ålund] med 23 samtida bilder.

Sthlm 1912. 134 s.

Utg.

Att binda halmtak. Ur Daniel Tilas "Sokneskrifvare". (*Fataburen* 14(1912), s. 46–50.)

Utg.

Rec.: De nyaste släktkalendrarna i Sverige och grannländerna.

(*Personhistorisk tidskrift* 14(1912), s. 66–73.)

Rec.: C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden*. I.

(*Personhistorisk tidskrift* 14(1912), s. 82–83.)

Rec.: *Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden*. I.

(*Personhistorisk tidskrift* 14(1912), s. 84.)

Rec.: H. Fröding, *Göteborgs köp- och handelsgille, handels societet, handelsförening, handelskammare 1661–1911*.

(*Personhistorisk tidskrift* 14(1912), s. 86–88.)

Rec.: O. G. v. Heidenstam, *La fin d'une dynastie*.

(*Personhistorisk tidskrift* 14(1912), s. 97.)

Insända böcker.

(*Personhistorisk tidskrift* 14(1912), s. 129–131.)

Konung Erik XIV:s almanacksanteckningar, dagböcker, ritningar och musiknoter i urval.

(*Personhistorisk tidskrift* 14(1912): 2–3.)

Utg. Även separat: Sthlm 1912. 188 s. (Skrifter utg. af Personhistoriska samfundet. 6.)

S:t Annæ kyrka afritad af Jonas Håkansson Rhezelius 1634.

(*Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1912, s. 15–17.)

En planritning af Stegeborgs slott och slottsholmen från 1600-talets midt.

(*Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1912, s. 17–19.)

Bland handskrifter på Kungl. biblioteket. Anteckningar.

(*Aftonbladet* 18/8, 29/12 1912; 20/7, 28/9 1913.)

Även separat: Sthlm 1913. 19 s.

1913

Magnus Stenbock och Eva Oxenstierna. En brevväxling. D. 1–2. Sthlm 1913–14. 251, 212 s.

Utg.

Meyendorff.

(*Nordisk familjebok*. 18, Sthlm 1913, spalt 371–372.)

Mörner, Natt och Dag, Nils Klausson.

(*Nordisk familjebok*. 19, Sthlm 1913, spalt 334, 564–567, 1022–1023.)

Stockholms gamla slott skildrad af Gustaf Rålamb i förra hälften af 1700-talet. Efter handskrifter på Kungl. biblioteket.

(*Samfundet S:t Eriks årsbok* 1913, s. 30–86.)

Utg.

J. H. Kjellgrens sista dagar, hans död och begrafning. Utdrag ur C. C. Gjörwells brev 1798 20/4 till J. N. Lindahl.

(*Samlaren* 34(1913), s. 152–153.)

Rec.: *Svenska släktkalendern* 1913.

(*Personhistorisk tidskrift* 15(1913), s. 120–121.)

Rec.: *Nordisk adels- och diplomatkalender* 1913.

(*Personhistorisk tidskrift* 15(1913), s. 121–126.)

Rec.: *Archiv des uradeligen Geschlechts Taube, sonst Tuve genannt*.

(*Personhistorisk tidskrift* 15(1913), s. 135–137.)

Öfversikt af insända böcker.

(*Personhistorisk tidskrift* 15(1913), s. 141–142, 224–225.)

Carl Carlson Bonde. In memoriam.

(*Personhistorisk tidskrift* 15(1913), s. 276–280.)

1914

Pajjkull.

(*Nordisk familjebok*. 20, Sthlm 1914, spalt 1243–1244.)

Die "Neuen Marie-Antoinette-Briefe".

(*Internationale Monatschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik* 8(1914), s. 1117–1125, 1541–1544.)

Rec. tillsammans med Carl Grönblad av O. G. von Heidenstam, *Marie-Antoinette, Fersen et Barnave. Leur correspondance.*

Rannsakingar om antikviteterna 1667–84. Östergötland.

(*Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1913/14, s. 23–51.)

Utg. Även separat: [Link. 1914.] 29 s.

Förteckning på jord, skänkt eller köpt till S. Francisci kloster och S. Görans hospital i Söderköping 1458–1523. Efter en pappershandskrift från mitten av 1500-talet med okänd proveniens i Kungl. biblioteket.

(*Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1913/14, s. 87–89.)

Utg. Även separat: Link. 1914. 3 s.

Johan Jacob Jachesii register öfver Kungl. biblioteket efter slottsbranden.

(*Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 1(1914), s. 44–51.)

Utg. Även separat: Upps. 1914. 8 s.

Rec.: K. Lohmeyer, *Jonas Erikson Sundahl*

(*Personhistorisk tidskrift* 16(1914), s. 88–89.)

Till brevväxlingen mellan Gustaf Adolf och Ebba Brahe.

(*Personhistorisk tidskrift* 16(1914), s. 104–115.)

Även separat: Sthlm 1914. 12 s.

Nils Sjöberg in memoriam.

(*Personhistorisk tidskrift* 16(1914), s. 177–178.)

Rec.: B. Mörner, *Maria Aurora Königsmarck.*

(*Personhistorisk tidskrift* 16(1914), s. 187–196.)

1915

Ett 300-årigt Vasaminne. Brevväxlingen mellan Gustaf II Adolf och Ebba Brahe.

Sthlm 1915. 59 s.

Utg.

I. H. Rhezelius, *Monumenta Uplandica.* Reseanteck-

ningar för åren 1635, 1636, 1638.

Upps. 1915–17. 197 s. (Bilaga till Upplands fornminnesförenings tidskrift. 7.)

Utg. tillsammans med Oscar Lundberg.

Venetianare på besök i Östergötland för snart 500 år sedan.

(*En bok om Östergötland*, Link. 1915, s. 81–90.)

Personhistoriska samfundet, Pik, Platen, Posse.

(*Nordisk familjebok*. 21, Sthlm 1915, spalt 580, 865, 1028–1029, 1493.)

Några afbildningar af fiskredskap i gamla handskrifter.

(*Fataburen* 1915, s. 102–107.)

Rec.: W. Söderhjelm, *Oscar Levertin*. 1.

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 72–74.)

Rec.: E. A. Karlfeldt, *Skalden Lucidor.*

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 74–75.)

Rec.: *Kungl. akademiens för de fria konsterna samlingar af målning och skulptur.* Utg. av L. Looström.

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 81–82.)

Notiser: Svenska ätter från tsarernas rike.

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 84.)

Genmäle till Adelbert Fredericksson.

"En klagelig dag."

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 229–238.)

Linköpings blodbad, den 20 mars 1600.

En hyllning till Braheätten från 1600-talets midt.

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 239–241.)

Rec.: N. Hammarskjöld, *Ätten Hammarskjöld.*

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 260–262.)

Rec.: A. Sjögren, *Svenska kungliga och furstliga bok-ägaremärken.*

(*Personhistorisk tidskrift* 17(1915), s. 262–266.)

En anteckning om Stockholms slott år 1673.

(*Samfundet S:t Eriks årsbok* 1915, s. 122–124.)

Herr Arend Bengtssons bok.

(*Svensk exlibristtidskrift* 5(1915), s. 1–4.)

Även separat: Sthlm 1915. 4 s.

1916

Anno 1573 när Malin Sture bortfördes från Hörningsholm. Sigrid Stures berättelse upptecknad af Anna Banér.

Sthlm 1916. 30, 30 s. (De hundra böckerna. 3.)

Utg.

Roos af Hjelmsäter, Rosén.

(*Nordisk familjebok*. 23; Sthlm 1916, spalt 821, 872.)

L. Uphall, Gustaf Vasa på lit de parade och hans grifrefärd.

(*Personhistorisk tidskrift* 18(1916), s. 104–110.)

Utg.

Rec.: Carl Gustaf Tessins dagbok 1748–1752.

(*Personhistorisk tidskrift* 18(1916), s. 123.)

1917

Stegeborgsminnen i Stiftsbiblioteket.

(*Jul*. Dyrtingsfesten i Linköping den 7, 8 och 9 dec. 1917, s. 10–11.)

Rec.: Karl Warburg, *Anna Maria Lenngren*.

(*Östgöta Correspondenten* 4/4 1917.)

Rec.: Romain Rolland, *Tolstoi*.

(*Östgöta Correspondenten* 14/4 1917.)

Rec.: Nat. Beckman, *Gammaldags skolliv*.

(*Östgöta Correspondenten* 14/4 1917.)

Rec.: Victor Hellström, *Strindberg och musiken*.

(*Östgöta Correspondenten* 2/5 1917.)

Rec.: *Brev av Gustav Vasa*.

(*Östgöta Correspondenten* 4/5 1917.)

Ur Stiftsbibliotekets annaler.

(*Östgöta Correspondenten* 9/5, 19/5, 30/5, 27/6, 5/7 1917.)

Rec.: Venetianaren Marco Polos resor i det XIII århundradet.

(*Östgöta Correspondenten* 25/6 1917.)

Rec.: Rolf Nordenstreng, *Europas människoraser och folkslag*.

(*Östgöta Correspondenten* 28/6 1917.)

Rec.: Helge Kjellin, *Uno Troili*.

(*Östgöta Correspondenten* 4/7 1917.)

Rec.: Sven Lönborg, *Den primitiva familjen*.

(*Östgöta Correspondenten* 12/7 1917.)

Rec.: Romain Rolland, *Millet*.

(*Östgöta Correspondenten* 19/7 1917.)

Rec.: Johan Turi, *Muittalus Samid Birra*.

(*Östgöta Correspondenten* 18/8 1917.)

Rec.: *Polonica*.

(*Östgöta Correspondenten* 18/8 1917.)

Rec.: *Lukianos*.

(*Östgöta Correspondenten* 20/8 1917.)

Rec.: *Konsthistoriska sällskapets publikation 1917*.

(*Östgöta Correspondenten* 4/10 1917.)

Rec.: Sil Vara, *Engelska statsmän*.

(*Östgöta Correspondenten* 4/10 1917.)

Rec.: Emilia Fogelklou, *Ur fromhetslivets svensk-historia*.

(*Östgöta Correspondenten* 17/10 1917.)

Rec.: Paul Seippel, *Romain Rolland*.

(*Östgöta Correspondenten* 18/10 1917.)

Rec.: Henrik Schück & Karl Warburg, *Huvuddragen av Sveriges litteratur*.

(*Östgöta Correspondenten* 19/10 1917.)

Rec.: Gottfrid Keller, *Gröne Henrik*. Andra delen.

(*Östgöta Correspondenten* 20/10 1917.)

Rec.: Axel Lundegård, *Stormfågeln*.

(*Östgöta Correspondenten* 20/10 1917.)

Rec.: W. Johannesen, *Falska analogier*.

(*Östgöta Correspondenten* 24/10 1917.)

Rec.: Maximilian Harden, *Gestalter*.

(*Östgöta Correspondenten* 3/11 1917.)

Rec.: Adolf Hillman, *Mozart*.

(*Östgöta Correspondenten* 6/11 1917.)

Rec.: Clara Tschudi, *Kungen av Rom*.

(*Östgöta Correspondenten* 10/11 1917.)

Rec.: Georg Nordensvan, *Svensk teater och svenska skådespelare från Gustaf III till våra dagar*.

(*Östgöta Correspondenten* 12/11 1917.)

Rec.: Valerian Tornius, *Salonger*.

(*Östgöta Correspondenten* 12/11 1917.)

Rec.: Emil A. G. Kleen, *Swedenborg*.
(*Östgöta Correspondenten* 26/II 1917.)

Stiftsbibliotekets Elsevierer och Visingsborgstryck.
(*Östgöta Correspondenten* 28/II 1917.)

Rec.: Gunnar Castrén, *Gustav Philip Creutz*.
(*Östgöta Correspondenten* 12/12 1917.)

Rec.: *Legender från Sveriges medeltid*.
(*Östgöta Correspondenten* 19/12 1917.)

Två litteraturhistoriska arbeten.
(*Östgöta Correspondenten* 19/12 1917.)

Rec. : Carl Snoilsky och hans vänner samt Fredrik Böök, *Esaias Tegnér*.

Rec.: *Svensk släktkalender* 1918.
(*Östgöta Correspondenten* 24/12 1917.)

Norrköpingsminnen.
(*Östgöta Correspondenten* 27/12 1917.)

Rec. : Hjalmar Lundgren, *Kuhlman* samt Hilda Danielson, *Ur Norrköpings historia*. 1.

Bureminnen i Stiftsbiblioteket.
(*Östgöta Correspondenten* 31/12 1917.)

1918

Strövtag i Linköpings stiftsbibliotek.
Link. 1918. 84 s.

Magnus Stenbock.
(*Arte et marte* 1918, s. 25–26.)

Braheminnen i Linköpings stiftsbibliotek.
(*Säsongen* 3(1918), s. 590–591.)

Guldsmedsboken.
(*Nordisk guldsmedstidning* 12(1918):12, s. 6; 13(1919):1, s. 7–9; 13(1919):2, s. 7–9; 13(1919):4, s. 8–9.)

Rec.: S. Strömbom, *Porträttsamlingen å Ericssbergs fi-deikommiss*.
(*Personhistorisk tidskrift* 20(1918), s. 92–95.)

Rec.: Kasimir Chledowski, *Rokokomänniskorna i Rom och Italien*.
(*Östgöta Correspondenten* 12/3 1918.)

Guldsmedsboken i Stiftsbiblioteket.
(*Östgöta Correspondenten* 3/4 1918.)

Birgittautställningen 1918.
(*Östgöta Correspondenten* 3/4 1918.)

Rec.: Molière, *Misantropen*.
(*Östgöta Correspondenten* 8/4 1918.)

Rec.: August Brunius, *Ansikten och masker*.
(*Östgöta Correspondenten* 8/4 1918.)

Till östgötar.
(*Östgöten* 11/4 1918.)

Stiftsbiblioteket i nödläge.
(*Östgöta Correspondenten* 12/4 1918.)

Rec.: *Ur Albert Edelfelts Pariserbrev*.
(*Östgöta Correspondenten* 15/4 1918.)

Vårt stiftsbiblioteks bokskatter och dess Norrköpingsmecenater.
(*Norrköpings Tidningar* 20/4 1918.)

En förnäm kulturinstitution i misär. Vårt stiftsbiblioteks chef vädjar om hjälp till upprätthållande av landets fjärde bokliga skattkammare.
(*Norrköpings Tidningar* 22/4 1918.)

Inlägg av Hjalmar Lundgren (NT 22/4 1918.)

Andliga visor i Stiftsbiblioteket.
(*Östgöta Correspondenten* 29/4 1918.)

Rec.: *Minnesskrift utg. av Sällskapet Sveriges Språk och Fornminnen*.
(*Östgöta Correspondenten* 1/6 1918.)

Rec.: Johannes Rudbeck, *Bibliotheca Rudbeckiana*.
(*Östgöta Correspondenten* 26/6 1918.)

Rec.: Andreas Lindblom, *Den heliga Birgitta*.
(*Östgöta Correspondenten* 4/7 1918.)

Rec.: *Vadstena klostrets minnesbok*.
(*Östgöta Correspondenten* 13/7 1918.)

Rec.: Maurice Mæterlinck, *De dödas liv*.
(*Östgöta Correspondenten* 3/10 1918.)

Rec.: *Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1918.
(*Östgöta Correspondenten* 11/9 1918.)

Gåvor till Stiftsbiblioteket.
(*Östgöta Correspondenten* 21/10 1918.)

Rec.: Oscar Fredrik Strokirk, *Kultur- och personhistoriska anteckningar. 2.*

(*Östgöta Correspondenten* 23/10 1918.)

Rec.: Carl Hallendorff, *Oscar I, Napoleon och Niko-
laus.*

(*Östgöta Correspondenten* 30/10 1918.)

Rec.: *Karl XI:s almanacksanteckningar.*

(*Östgöta Correspondenten* 14/11 1918.)

Minnen från Karl XII:s tid i Stiftsbiblioteket.

(*Östgöta Correspondenten* 30/11 1918.)

Östgöta ryttare i Karl XII:s krig.

(*Östgöta Correspondenten* 14/12 1918.)

Rec.: Waldemar Stenhammar, *Östgöta kavallerirege-
mente i Karl XII:s krig.*

Svenska memoarer och brev.

(*Östgöta Correspondenten* 14/12 1918.)

Rec.: Kjell Christoffer Barnekows *dagboksanteckningar
under fälttågen 1806 och 1813–1814.*

Rec.: Henrik Schück & Karl Warburg, *Huvuddragen
av Sveriges litteratur.*

(*Östgöta Correspondenten* 14/12 1918.)

Rec.: Karl Beckman, *Ett borgmästareval i Linköping
på 1670-talet.*

(*Östgöten* 17/12 1918.) (*Östgöta Correspondenten* 18/12
1918.)

Rec.: Sadi, *Lustgården.*

(*Östgöta Correspondenten* 28/12 1918.)

Östgötar bland Stockholms borgmästare och råd.

(*Östgöten* 31/12 1918.)

Rec.: *Stockholms rådhus och råd. 2. Matrikel.*

1919

En Samuel Cooperminiatyr i Linköpings stiftsbib-
liotek.

(*Tidskrift för konstvetenskap* 4(1919), s. 32–33.) (*Öst-
göten* 6/5 1919.)

Rec.: Gustaf F. Steffen, *Världsåldrarna.*

(*Östgöten* 17/1 1919.)

Rec.: Maria Holmström, *Emilie Flygare-Carlén.*

(*Östgöten* 22/1 1919.)

Rec.: Kasimir Chledowski, *Hovet i Ferrara.*

(*Östgöten* 30/1 1919.)

Rec.: Olof Hult, *Vilhelm Lemnius och Benedictus
Olai, lifmedici hos Eric XIV och Johan III.*

(*Östgöten* 5/2 1919.)

Rec.: *Konsthistoriska sällskapets publikation 1918.*

(*Östgöten* 11/2 1919.)

Runebergs förfäder östgötar.

(*Östgöten* 15/2 1919.)

Rec.: *Arkiv för svensk konst och kulturhistoria.*

(*Östgöten* 6/3 1919.)

Rec.: Bernhard Karlgren, *Ordet och pennan i mittens
rike.*

(*Östgöten* 26/3 1919.)

Rec.: Hans Toll, *De äldsta svenska konungavapenbil-
derna och Tre kronorvapnet.*

(*Östgöten* 31/3 1919.)

Rec.: Gustaf Petri, *Armfeldts karoliner 1718–1719.*

(*Östgöten* 31/3 1919.)

Rec.: Ernst Liljedahl, *Vitalis Norström.*

(*Östgöten* 16/5 1919.)

Rec.: Jarl Charpentier, *Vilhelm av Ruysbroechs resa ge-
nom Asien 1253–1255.*

(*Östgöten* 19/11 1919.)

Rec.: *Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. – Presidenten
S. A. Leijonhufvuds minnesanteckningar.*

(*Östgöten* 6/12 1919.)

Rec.: Gustaf Adlerfelt, *Karl XII:s krigsföretag
1700–1706.*

(*Östgöten* 17/12 1919.)

Rec.: Kasimir Chledowski, *Furstar och folk i Neapel.*

(*Östgöten* 20/12 1919.)

Rec.: Arthur Sjögren, *Reformationen och boktryckare-
konstens utveckling.*

(*Östgöten* 20/12 1919.)

1920

Abraham Brahe, *Tidebok.*

Sthlm 1920. 202 s.

Utg. tillsammans med brodern Reinhold Stenbock.

Till Linköpings Stiftsbiblioteks vänner.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:1(1920), s. 3–37.)

Linnéana.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:1(1920), s. 49–61.)

Ett poem på östgötska för halvtannat sekel sedan.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:1(1920), s. 62–70.)

Rec.: Eric von Rosen, *Från en förgången värld*.
(*Östgöta Correspondenten* 28/1 1920.)

Rec.: *Malmö stads 600-årsjubileum 1319–1919*.
(*Östgöten* 19/2 1920.)

Rec.: *Svensk biografisk kalender. 1. Malmöhus län*.
(*Östgöten* 24/2 1920.)

Rec.: *Aisopos' fabler*.
(*Östgöten* 26/2 1920.)

Rec.: Gustaf F. Steffen, *Världsåldrarna. 2*.
(*Östgöten* 3/3 1920.)

Rec.: *Bergshögskolans elever under dess första 100-årsperiod*.
(*Östgöten* 3/3 1920.)

Rec.: Rudolf Kjellén, *Stormakterna och världskrisen*.
(*Östgöten* 30/7 1920.)

Rec.: *Sveriges kyrkor. Dalarna. Falu domsaga*.
(*Östgöten* 31/7 1920.)

Rec.: *Fredrika Bremers brev. 4*.
(*Östgöten* 2/8 1920.)

Rec.: Oswald Kuylenstierna, *Rosengårdens utvalda*.
(*Östgöta Correspondenten* 7/8 1920.)

Rec.: Gustaf F. Steffen, *Världsåldrarna. 3*.
(*Östgöten* 21/12 1920.)

Rec.: Platon, *Skrifter. 1*.
(*Östgöten* 24/12 1920.)

1921

Till Stiftsbibliotekets vänner.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:2(1921), s. 5–18.)

Andreas Olavi Rhyzelius, Om Linköping.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:2(1921), s. 23–78.)

Utg. tillsammans med K. Beckman. Även separat:
Link. 1921. 56 s.

Bokbeståndet åren 1600 till 1634. – Till Linköpings stiftsbiblioteks historia. 1.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:2(1921), s. 79–121.)

Till kartan över Västanstång i Östergötland 1657.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:2(1921), s. 122–124.)

Rec.: *Norrköpings stadsbiblioteks och museums handlingar*.
(*Östgöten* 16/2 1921.)

Rec.: *Sveriges kyrkor. Bankekinds härad*.
(*Östgöta Correspondenten* 22/12 1921.)

Rec.: Alexander von Gleichen-Russwurm, *Riddarliv*.
(*Östgöta Correspondenten* 23/12 1921.)

1922

Den heliga Birgittas dag 1921.
(*Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1922, s. 51–61.)

Till Stiftsbibliotekets vänner.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:3(1922), s. 5–20.)

En medeltida arvshandling. Ur cod. Linc. H 47 (Benz. XXXIX).
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:3(1922), s. 32–39.)

Uno von Troils Islandica. – Till Linköpings stiftsbiblioteks historia. 2.
(*Linköpings biblioteks handlingar* 1:3(1922), s. 79–105.)

Die Feuerbestattung vom familiengeschichtlichen Standpunkte.
(*Die Feuerbestattung und ihre kulturelle Bedeutung. Der Tempel des Friedens, Leipzig* 1922, s. 238–242.)

D:r Henning Nordenströms bibliotek.
(*Östgöta Correspondenten* 23/2 1922.)

Redaktör:
Personhistorisk tidskrift 10 (1908) – 19 (1917).
Linköpings biblioteks handlingar 1:1 (1920) – 1:3 (1922).

Göran Tunström – på ögonhöjd med alla

REIDAR NORDENBERG

Göran Tunströms och mina vägar korsade varandra redan innan vi träffades över huvud taget, hur underligt det än kan låta.

Detta skedde samma år som Göran debuterade med diktsamlingen *Inringning* år 1958. Han arbetade då som guide i Grekland och skrev samtidigt på sin nya diktsamling *Två vindar*. I Grekland hade han som nära vänner den kanadensiske poeten Leonard Cohen och den norske prosaförfattaren Axel Jenssen.

Under några lediga dagar reste han över till Kreta. Hans ekonomiska situation var inte den bästa på den tiden, och därför tänkte han göra några artiklar och skicka till *Nya Wermlands-Tidningen*.

I staden Iraklion såg han en skylt utanför en souvenirbutik som förkunnade att man där talade tio språk, bland annat svenska. Göran nappade på kroken och klev in i affären, där han gjorde en intervju med den måttligt svensktalande ägarinnan Ana Mawraki som hon hette.

Efteråt visade hon Göran en intervju, som jag hade gjort med henne tidigare, publicerad i just *Nya Wermlands-Tidningen*.

Ja, så började våra vägar att gå samman.

Både Göran och jag fascinerades av sådana oförklarliga sammanträffanden och tillfälligheter och använde gärna som motiv i vårt skrivande, naturligtvis på respektive sätt och nivå.

Man ska inte vara rädd för orden, men man ska vara rädd om dem. Något i den stilen skrev jag en gång i en bok. Göran Tunström var sannoligen inte rädd för orden. Han lät dem löpa fram av sig själva, fulla av liv, lek, förundran och mörka, mycket mörka djup. Denna oräddhet för orden och hans förmåga att vara rädd om dem kännetecknade allt vad han skrev, även de gånger då han länge fick arbeta hårt för att locka ut dem i verkligheten.

Ja, det kunde stundtals ta sin tid innan de löpte ut i full frihet. Innan han hade funnit ordens rätta tonläge och deras genererande för-

måga. Ibland kunde det till och med bli smärtsamt tyst. Han har själv berättat om hur noggrann han alltid var i sitt skrivande, noggrann med sammanhangen, med själva uttrycken, ja, med de rätta orden.

I *Maskrosbollen* lät han – som den otekniske man han var – sin hjälte lägga in treans växel istället för ettan i en tung uppförsbacke. Ett misstag som han inte gjorde om. Inför sitt skrivande var han nämligen alltid mycket påläst.

Sin språkliga ingivelse prövade han outhörligt mot kunskapen. Han använde sig i högsta grad av den mycket avancerade kunskapen på många områden, specialisternas.

I några korta stycken i boken *Under tiden* talar han om sitt arbete med romanen *Juloratoriet*. Han nämner hur han skrev trettio, fyrtio sidor. Men det var inte bra, säger han. Det klingade inte. Djupnade inte. Allt var dött. Orden avlockades inga hemligheter förrän han mötte namnet "Sidner" i det stora uppslagsverket *Svenska Fiskare*. När han mötte det namnet var det som om han tryckte på en startknapp. Romanen började växa, började växa av sig själv.

Namnet Sidner genererade nämligen nya namn och mängder av historier. Det kunde också gälla en miljö som han plötsligt upptäckte, och till vilken han förlade ett stycke handling i något som han skrev.

Jag minns så väl hur han fascinerades av Åsegata, som vi säger i Västra Ämtervik, kanske en kilometer från där min hustru Soli och jag bor, numera bara sommartid. En gång, när vi var ute och vandrade, stod han där länge och tittade ut över den vackra bygden ner mot sjön Aplungen och följde med blicken den branta backen, där några kor betade på ängarna vid sidan om.

När romanen *Juloratoriet* var klar berättade han för oss att det var just den miljön som förespeglade honom när han skrev hur Solveig på väg till körövningen cyklade omkull och trampades ihjäl av korna.

Så var det alltid i Görans skrivande. Han sökte det uttryck, det stämningläge, de namn, ord, miljöer, ja, även de människor som på ett underligt sätt var självgenererande.

Han inte bara sökte allt detta utan det kom honom också i riklig mängd till möte.

Torgny Lindgren talar i sin bok, *I Brokiga Blads vatten*, i ett avsnitt om konstnären Olof Sager-Nelson, där talar han om den centrala punkten i ett konstverk, själva den urcell som föder konstverket och gör att detta växer ut i olika riktningar. Han säger ordagrant: "I stort sett alla konstverk innehåller en sådan liten fläck, ofta av ett björklövs eller ett gruskorns storlek, och den fläcken utgör det huvudsakliga och ursprungliga ämnet."

Hos Göran finns den punkten ofta i bara ett ord. Som i exempelvis namnet "Sidner". Ofta också i en mening eller i en miljö.

Det spelar ingen roll om man som läsare av hans texter aldrig tänker på det. Huvudsaken är att man upplever det tonläge, den stämning som ursprungsordet eller meningen har genererat till det skrivna konstverkets helhet.

Det finns, som vi alla vet, många ord som man bör vara speciellt rädd om. Ta exempelvis ordet "unik". Det är ett ord som man bör använda med försiktighet. Man ska i alla fall inte komparera det. Ordet "unik" betyder något ensamt i sitt slag. Och det som är ensamt i sitt slag kan man aldrig komparera.

*Göran Tunström och Reidar Nordenberg vårvintern 1986 i Västra Åmtervik, Värmland.
– Foto: Stig-Åke Johansson.*

Alla är vi unika. Ingen människa är klonad, än så länge, vad jag vet. Man kan naturligtvis vara unik på många olika sätt, ensam i sitt slag i flera avseenden. Men man ska inte försöka komparera ordet som ”bra, bättre, bäst” eller ”god, godare, godast”.

Göran var unik på många sätt. Han var bland annat unik i sin förmåga att se det unika i varje människa. Ja, inte bara i varje människa utan också i olika sammanhang och i olika företeelser. Och det han såg och upplevde förmodade han att gestalta på ett högst personligt sätt, sitt sätt som unik människa.

Jag skrev i en artikel efter Görans bortgång, att mellan hans ord och den verklighet orden beskrev uppstod aldrig några döda rum.

Så som han skrev var han också som människa.

Han var genomtryckt på ett sätt med mönstren intakta rakt igenom alla skikten. Karaktären som skrivare och karaktären som människa var en och samma sak beträffande Göran.

Utifrån detta växer en tillit i båda riktningarna – från författaren till läsaren och från läsaren tillbaka till författaren.

Jag tror att det är just detta i hans litteratur som gör honom så spännande och lockande för läsaren. Författaren och läsaren växer fram i en gemensam närvaro. Båda känner igen sig själva i den andre.

Detta skedde tack vare att Göran var så rik på mänskliga kontaktytor, något som även i hans texter framträder med all tydlighet.

Han var en i högsta grad social människa. Ägde förståelse och uttryck både för det positiva och negativa i den mänskliga naturen.

Han hade en direkt och obegränsad närvaro vid mötet med andra människor. Han befann sig alltid i ögonhöjd med alla, både som individ och författare.

Värme, humor, generositet och ett djupt men långt ifrån dystert allvar kännetecknade honom som människa. Han befann sig mitt i vardagen. Stod intensivt närvarande i verkligheten.

Jag minns när Olof Palme mördades. Göran var hemma hos oss då några dagar och läste slutkorrekturet på romanen *Tjuven*. Jag väckte honom på morronen när jag genom radion nåddes av meddelandet om mordet.

Alla var vi naturligtvis djupt tagna. Men jag minns hur Göran länge satt tyst, krampaktigt slutet i sig själv. Sa inte ett ord. Upplevelsen hade sin tid och orden sin.

Utifrån de senare årens hyllningskörer får man inte glömma bort att Göran inte alltid var oomstridd. Kritiken kunde vara hård ibland.

Ja, till och med så hård att han slutade att skriva poesi efter den kritik som *Dagens Nyheter*s recensent utsatte honom för, när hans sista diktsamling kom ut.

Flera gånger talade vi om den litteratur som efter 1968 så totalt dominerade scenen med sitt betonande av samhällsproblemen. Han uttalade sig aldrig negativt om den. Men han försvarade ivrigt mångfalden av uttryck inom litteraturen, och han förstod att trendernas kostym alltid är för trång för den som går sin egen väg. Göran var mycket klar över att han själv inte gick i takt med den aktuella trenden. Och var därför tyst under en tid. Han skrev men väntade med att ge ut.

I boken *Under tiden* (1993) säger han rent ut att han hade brister i sin samtidskänsla. Han var och ville något annat. Jag citerar honom ordagrant: "Mitt jag befinner sig alltför sällan här. Jag är ett kroppsligt bihang till ett projekt, vars innehåll jag bara är vagt medveten om, men det finns där likt en stenbumling i en båt-köl, det håller mig flytande i de högsta vågor, jag välter inte, även om masten ibland lutar betänkligt." Där låg hans särart.

Göran kände sig osäker inför utgivningen av en ny bok. Och detta höll i sig ända in i det sista.

Hans roman *Berömda män som varit i Solne* utgavs samma dag som jag själv fyllde 75 år. Solli, min hustru, och jag flydde inför dagen till Grand Canaria. Och Göran följde med oss dit för att hålla sig undan. Vi hade underbara dagar tillsammans. Men vi såg hur orolig och nervös han var inför utgivningen.

Det är svårt att ge ut något nytt när man befinner sig på den litterära höjd där han befann sig. Det sluttande planet hotar. Det sluttande planet som innebär att den slutliga nedräkningen har börjat.

Vi talade flera gånger om det under våra dagar därnere.

– Det vet du, Göran, sa Soli tröstande, den dagen boken kommer ut fyller Reidar år och då måste vi under alla förhållanden ha en festmiddag.

Och det höll ju Göran med om.

Varpå Soli fortsatte:

– Får du dålig kritik så står vi för kalaset. Men får du bra kritik är det du som betalar.

Både Soli och jag hade redan läst romanen, så vi visste att risken för att vi skulle behöva betala var mycket liten, för att inte säga obefintlig.

Före klockan nio på morgonen den aktuella dagen ringde Göran till förlaget. Och fick beskedet att det var idel toppenrecensioner. En timme senare faxade förlaget också över en hel bunt recensioner fulla av lovord.

Först därefter fann Göran ro i sin själ.

Jag kan garantera att vi hade en storslagen och dyrbar middag den kvällen, den 16 oktober 1998.

Göran behövde inte uppleva det sluttande planet.

Jag minns en annan händelse. Det var när hans skådespel om de siamesiska tvillingarna Chang och Eng hade premiär i Stockholm.

Efter föreställningen var det middag på teatern, och efter midnatt lyckades någon skaffa fram *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladets* morronexemplar.

Ingmar Björkstén i *Svenska Dagbladet* var inte nådig. Han skrev ner pjäsen. Det blev en väldig och upprörd diskussion vid matbordet.

Hemkommen ringde Göran – trots den sena natten – hem till Björkstén. Hur ordväxlingen utvecklade sig vet jag inte. Men eftersom det

slutade med att de var överens, så lyckades de kanske övertyga varandra om hur var och en av dem hade rätt på sitt sätt.

Göran sa och skrev alltid vad han tyckte, och det var aldrig något ont i det han uttryckte. Han sa sin mening utan bitankar.

Men han kunde också hålla inne med orden. Som åhörare till en debatt i radion, där han medverkade, tackade jag honom efteråt för allt vad han inte sa.

Hans dödsångest är väl dokumenterad, och den skall jag inte uppehålla mig närmare vid, annat än säga att han flera gånger flyttade fram det årtal då han trodde att slutet skulle komma.

Först trodde han att det skulle ske redan innan han fyllde 30 år. Men åren fortsatte.

Slutligen trodde han att det absolut skulle ske när han var femtiofyra år nio månader och tjugotre dagar. Med andra ord exakt så gammal som hans far var när han gick bort.

Göran glömde aldrig sin far.

På ett ställe i boken *Under tiden* skriver han: ”Femtiofyra år nio månader tjugotre dagar, en rad med perfekt fallande rytm, en refräng att avsluta varje dags inre monolog med. Vad allt försökte jag inte pressa ur dessa siffror, hur översatte jag dem inte till nivåer, symboler, cykler och det lyste som ett radioaktivt sken runt dem, blinkade som en entréskylt över varje mörkt beslut i mitt liv.”

Men åren fortsatte även då, år med en ständigt närvarande ångest.

Döden var honom alltid nära, inte minst under de sista åren i hans liv då han drabbades av det ena svåra slaget efter det andra.

En annan ångest som han hade var ångesten för att flyga. Den avtog med åren efter många

och långa flygresor världen över. Ja, han till och med lärde sig att skämta om den.

En gång minns jag när han skulle till en ö i Söderhavet. Han slog upp kartboken och visade på en liten svart punkt, som inte ens var försedd med ett namn.

– Tänk, sa han, på denna lilla punkt ska det stora planet landa. Så nog finns det anledning för mig att vara rädd!

Göran var en underbar uppläsare.

Hans styrka var hans naturlighet och hans förmåga att ge texterna kongeniala känslouttryck. I sin uppläsning fyllde han orden med just den av honom själv åsyftade verkligheten utan inlärda manér.

Hans röst finns rikt bevarad genom att han gärna ställde upp och läste in flera av sina böcker.

Göran läste gärna för oss när vi var tillsammans privat, läste bland annat ur manuskript som han hade under arbete. Det var höjdpunkter i samvaron.

Jag minns när hans fjärde bok, diktsamlingen *Nymålat*, just hade kommit ut. Han besökte oss då på Västbynäset vid sjön Visten i Övre Ullerud, där vi flera somrar hyrde in oss på en gammal gård med anor från 1500-talet.

Och där anordnade vi på en sluttning ner mot sjön en uppläsning för alla som bodde där omkring. Jag minns särskilt en dikt som Göran läste, nämligen dikten ”Ur en gudomlig dagbok I”, en dikt som kom att lämna eko efter sig långt senare i hans liv och litteratur:

*I Värmland vår provins
går sandiga vägar betänksamt fram
mellan vildrosor och björk
mellan vatten och berg*

*Här talar de till en ur landskapets mun
ur ett rusande sommarljus
dessa mina döda som sätter rubriken
över varje återkomst till en sinnlig trakt
Solen är en likadan rubrik*

*De är härliga dessa döda
som lever överallt vid vägarna
Ty det var de som gav ormbunken namn
de som mätte avstånd mellan avgrund och stig
de som gav också mig ett namn, ett hastigt namn
som när Rottensens vågor blänker i solen*

*Vägdamm har lagt sig till ro efter en bil
gruset under mina fötter
solen slukar ett kvällsmoln
och vinden driver för sista gången idag
med en cyklande flickas kjol*

*Och mina steg brådskar inte
ty någonstans har de redan upphört
som vore det för alltid den sista sommaren
på jorden
och allting är nära som ens egen hand
som orterna jag lämnat bakom mig
– Ransäter Gräsmark Fredros –
nära till det som varit
och till det som skall komma
Och vågorna blänker och slocknar
ständigt på nytt som våra namn
denna afton denna tid i Värmland vår provins*

När Göran skrev *Prästungen* på 1970-talet hyrde han och hustrun Lena Cronqvist en liten stuga på det redan då nedlagda Berga gästgiveri i Västra Ämtervik, bara några kilometer från vårt ställe.

Det var stora ögonblick när han på kvällarna kom över till oss med sina ”nybakade” texter och läste för oss berättelserna.

Göran älskade verkligen sin hemprovins. Han ställde alltid upp när någon i Värmland kallade honom.

Länge sökte han efter en gård att köpa här. Vi reste ofta omkring till olika platser och tittade på olika objekt. Många tyckte han mycket om, exempelvis Västbynäset med svalgång utefter hela framsidan och anor från 1500-talet. Den gården ville han att vi skulle köpa tillsammans. Men två oöverstigliga hinder förelåg: vi hade inga pengar. Och dessutom var gården inte till salu.

Lika bra kanske det var. För han älskade sitt Koster och Bohuslän minst lika mycket.

Och egentligen var Göran en världsmedborgare som lyckades skapa en lokal närvaro var han än befann sig.

Han reste mycket och gärna. Gjorde ständiga uppbrott, på väg mot nya mål. Sökte vidga sig själv och sina erfarenheter. I en av sina tidiga Greklandsdikter skrev han exempelvis:

*Sen lät jag mig fotograferas
barhuvad, tio gånger i yrande salt,
lät mig sändas som hälsning, fast jag
i verkligheten stod pekande på nästa ö.*

Men trots hans så säkra närvaro i främmande miljöer var det ändå alltid prästgården och hembygden Sunne som utgjorde hans konstnärliga centrum eller den centrala punkten i konstverket, den som Torgny Lindgren talar om i det lilla stycket om Olof Sager-Nelson.

Och han säger att han hela tiden letar efter vad Borges kallar punkten Aleph – ”den obetydliga spricka i muren genom vilken man kan skåda hela världen, allt. Jag kräver att jag skall kunna sticka mitt finger rakt genom orden för att känna naken hud i bokstävernas frånvända sida. En punkt där det som gör ont och det som gör gott sammanfaller.”

Göran Tunström. Teckning av Sven Rydén.

I det förlorade tycktes närvaron oupphörligt växa, hans egen närvaro i den tidigt bortgångne fadern och i uppväxtmiljön.

Göran var full av humor. Och full av lek. Han visade en glad och lycklig sida trots den underliggande ångesten.

En dag vid ett födelsedagskalas hemma hos oss i Nystugan i Västra Ämtervik spelade han och jag upp en happening. Vi lekte att vi åkte Fryksdalsbanan från Kil upp till Torsby.

Det var inga gränser på galenskaperna. Det var rena Vilda västernresan. Konduktören på vårt imaginära tåg hade exempelvis ingen vanlig simpel liten klipptång, nej, han skrek bara ”Hands up” och så sköt han håll i våra biljetter med sina två revolverar.

Göran tyckte om det enkla och det vardagliga, ja, han kunde till och med uppskatta det banala, bara det inte var plumpt. Det var som om han också i det banala kunde uppleva fina och unika värden, såg dess betydelse i sammanhangen.

Någon klädsnobb var han sannerligen inte. Några få månader före hans bortgång följde min hustru med honom till varuhuset Ährléns i Stockholm för att hjälpa honom att välja ut något nytt att ha på sig vid litet mera speciella tillfällen. Expediten blev dock något konfunderad, när Göran inledningsvis frågade honom om de hade någon kostym som passade en buljongtärning – en fråga som visar att också det banala kan sätta litet extra krydda på vår tillvaro och bidra till ett annat perspektiv.

Tillsammans med Göran var det alltså inte bara allvarliga samtal och diskussioner.

Tänk vad vi skrattade och hade roligt, både här hemma och under resor utomlands, under de drygt fyrtio år som vi hängde ihop.

Vi hade under lång tid varje år tre fasta sammandragningar. En helg mitt i vintern möttes vi i Stockholm. Valborgsafton och första maj firade vi hemma hos oss i Västra Ämtervik. Mid-sommarhelgen var vi tillsammans på Kalvön i Bohuslän, strax söder om de båda Kosteröarna. Det var i stort sett alltid samma gäng.

Ute på Kalvön hade vi en årligen återkommande vuxenlek, nämligen en stentävling. Vi samlade ihop olika stenar efter tycke och smak och placerade dem på ett bord utanför den vackra sjöboden.

Göran var lekens enväldige domare och bestämde utifrån de stenar som vi hade hittat vil-

ka olika grenar som skulle gälla. Och han valde sedan ut – helt ovetande om vem upphittaren var – den Intressantaste stenen, den Fulaste och naturligtvis den Sexigaste – för att nämna några av tävlingsgrenarna.

Han såg alltid det unika i varje sten. Men hans åsikt togs aldrig för given av oss andra. Men det var ingen idé för oss att försöka övertala honom i ena eller andra riktningen eller försöka muta oss till några segrar.

Jag måste erkänna att vi gjorde försök i den sistnämnda riktningen. Och i det sammanhanget kan sägas att kvinnorna i sällskapet hade vissa fördelar som han var svag för.

Tävlingen slutade i alla fall med att han väl-taligt harangerade respektive vinnare.

Han var unik i många avseenden! Ja, beträffande Göran lockas jag nästan att komparera ordet ”unik”.

Jag glömmet aldrig ett framträdande han hade på Rackstadsmuseet i Arvika. Det var en vacker sommardag och naturligtvis fullsatt i lokalen. Några fönster stod öppna, och uppe i taket sjöng en liten fågel. Under programmet flög fågeln vid upprepade tillfällen ner och satte sig på golvet bara ett par meter framför Göran. Och där satt den helt stilla och tittade upp på honom, tycktes lyssna på vad han sa.

En mera träffande bild av Göran som författare kan jag inte tänka mig. Denna så märkliga förening av det enkla och det mångtydiga, de överraskande undren här i livet.

Just en sådan förening eller sammansmältning som sker i hans litteratur.

En kvinna och hennes kobra...

Journalisten som blev fårfarmare i Afrika

BENGT NORDLUND

Britta från Öfre Östermalm, envis, egen-sinnig och med en högst ovanlig levnad.

En av hennes söner, skulptören Rickard Brixel i Arboga, tecknar hennes karaktär:

”Det händer hela tiden saker kring henne, sådant man knappast kan tro är möjligt. Hon uppfostrade oss två grabbar enligt Ronja Rövardotter-principen, trots att Ronja ännu inte var född när vi två, mammas enda barn, var små!

När vi kom från skolan åkte vi ut, vi skulle lära oss konsten att klara oss själva! Att springa på höga tak och klättra i träd var dagsrutiner. Hysen var många varje dag. Läxorna skulle vi göra på kvällarna.”

Britta Dancy arbetade mycket som ung mamma. Började redan som nybliven student att översätta litteratur. Sedan startade hon sin journalistiska karriär. Tidningen *Vi*, *Svenska Dagbladet*, *Sydsvenskan* och TT finns på listan över uppdragsgivare under 1930- och 40-talen. Britta var med om att starta Gallupinstitutet, blev som ung anställd vid svenska ambassaden i London.

Hennes fingrar började strejka. Arbetet vid skrivmaskinen och någon reumatisk sjukdom var gemensam orsak, ansåg läkarna vid Karolinska sjukhuset. ”Slutjobbat!” trodde Britta.

De båda sönerna hade nu växt upp till stiliga, kraftfulla män, beredda att hjälpa mor. Säkra hennes framtid.

”Mor fick en begagnad Mercedesbuss. Den blev hennes rullande redaktion och bostad under några år”, säger sonen Rickard. Modern var på jakt efter skönt, varm klimat. Först Algeriet, snabbt därifrån till Marocko. Algeriet, ansåg denna äventyrerska, var för farligt.

Bussen blev ett hyggligt boendealternativ. En skön säng, dusch med handpump fick duga och en trivsam skrivhörna. Därifrån lämnades artiklar och översättningar.

Det visade sig att den totala hjälpen för onda leder skulle finnas i Marocko. I en oas, några mil rakt in i Saharaöknen fanns den läkande källan. Med sin buss körde Britta de tjugofem milen från Agadir till staden Goulemim och därifrån

Britta Dancy (f. 1916) hade ett förflutet som lexikograf och översättare, innan hon gav sig Sahara i våld. Bl.a. har hon utgivit *Modern tysk-svensk ordbok* (1984, 1989), *Prisma Handwörterbuch 1–2* (1980, 1985), *Prismas tysk-svenska ordbok* (1989). Av böcker hon överfört till svenska kan nämnas Michael Youngs *Intelligensen som överklass* (1960), Erich Fromms *Människohjärtat* (1965) och *Hoppets revolution* (1969), Vance Packards *Den sexuella förvirringen* (1969), Hsin-hai Changs *Konkubinen* (1969), Bronislaw Malinowskis *Sex och tabu i ett primitivt samhälle* (1969), Frieda Fromm-Reichmanns *Intensiv psykoterapi* (1973), Willy Brandts *Fredspolitik i Europa* (1970). – Foto: Göran Börge.

rakt in i sanden. Där fanns den varma källan, som enligt hörsägen botat andra.

Den första tiden bodde Britta i sin buss, under den tid hon ritade och planerade sin egenhet, långt från grannar och insyn. Om höstarna kom svalorna och sädesärlorna flygande, som budbärare från Sverige. En viss hemlängtan fanns då och finns nu. Men här stannar Britta till livets slut...

Sedan drygt trettio år tillbaka står husen där. Bygga i brun lera efter marockanska principer. Där finns en huvudbyggnad med vardagsrum, stort kök, badrum med badkar från Gustavsberg, blått, med lika blå toalettstol. En sovavdelning och andra utrymmen hör till.

I färhuset går de svartvita fåren, flerfaldigt prisbelönta och i bästa trim: "Alltid förstapris", säger Britta stolt.

Lerhusen har plåttak, är omgärdade av en flermeterhög mur, som de stora kobror kan forcera. Ormarna stjälar hönsägg och kycklingar på gården. Ibland föder kobrahamorna sina ungar på gården!

Britta driver sedan flera år tillbaka verksamheten tillsammans med två unga män. Det finns många tunga sysslor på oasfarmen.

”Tänk, jag är den förste på trakten som fått vatten att rinna genom en vattenslang av gummi! Med självtryck. Det talar man om milsvitt”, säger Britta och storskrattar. ”En otrolig innovation. Vatten till badkaret får pumpas upp ur en djup brunn. Likaså till toaletten. Annars som i vilket annat Gustavbergsbadrum som helst!”

Innan vår avresa till Marocko varnade sonen Rickard och gav oss fakta om ökenliv: ”Gå inte ut på kvällen! Där finns kobror, pufformar, hornbågade jättegiftiga ormar och olika slags skorpioner. Rör inte vedkorgen som står vid öppna spisen! Där har det vid olika tillfällen funnits kobraungar. Vad mor än säger, hon förnekar alla farligheter. Tro henne inte!”

Britta vill m.a.o. inte skrämmas i onödan!

Sanning. Britta har en kobra som sambo i garderoben bredvid sovrummet. Sedan två år finns inga råttor i huset. De fixar kobran bort.

Britta hade några dagar före vårt besök fyllt åttio år. Vi kom med rosor och vin. Världinnan hade bullat upp med kamelsauté, lantligt saharabröd som någon långväga granne bakat och burit fram till huset. Där fanns goda ostar och fina grönsaker. ”Tänk, när jag var ung och bodde på Banérgatan i Stockholm sa ofta min far att jag aldrig skulle behöva ägna mig åt husliga sysslor. ’Du kommer alltid att ha anställd kökspersonal.’ Det har mor och far alltid fått ha. Det hade

många på Öfre Östermalm. Far skulle se mig nu –”, säger Britta och ler...

På väggarna finns tavlor, som visar Östermalmstorg, Skeppargatan och Grevgatan på Östermalm.

Där hänger en pendyl från barndoms hemmet. I den inmurade bokhyllan finns Hjalmar Söderberg, Ingmar Bergman, Jan Guillou, Bo Setterlind och Herman Lindqvist – en svenskvägg som säkerligen väcker starka hemkänslor.

”Vad har Du i vedkorgen?” frågar jag käckt och minns Rickards varning.

”En och annan skorpion kan finnas där”, blir svaret. ”Jaha, men inga kobraungar just nu?”

”Nej och åter nej”, svarar vår värdinna.

”Vill Du inte flytta till Agadir?”

”Aldrig i livet. Jag har väninnor där. Det får räcka med några dagar ibland. Det är mellan tjugofem och trettio mil dit – alltför långt.”

”Hur vet Du vad som händer i världen?”

”BBC har alla nyheter jag behöver. Förmedlas till mig genom en liten transistorradio. Det räcker bra!”

”Du har varit gift två gånger. Passade inte äktenskap Dig?”

”Min andre man är död. Harald, den förste mannen, lever. Vi båda och hans nuvarande hustru har en bra kontakt. De skickade en mycket fin present till mig på min åttiöårsdag. Vi känner alla varmt för varandra.”

Britta gjorde för några år sedan ett skarpt uttalande i marockansk teve. En sanning som nära nog höll på att kosta henne utvisning. Vad Britta sagt är en för oss bevarad hemlighet. Sämre gick det i Sverige i samband med en Gallupundersökning, som gjordes om svenskarnas radiolyssnande under Andra världskriget. Britta gjorde

de en tillägsfråga om folket lyssnade mer på Tyskland än på England. Frågan var alltså om svenskarna skulle vara mer än lovligt tyskvänliga. Svaret blev naturligtvis att vi lyssnade på England!

Dessa uppgifter publicerades i tidningen *Vz*, som efter skarpa klagomål från den tyska ambassaden tvingades slänga halva upplagan. Detta fick en del uppmärksamhet!

Nu går Britta och funderar över svalornas nerkomst, om varma källans läkande effekt, om någon av sönerna snart ska komma på besök eller rent av ett barnbarn. Längtan finns där ständigt, hos denna ovanliga och mycket charmrande kvinna. Åker du som läser detta förbi oasen Abejno någon gång – åk in till Britta Dancy, ett oförglömligt möte väntar...

FREDRIC BEDOIRE

Guldålder: Slott och politik i 1600-talets Sverige.

Stockholm: Bonniers, 2001. 275 s., inb., illustr., inkl. person- och ortregister.

Som en verklig guldålder beskrevs Karl XI:s omyn-dighetstid av en av förmynderregeringens medlem-mar, riksdrotsen Per Brahe. Få har varit beredda att instämna med drotsen, men hans retoriska parallell har gett den välfunna titeln till arkitekturhistorikern Fredric Bedoires bok om adligt slottsbyggande under 1600-talet.

Bedoires undersökning är inte bara en översikt utan en studie med en konsekvent driven tes. Det adli-ga slotts- och palatsbyggandet berodde enligt ho-nom inte på en strävan efter lyx och överflöd och in-te heller på en strävan att hugfästa Sveriges storhet. Byggenskapen var ett led i kampen om makten, ”en politisk markering av det ledande skiktet i samhället med ansvar för rikets framtid, villigt att ta över kro-nan om så skulle behövas”. Den gamla adelns främsta släkter, och särskilt ättlingarna till dem som avrättats av Karl IX vid Linköpings blodbad, vårdade idéerna om en adelsrepublik (se bl.a. s. 8, 27, 169 ff.). I sam-manhanget infogas den på fädernet inte särskilt hög-ättade rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie. Dennes byggande beskrivs som politiskt motiverat fastän kanhända styrt av ett annat syfte än det adels-republikanska, nämligen det att själv uppstiga på tro-nen (s. 133, 154). Till bilden hörde enligt Bedoire un-der 1660- och 70-talen ett slags uppgivenhet, efter-som nyadeln tog allt större utrymme och dominerade både ämbetsverken och officerskåren. ”Den gamla adeln var på utdöende” (s. 203), men förmådde fort-farande manifesteras sig genom t.ex. Johan Gabriel

Stenbocks Sjöo, Nils Bielkes Salsta och Christoffer Gyllenstiernas Ericsberg.

I analysen kombinerar Bedoire på ett spännande sätt det arkitekturhistoriska med det släkt- och per-sonhistoriska. Byggandet beskrivs visserligen som styrt av de föreställningar som nämnts ovan, men ut-trycksätten varierade med byggherrarna. En del av dem, t.ex. Per Brahe och riksrådet Per Banér, byggde i en ålderdomlig och fästningsliknande stil. Andra, som riksskattmästaren Gustaf Bonde, byggde modernt och palatsmässigt. Det torde härvidlag till stor del ha handlat om generationsskillnader, men Bedoi-re kopplar de olika stilpreferenserna främst till graden av tillbakablickande i den politiska hållningen. Bygg-nader i ålderdomligt utförande ses alltså som uttryck för byggherrarnas politiska konservatism. De la Gardiernas Läckö framstår, liksom grevarna själva, som något av ett specialfall. Varken riksmarsken Jakob De la Gardie eller hans son Magnus Gabriel tycks annars ha varit konservativa i smaken, men den medeltida biskopsborgen Läckö vidmakthölls i gammal stil som ersättning för den stamborg släkten inte besatt men gärna velat ha.

Det påvisas att individernas byggintresse varierade även på andra sätt. Axel Oxenstierna och riksrådet Erik Ryning framstår som kvalitetsmedvetna bygg-herrar, medan Per Brahes konstnärliga krav var lågt satta. Det påpekas också av Bedoire att intresset för byggenskap överhuvudtaget växlade. De flesta grevar-na byggde knappast alls, ett faktum som ingalunda kan reduceras till en fråga om skiftande ekonomiska förutsättningar (s. 161).

Bedoires framställning är intressant och engage-rande, men håller hans tes om den stormaktstida slotts- och palatsbyggenskapen som ett led i de gamla ätternas – och några andras – maktsträvan? För mig framstår den i varje fall som mera genomtänkt än de konkurrerande teserna om byggenskap som uttryck

för fosterländsk propaganda eller för strävan efter lyx och överflöd. Sambandet mellan byggherrskapet å ena sidan och de inblandade personerna och ätterna visas av Bedoire på ett sätt, som övertygar om att individens och ättens storhet, inte Sveriges, stått i centrum för byggherrarnas intresse. Och strävade man efter lyx framstår dessa väldiga stenhus, om inte stadspalatsen så åtminstone slotten, som monumentalt förfelade. Många av dem besöktes sällan av sina innehavare och var vintertid knappast beboeliga. Bestickande är också, att de nästan alltid slutfördes till det yttre men stod oinredda i sin översta våning (s. 94). Så skulle man inte ha tänkt och gjort, om det var lyx man velat ha.

Fredric Bedoires förklaring av slottsbygandet som en politisk positionering torde dock kräva vissa nyanseringar. Framförallt tror jag att han har överbetonat de strömningar han kallar adelsrepublikanska, och det kan förklaras med den litteratur han använt. En smula förvånat konstaterar läsaren, att Bedoires viktigaste historievetenskapliga referenspunkt tycks vara det tidiga 1800-talets strid mellan Anders Fryxell och Erik Gustaf Geijer om aristokratfördomandet i svensk historia. Bedoire nämner några moderna verk han anlitat, men den som haft störst betydelse för hans allmänhistoriska framställning tycks faktiskt vara Fryxell (s. 261). Det är att beklaga. Bedoire hade kunnat göra sin undersökning ännu intressantare med hjälp av t.ex. Göran Rystads studie av Johan Gyllenstiernas politiska verksamhet på 1660- och 70-talen (1955), Kurt Ågrens avgränsning av de aristokratiska elitsläkterna (1976) och Jan Samuelsons breda undersökning av den äldre vasatidens svenska frälse, i vilken bl.a. adelns stenhus behandlas (1993). En närmare läsning av den historiska litteraturen hade inte bara kunnat berika undersökningen utan till att börja med bidragit till att eliminera vissa föråldrade bedömningar i texten. Förutom den långt drivna tesen

om adelsrepubliken, som utan tvivel skulle mildrats, kan nämnas karakteristikerna av Johan Gyllenstiernas politiska agerande på riksdagen 1664 (s. 147 f.). En del rena faktafel hade kunnat undvikas även med hjälp av 1800-talsböcker, exempelvis uppgifterna att det katastrofala svenska nederlaget vid Nördlingen 1634 var Johan Banérs och att det 1635 utlöpande stilleståndet med Polen varit tjugofemårigt (båda s. 29). De vid Nördlingen besegrade fältherrarna var Gustaf Horn och hertig Bernhard av Sachsen-Weimar, och stilleståndstiden hade varit endast sex år. Det är f.ö. synd, att Bedoires framställning inte stöds av en vetenskaplig notapparat, till nytta för de många efterföljande forskare som kommer att anlita hans bok. Det hade undersökningens betydelse till fullo motiverat, men uppenbarligen har önskemål om en lättillgänglig presentation varit styrande.

För att återgå till det mest väsentliga i Bedoires arbete finns det alltså ett behov av att nyansera hans förklaring till den adliga byggnadsverksamheten. Själv anser jag att denna nyansering bör ligga i en större betoning av de sociala anspråken och en mindre av de politiska. Det är helt enkelt inte särskilt troligt att de ledande svenska adelsmännen eftersträvade en aristokratisk republik. De måste ha insett, att så fort en sådan målsättning kommit till synes skulle det redan spända förhållandet både till den lägre adeln och till de övriga stånden ha försämrats drastiskt. Dessutom skulle en rådsstyrd stat, utan monark eller med en maktlös sådan, rimligen bli ett rov för maktkamp mellan de främsta släkterna. De engelska och franska inbördeskrigen utgjorde fr.o.m. 1640-talet nya och avskräckande exempel på vart en försvagad kungamakt kunde leda. Allt tyder på att den svenska aristokratin insåg sitt behov av den politiska stabilitet som endast monarkin kunde skänka.

Dock har Bedoire säkert ändå rätt i att slottsbygandet hade en politisk aspekt, och genom att under-

bygga denna tes har han gjort en viktig och bestående forskningsinsats. Vari detta politiska inslag egentligen torde ha bestått nämner han själv i förbigående apropå det byggnadsintresserade riksrådet Knut Kurck och den rådsfalang denne tillhörde: rådets hävdande av ställningen som "medlare" mellan konung och ständer (s. 203). Vad det gällde var att bibehålla de ledande ätternas politiska inflytande, kanaliserat genom riksrådet, och att begränsa monarkens möjligheter att vidta åtgärder mot rådsaristokratiens intressen. Upprätthållandet av en politisk balans av detta slag var utan tvivel det övergripande målet för aristokratiens ledare. Helt i linje med en sådan rådskonstitutionalistisk hållning var strävan att arkitektoniskt demonstrera sin släkts ställning genom en byggenkap som ifråga om husens storlek och prakt närmade sig, men inte överträffade, kungarnas.

Som ovan framgått har Fredric Bedoire på ett intressant sätt berikat forskningen om 1600-talets ledande släkter. Det bör också sägas att hans bok är både välskriven – författaren är en god berättare i litet gammeldags stil – och vackert illustrerad. Ett originellt grepp i dessa de överdådiga koloreringarnas tidsålder är att Bedoire helt undvikit färgbilder och i stor utsträckning valt sina illustrationer bland gamla svartvita fotografier i Arkitekturminnesföreningens arkiv. Vi möter, för att tala med författaren, "lämningar från en svunnen guldålder, ett kulturarv i förfall, men också monument i daglig användning (...)" Det är oregeriserade ögonblick från epoken innan restaureringsivern tar överhand och skapar stela museiinteriörer" (s. 10). På det sättet har en givande bok fått ytterligare en dimension.

Björn Asker

GÖRAN RYSTAD

Karl XI: En biografi.

Lund: Historiska Media, 2001. 395 s., inb., illustr., inkl. personreg.

För en gångs skull har en verklig expert skrivit ett populärhistoriskt arbete. Professor emeritus Göran Rystad i Lund är nämligen en av de främsta kännarna av Karl XI:s tidevarv, och självklart förlämnar detta hans biografi över kungen ett särskilt intresse. Även om boken inte grundar sig på några nya undersökningar utan bygger på tidigare forskning, har författarens goda överblick över forskningsläget – i viktiga avseenden skapat av honom själv i tidigare verk – resulterat i en påfallande läsvärd framställning. Också för historikern av facket har den intresse, framförallt eftersom Rystads omdömen och sammanfattningar grundar sig på en så bred och djup kännedom om det karo-linska tidevarvet.

Rystad har också lyckats väl med att sätta in Karl XI:s levnad i dess historiska sammanhang. Miljö och händelser skildras fylligt och konkret men ändå överskådligt. Framställningens avvägning mellan det generella och det personliga, dvs. mellan skildringen av å ena sidan tidssammanhanget och å andra sidan människan Karl, är i mitt tycke utmärkt. Det skulle i och för sig varit spännande med en utförligare diskussion av de många beröringspunkterna mellan utvecklingen i Sverige och det övriga Europa när det gäller monarkens maktställning och statsapparatus reformering, men häremot kan invändas att en sådan lätt kunnat spränga ramen för en biografi.

Särskilt säker är Rystad i skildringen av de politiska skeendena, vari kungen till en början mest framstår som objekt men efterhand blir den viktigaste aktören. När det gäller svensk inrikespolitik under Karls

omyndiga år och de första åren av hans egen regering är Rystads doktorsavhandling *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660–1680* (1955) ett grundläggande arbete. Vad beträffar det politiska skeendet fr.o.m. 1680 års riksdag bygger Rystad i föreliggande biografi huvudsakligen på andras forskning, men för smidigt framställningen vidare. Reduktionen och förmyndarräfsten hör inte till de tacksammaste ämnena att kort och sakligt presentera, men Göran Rystad har lyckats göra en åskådlig beskrivning t.o.m. av striden rörande reduktionen av pante- och köpegods (s. 188 ff.).

Vad ovan sagts betyder naturligtvis inte att Rystads bok är fullkomligt invändningsfri. Öppen för gensagor är hans bedömning att en "grundprincip" för Karl XI var att "tjänstedugligheten skulle vara den enda accepterade normen för befordran" (s. 247; vidareutvecklat på s. 367). Läsaren kan lätt få intrycket att det sena 1600-talets Sverige var ett slags meritokrati. Det var det emellertid inte. Att börd, nepotism och klientväsende hade stor betydelse för individernas karriärer måste anses väl belagt i forskningen, även om det är alldeles riktigt att medlemmarna av vissa aristokratsläkter nu rönte betydligt hårdare karriärvillkor än förut. Rystad citerar ett brev från Karl XI till Nils Bielke, vari kungen som riktiga befodringsgrunder anför "allenast förstånd, skicklighet, trohet och redlighet" och förklarar sig övertygad om att Bielke inte skulle rekommendera någon vare sig för "hög börd, frändskap, vänskap eller gåvors skull" (s. 367). Kungen menade säkert allvar när han meddelade Bielke detta, men var alls inte utan sociala fördomar för egen del. Detta belyses av hans vägran 1686 att till kornett vid Östgöta kavalleriregemente befodra en viss underofficer, kvartermästaren Johan Lohm. Mot översten Bleckert Wachtmeisters rekommendation till kungen att befodra Lohm invände monarken i sitt svarsbrev, att kvartermästaren "för 6 år sedan var salig

Rehnskiölds dräng". Han tillfogade t.o.m. ett egenhändigt postskriptum, där översten blev "uppå det allvarligaste förmanet" att ej mera "föreslå Oss sådana personer" (Sven Grauers, *Åtten Wachtmeister genom seklerna*, 1, Stockholm 1941, s. 196 f.). Kungens argumentation är tydlig nog och kvarstår som vittnesbörd om hans inställning fastän Lohm, som var son till en kyrkoherde, faktiskt erhöll sin officersbefordran några år senare.

Att kungen i befodringsärenden inte bara tog hänsyn till förstånd och skicklighet kan visas också i andra fall. Ett tydligt kollektivt exempel erbjuder officersskåren vid Livgardet till fot, vilken hade en ytterst exklusiv rekrytering. Under loppet av Karls regering kom denna allt mer att domineras av söner till höga ämbetsmän, däribland rådsherrar. Vad kungen avsåg med detta må diskuteras, men att han vid befodringsarna till gardesofficer beaktade personernas sociala bakgrund kan inte betvivlas.

Ett påpekande, som inte ska tas som kritik, är att Rystad trots allt inte ger någon nyckel till vad man kanske kunde kalla "Karl XI:s gåta". Enkelt uttryckt: Hur kan en kung, som till synes mest engagerades av jakt, snabba ritter och exercis och som så mycket tycks ha sysslat med detaljfrågor, samtidigt ha varit den person som ledde sin tids konsekventa och genomgripande reformer av statsapparaten? Den som till äventyrs läst Karl XI:s almanacksanteckningar har nog i allmänhet svårt att bakom dessa se vare sig den målmedvetne förvaltningsreformatorn eller den framgångsrike politiske taktikern. Åtminstone under tecknad började under almanackslektyren spon- tant fundera över vem som kunde ha varit den starke rådgivare, som rimligen måste ha behövts för att vägleda en till synes så enkelspårig kung. Emellertid måste jag medge att jag inte hittat någon kandidat. Det tycks inte finnas någon nära rådgivare, som varit med kungen under hela reformperioden fr.o.m. 1680 och

som kan antas ha ingripit inom alla viktigare sakområden. Slutsatsen blir därför, att den sammanhållande faktorn bakom svensk inrikes- och utrikespolitik under dessa år faktiskt var Karl XI.

Denna åsikt är också Rystads, som menar att Karl kanske är ”den mest undervärderade av alla svenska regenter” och understryker att hans reformer inom förvaltning och militärväsende fick ”utomordentligt långverkande konsekvenser för det svenska samhället” (s. 230). Rystad framhåller vad han anser är en förbisedd kvalitet hos kungen, nämligen dennes förmåga att knyta trofasta medarbetare till sig (s. 200). Men Rystad gör bedömningen att regeringsarbetet leddes av kungen själv och underkänner fullkomligt Alf Åbergs syn på monarken som ”osjälvständig, villrådig och lättpåverkad” (s. 232).

Förlaget Historiska Media ska lovordas för att med denna bok ha berikat den populärvetenskapliga litteraturen med ett arbete, som avsevärt höjer sig över genomsnittet. Det förtjänar också en komplimang för bokens tilltalande och läsarvänliga utformning. I två andra avseenden har förlaget mindre heder av sin insats. För det första är korrekturläsningen slarvig. Och för det andra är personregistret amatörmässigt. Jag ska inte trötta läsaren med exemplifieringar. Men om boken, som den förtjänar, säljs så bra att den ånyo trycks, då borde den kosta på både en ny korrekturgenomgång och en sakkunnig översyn av personregistret.

Björn Asker

LARS MAGNUSSON

Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen: Essäer från svensk ekonomisk historia.

Stockholm: Atlantis, 2001. 163 s., inb., källor & litt., personreg.

Nationalekonomin är en ung vetenskap. Den innebär vi idag ger begreppet utbildades först mot 1800-talets senare del. På motsvarande sätt växte ämnets moderna denotation fram på andra håll i världen: anglosaxarna började tala om *economics*, fransmännen om *économie* och tyskarna om *Nationalökonomie* för drygt hundra år sedan. Förvisso hade professorer instiftats redan under föregående århundrade på vissa håll, men 1700-talets ekonomibegrepp avsåg andra ting än dem som diskuterades ett århundrade senare. Två tyskar – Simon Peter Gasser i Halle och Johan Christian Dithmar i Frankfurt an der Oder – hade var och en tillträtt en ekonomiprofessur redan året 1727, och på närmare håll hade Anders Berch 1741 städslats som Sveriges första professor i ”juridik, ekonomi och handel”. Berchs lärostol i Uppsala var Europas fjärde i ämnet ekonomi, men handlade i enlighet med århundradets nyttoinriktning mera om ”allmänna hushållningen” i konkret bemärkelse än om doktrinanalys på övergripande abstrakt nivå.

Ekonomihistorikern Lars Magnusson, verksam vid samma lärosäte som en gång Berch, har i en essäsamling med det något äventyrliga namnet *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen* granskat ett antal teorier som lades fram i Sverige under ekonomiamnens tidiga skede, under 1700- och tidigt 1800-tal. Resultatet leder i somliga avseenden fram till att de mycket entydiga rubriceringar av begrepp som ”merkantilism”, ”fysiokratism”, ”liberalism” m.fl. som flertalet historiska läroböcker laborerar med måste

bedömas på ett mer nyanserat vis i framtiden. Förklaringen av idéströmningar som dessa måste som – såsom historiska ting över huvud taget – taga sin utgångspunkt i det tidssammanhang som skall genomlysas. Till och med en så distinkt uppfattad gestalt på de ekonomiska idéernas fält som Adam Smith visar sig i Magnussons händer vara mer flerskiktad än vad en pedagogiskt förenklad bild givit vid handen. Magnusson pläderar starkt för att historia måste skrivas framlänges – utifrån de förutsättningar som bestämde det skede som framställningen handlar om. Inte minst när ekonomi varit på tal har ofta nog diverse redogörelser bejakat en ”whig interpretation” av det förgångna. Historien har alltför ofta skrivits baklänges, med de segrande idéernas arena som avstamp.

Under svenskt 1700-tal utpekades nyttan som förhärskande ideal. Frihetstiden i synnerhet, men även det gustavianska skedet, avkastade en lång rad skrifter, vari landets ekonomiska utveckling skisserades. Saklig ekonomisk analys efter vetenskapliga metoder var det knappast fråga om. Snarare polemiker, pamfletter och väckelseskrifter. Under perioden 1761–1772 utkom i genomsnitt 30,3 sådana broschyrer per år. Thomas von Vegesack, som undersökt skedet närmare i detta avseende, har utpekat 1760-talet som särskilt debattlystet årtionde. År 1765 utgavs 106 sådana texter, år 1769 utgavs 138 och år 1772 publicerades 100. Som en jämförelse hade under perioden 1740–1760 bara utgivits 4,3 skrifter med ekonomiskt innehåll per år. Hattarnas statsdirigistiska ekonomiska politik, de många bestämmelserna på området och de generösa subventionerna till diverse manufakturer bidrog uppenbarligen till intensifieringen av debatten i ekonomiska ting under 1760-talet. De yngre mössornas övertagande av regeringsansvaret vid riksdagen 1765–66 göt uppenbarligen ingen olja på vågorna. Sedan inflationen från hattarnas tid efter 1765–66 övergått i deflation gavs förnyade skäl till

fortsatta skärmytslingar om den förda ekonomiska politiken. Efter statskuppen 1809, då nya politiska förutsättningar gavs, avklingade intresset för ekonomiska ting, även om många ströskrifter i politiska frågor såg dagens ljus. Man behöver bara tänka på 1812 års politik och den indragningsmakt som från detta år ruvade över tryckfriheten.

Syftet med det frihetstida intresset för ekonomi kan, enligt Magnusson, förklaras på flera sätt, varav utilismen bara är ett. Den övertygade nyttotänkaren vurmade för olika åtgärder inom åkerbruket: storskiftesstadga, nya och bättre plogar, växelbruk, nya grödor, gödsling och utdikning. Många av de ekonomiska ströskrifterna från mitten av 1700-talet tog upp just konkreta hushållningsfrågor av denna art. Ett syfte med engagemanget för att öka jordbrukssektorns avkastning tycks ha varit att kompensera den inhemska jordbruksproduktionen för bortfallet av de baltiska provinserna i seklets början. Som goda merkantilister ville många av förslagsställarna också se en stor befolkning. Framtida politiska projekt liksom den militära säkerheten kunde därigenom tryggas. Inrättandet av nya manufakturer och så småningom en övergång från hantverksproduktion till sådana nya inrättningar framstod för många entusiaster som en brygga till en blomstrande framtid. Produktplakatets införande 1724 ingick också som en del i programmet att hålla svenskt näringsliv under armarna: svensk sjöfart kunde hädanefter öka sina vinster och anställa mer sjöfolk. Dessutom kunde fler civila skepp byggas, vilka vid behov raskt kunde bestyckas och förvandlas till örlogsfartyg.

Vad hattarna fruktade var handelsunderskott. Kommerskollegium – i sant merkantilistisk anda inrättat redan 1651 – varnade för ”undervikt” i handelsutbytet och uppmuntrade till inrättande av manufakturer i syfte att ersätta utländsk varuimport. Frihetstida merkantilism ville således främja den nationella

ekonomiska-finansiella politiken. Men här fanns också djupare förborgade avsikter: en statsreglerad ekonomi borgade för att samhällets ordning bibehölls. Klasser och stånd skulle i ett dirigerat system inte ägna sig åt omstörtande idéer, vilka i sin tur snart nog kunde leda till vådliga konsekvenser. Den merkantilistiska ekonomins ambitioner att centralt bemästra finanser, tullar, manufakturer, utrikeshandel och allt annat som hör till den nationella hushållningen kan därutöver ses som en strategi att bevara ståndssamhället intakt. Staten var en inkarnation av det allmänna bästa och borde därför tillerkännas ansvar för ett så viktigt område som landets ekonomi. Staten garanterade i sista hand en moralisk ordning. Anders Berch kunde uppenbarligen med underförstådd hänvisning till detta komplex försvara statsmonopolen. Genom dessa möjliggjordes arbetsfördelning mellan olika hantverksgrenar, viktiga marknader växte fram, och olika kamerala uppgifter som skatteuppbörd och tullar kunde lättare ombesörjas inom handelsstäderna.

Människokroppens byggnad kom inte sällan till användning som metafor för att rättfärdiga en uråldrig "organisk" samhällssyn. Anders Berch (1711–1774), Anders Nordencrantz (1697–1772) liksom Johan Fredric Kryger (1707–1777) var framträdande namn på den inhemska scenen, när merkantilismens nytta och skadlighet dryftades. Men strax bakom fanns en idétradition som försåg kombattanterna med tung filosofisk ammunition, t.ex. Leibnizlärjungen Christian von Wolff (1679–1754) och naturrättsteoretikern Samuel von Pufendorf (1632–1694). Enligt Wolff fanns en av Gud given plan över universum. Samhället var att se som en del av denna större ordning. Att pietetslöst trotsa en naturgiven lagbundenhet vore att förgripa sig på det gudomliga. Hushållningen borde ses som en del av denna gudomligt inspirerade helhet. Vad allt gick inte att

härleda ur ett sådant övergripande tankebygge! Lärdomshistorikern Tore Frängsmyr har i sitt arbete *Wolffianismens genombrott i Uppsala* (1972) närmare utrett de impulser, som en gång utgick från matematikern, naturvetaren och filosofiske eklektikern Wolff.

Och inte alla resonemang gick ut på att försvara merkantilismens ordning. Det fanns också en "reformmerkantilism" som ville lätta på regleringar och avskaffa hämmande monopol. Opposition mot systemet fanns långt innan österbottningen Anders Chydenius (1729–1803) eller för den delen Adam Smith (1723–1790) hade påbörjat sin doktrinkritiska verksamhet. Lars Magnusson framhåller såsom viktigt, att man inte kan få en rättvisande bild av ett gånget skeddes intellektuella debatt, om man enbart fäster sig vid stjärnskotten, de omtalade solisterna vars namn gått till eftervärlden. Då, när det begav sig, fanns en rik undervegetation av skribenter, ifrågasättare och intellektuella revoltörer. Deras namn är idag okända utanför specialisternas led. Men under sin verksamma tid bidrog de inte sällan till att utforma skedets intellektuella profil – och till att förändra. Flera sådana idag mindre kända aktörer skymtar förbi i Magnussons bok.

Anders Nordencrantz upprättas i Magnussons bok efter att tidigare ha utsatts för njugga eller orättvisa omdömen av Eli F. Heckscher. Nordencrantz framträdde som ekonomiskribent 1730 med *Arcana oeconomiae et commercii*. Redan i detta förstlingsverk avtecknar sig författarens kännedom om utländsk idédebatt. I sin plädering för utvidgade medborgerliga fri- och rättigheter i upplysningsseklets anda var han en tidig budbärare om vad som komma skulle inom samhällsdebatten. De värderingar han talade sig varm för nu i frihetstidens början skulle bli mer allmänt gods först omkring 1770. Som ekonomisk resonör förordade Nordencrantz länge merkantilistiska åtgär-

der i syfte att understödja manufakturerna med statliga medel. Men i 1760-talets upptakt bytte han ståndpunkt och lärer sig med de yngre mössorna. Vid 1760–61 års riksdag blev han ordförande för en beredning, vars syfte var att klarlägga orsakerna till pågående inflation och försämrade växelkurs. I rasande polemik mot de härskande hattarna pekade han i sin förklaring av penningvärdets fall och växelkursens stegring på "brottsliga spekulanters manipulationer" och "Enskilda Intressens Befodring" som huvudsakligt skäl snarare än "undervikt" i handelsbalansen eller den enkla förklaring som Uppsaladocenten Pehr Christiernin framlagt, att den ofördelaktiga växelkursen hade vuxit fram till följd av sedelstockens ökning (kvantitetsteorin). Nordencrantz hade personligen drabbats av inflationen genom att handelshuset Jennings och Finlay inte förrän åren 1763–1764 hade utbetalat köpeskillingen till honom för de bruk i Roslagen som försålts redan 1756.

Nordencrantz såg spekulationsavsikter bakom detta beteende och generaliserade sina personliga erfarenheter till allmän förklaringsmodell för ett tvinsjukt penningvärde.

Någon alldeles klartänkt och upphöjt opartisk samhällsanalytiker var inte Nordencrantz. I det avseendet kan Magnusson skriva under på Heckschers bedömning. Likafullt representerade den omstridde Nordencrantz något nytt i svenskt politiskt tänkande. Uppenbarligen hade han hämtat influenser både från Pufendorf, Thomas Hobbes, David Hume och andra skotska filosofer men också från Rousseau. I fråga om den senares uppfattning beträffande naturtillståndet intog dock Nordencrantz en diametralt motsatt ståndpunkt. Efter syndafallet framträdde mänskligheten som ett skröpligt släkte, menade han. Samhällelerna uttrycker själviskhet och moraliskt förfall – "korruption". Både den atenska demokratin, Rom, England och det samtida Sverige kunde förete åtskilliga

exempel på sådan urartning. Korruptionen framstår i Nordencrantz ögon som förbunden med människans väsen. Medlet att motverka sådan urartning står att finna i frihet för den enskilde att söka sig egna vägar och uppöva sitt förnuft, i att avskaffa fjäsk och privilegier och i att upphäva olika ekonomiska regleringar vilka bara gynnar ett fåtal. Nordencrantz förordar till den änden republikanskt styre. Om monarki alls skall finnas, måste denna vara konstitutionell som den brittiska. En självständig och idog borgare var Nordencrantz ideal. Bara i frihet kunde samhällslig dygd utvecklas och korruption stävjas. Magnusson framhåller Nordencrantz som representant för den idétradition som tidigare Machiavelli skisserat – en republikansk humanism som i senare tiders debatt omnämnts som *civic humanism* (John Pocock i *The Machavellian moment*, 1975).

Magnusson infogar den bångstyryge Nordencrantz i en europeisk tanketradition och förmedlar bilden av en sammansatt polemiker som i kraft av sitt egensinne bildade en kraftig underström i det frihetstida opinionslandskapet.

Den österbottniske prästmannen Anders Chydenius (1729–1803) har i olika sammanhang utmålats som en tidig svensk liberal. Att Chydenius under sin period som riksdagsman vid den stormiga riksdagen 1765–66 intog en framträdande position i attacken mot hattarnas vidlyftiga ekonomiska åtaganden är ostridigt. Att han till följd av obekväma ställningstaganden i fråga om mössornas framlagda politik fråntogs sin riksdagsplats likaså. Chydenius var svuren anhängare av näringsfrihet, ville ersätta tjänstehjonsstadgan med fria avtal mellan husbönder och tjänare, och han angrep det bottniska handelstvånget som en hämmande inrättning. Han förespråkade i kraftfulla ordalag religionsfrihet och skrämde ämbetskollegerna hemmavid med sina frisinnade värderingar i den frågan. I mångt och mycket framlade Chydenius tankar

som vid den här tiden var rätt allmänna nere i Europa. Och även i Sverige hade självständiga debattörer framfört skarp kritik av en reglerad ekonomi och en stark stat, merkantilistiska dogmer vilka i sin tur ihärdigt hävdades av män som Anders Berch, Johan Fredric Kryger och Edvard Runeberg. Vad som i Magnussons ögon är värt att lägga märke till hos Chydenius är, att denne inte som framskytnat hos vissa äldre skribenter är att uppfatta enbart som en särling. Chydenius hade uppenbarligen bekantat sig med en del av tidens ekonomiska teorier från utlandet. Inte minst hade han genom att studera sin lärofader Nordencrantz kunnat tillägna sig idéfragment och naturrättsliga tankegångar från Pufendorf, Montesquieu, Hume och andra inom den europeiska traditionen. Nordencrantz hade uttryckt åtskilligt av vad Chydenius längre fram skulle lyfta fram i sina omtalade polemiska skrifter från 1760- och 1770-talet.

Carl Fredrik Scheffer (1715–1786) är kanske mest omtalad idag som svensk Parisambassadör under 1740-talet, som guvernant från 1756 för de unga prinsarna Gustaf och Carl och kanske allra mest för sitt förberedelsearbete tillsammans med Gustaf på en författningsreform inför den planerade statskuppen 1772. I sina politiska sympatier hade han från början varit hatt men längre fram axlat om blivit mössa för att efter riksdagen 1765–66 lämna sin post som riksråd. Men Scheffer hade också uttalade intressen för landets ekonomi. 1755 hade han publicerat *Anmärkingar Wid Herr Commissarie Johan Fredrik Krygers Tankar om Swenska Fabriquerna*. Skriften var en bit skugggörelse med den av hattarna dirigerade nationella hushållningen. Scheffer pläderade här för tanken ”att en oinskränkt frihet uti alla slögder” var ett nödvändigt villkor för ett rikets välgång. Under sin Paristid hade han kommit i kontakt med en rad franska debattörer i ekonomiska ämnen och det mesta tyder på att han inspirerats av den anti-merkantilism som nu

allt oftare fördes till torgs nere på kontinenten. Sannolikt hade Scheffer deltagit i Mirabeau d.ä:s berömda tisdagssammankomster i Paris, där framträdande fransyska fysiokrater flockades. Tillbaka i Sverige uppehöll Scheffer brevkontakter med Mirabeau och några andra tänkare i den kretsen. Det ter sig viktigt att framhålla att svensk debatt ingalunda var så avskärmad från utländska impulser som ibland hävdats.

Magnusson har i sin bok med suverän hand svept in ett viktigt skede i svenskt 1700-tal. Var och en av de tre betydande svenska teoretiker som nämnts ovan i denna anmälan har i hans bok genomlysts i lärda och gedigna essäer. Den inledande översikten om svensk merkantilism har också den mycket att förmedla. Inhemsk debatt projiceras mot en kontinental tradition, och som läsare tycker man sig se nytt ljus spridas kring väsentliga ting. Bokens avslutande essä handlar om hur arvet från Adam Smith förvaltats i svensk idédebatt. Gemensamt för synen på Smith bland framträdande svenska ekonomihistoriker av en äldre skola – Eli F. Heckscher var bara en i raden – sägs vara att de underskattat den skotske liberalens inflytande. Smiths tankar vävdes in i svensk ekonomisk debatt redan på 1790-talet och kom under 1800-talets första hälft att spela en avgörande roll för utbredandet av liberala synsätt. Gripenstedt-systemet hade djupare rötter än vad man tidigare trott. Att Smith inte var en doktrinär liberal av Manchestersnitt har varit känt ganska länge. 1800-talet hade behov av en renlärig liberal och omvandlade Smiths idéarv efter egna behov. Faktum är att Smith i flera sammanhang pekade på lägen, där frihandel inte var att rekommendera.

En orubblig sanning tycks likväl vara – det är en slutsats man vågar sig på efter att ha tagit del av Magnussons essäer – att idéernas historia ständigt har nya sammanhang och överraskande perspektiv att uppenbara för den som ger sig i kast med denna materia.

Ekonomihistorikern Lars Magnusson framstår härvid som utmärkt belyningsmästare.

Olof Hägerstrand

CARL FRÄNGSMYR

Klimat och karaktär: Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal.

Stockholm: Natur och Kultur, 2000. 259 s., inb., käll- & litteraturfört., personreg., summary.

Varför är folk olika? Vilken är grunden till att människor i olika delar av världen uppvisar så kolossalt skilda samhällsskick, sedvänjor, moraliska uppfattningar, utseenden? Även inom ett rikes gränser kan olikheter urskiljas för ett uppmärksamt öga mellan åtskilda provinser, städer, landskap. För många av det sena 1700-talets samhällsvetare stod förklaringen att finna i det regionala klimatet. Begreppet avser då inte enbart meteorologi i vid bemärkelse utan innefattar hela den mänskliga livsmiljön – alla de naturgivna faktorer som bestämmer människors sätt att frambringa livets nödtröft och som bestämmer artens överlevnad. Den svenske kulturhistorikern Jacob Fredrik Neikter (1744–1803) definierade begreppet som ”allt det som påverkar kroppen, och på grund av själens och kroppens oupplösliga förening, också sinnet hos innevånarna på någon plats, såsom luftens mer eller mindre hälsosamma temperatur, kylans eller värmens intensitet och mycket mera som med ett ord brukar kallas en plats’ klimat”.

Idé- och lärdomshistorikern Carl Frängsmyr analyserar klimatet som danande kulturkraft i avhandlingen *Klimat och karaktär*. Med säker hand benär författaren upp och genomlyser ett fascinerande tema

inom västerländskt tänkande. Här tvinnar sig filosofi samman med geovetenskaper, fördomar med nykter sanningssträvan, trosvisshet med trevande aning. Tveklöst är Frängsmyrs arbete värt uppmärksamhet långt utanför trängre akademiska kretsar. Boken kastar ljus över vidsträckt område, en snårig terräng där olika kulturvetenskapers vägar korsas. Den är välkomponerad, kringsynt och lärd i behandlingen av komplicerade materier. En omfattande historisk beläsenhet från skilda epoker har varit en given förutsättning för att kunna utvinna något nytt ur sammanhang där så många forskare av äldre årgång tröskat på halmen.

Montesquieus omtalade bok *De l'esprit des loix* (1748) gav förnyad aktualitet åt tankegångar som funnits med inom samhällsdiskussionen ända sedan antiken. Redan Hippokrates hade under det förkristna 400-talet framhållit den yttre miljön som avgörande faktor för människors hälsotillstånd. Aristoteles berörde komplexet i *Politiken*, och under 1300-talet skulle den berbiske historieskrivaren Ibn Khaldun brodera vidare på temat. Statsteoretikern Jean Bodin tillämpade inflytelserikt klimatläran i sitt arbete *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566). I Sverige finns tankegången förankrad hos historieskrivaren Ericus Olai under det slutande 1400-talet. I Olaus Magnus historieverk om de nordiska folken (1555) framträder genomgående klimatläran som förklaringsgrund. Och när vi ett drygt århundrade senare hamnar hos Olof Rudbeck i *Atlantican* (1–4, 1679–1702) hamras klimatläran ut till självmedveten patriotisk ideologi i en vidlyftig historieförklaring i göticismens anda. Att ett vintrigt uppfordrande klimat som det nordiska skulle verka härdande på dem som levde i dessa trakter togs av Rudbeck och de andra inom denna tradition som givet. Hade kanske inte våra anfäder goterna en gång underkuvat Rom och därigenom visat världen vad de dög till? Vinterlivet

ansågs karaktärsutvecklande, och ett folk som fostrats under arktiska villkor kunde bara åstadkomma stor-dåd. Mer eller mindre utan diskussion förutsattes i Sverige under stormaktstidens 1600-tal den götiska historieskrivningen som sann, och det skulle dröja till in på frihetstiden innan självständigt tänkande personer kunde ifrågasätta hela denna mix av hyperbo-reiskt drömliv och nationell självförhåvelse. Förlus-terna av Balticum och andra delar av det gamla Ös-tersjöväldet hade uppenbarligen verkat tillnyktrande på det hyerboreiska svärmeriet, men göticismens världsbild var för den delen inte död. En skald som Gustaf Fredrik Gyllenborg kunde i sin dikt "Vinter-Quäde" anknyta till götiska trosföreställningar ännu under sent 1750-tal. Johan Gabriel Oxenstierna bro-derade i sin dikt "Skördarne" – påbörjad under 1770-talet men tryckt först 1796 – vidare på göticismens patos. Det tidiga 1800-talet laddade övervintrande götiska uppfattningar med ny trovissitet, men alltef-tersom historieskrivningens fordringar på källredo-visning gjorde sig framträdande, blev lösliga götiska historiekonstruktioner allt svårare att vidmakthålla.

Frängsmyr utreder i fyra kapitel klimattankens återverkan i svensk och europeisk samhällsdiskussion under 1700-talet. Att klimattuppfattning lätt gick att länka samman med göticism säger sig självt. Från medeltiden nedärvida föreställningar och pockande myt-er kunde med hänvisning till den arktiska miljön och en härdande natur bekräftas.

Spörsmålet om klimatets och den fysiska miljös betydelse för uppkomsten av skillnader mellan olika samhällen och kulturområden fortsatte att oro 1700-talet. Även om det götiska temat tunnades ut alltmer – inte minst genom sunt inflytande från en oförvillad historieskrivare som Olof Dalin – behöll klimattan-ken sitt grepp som förklaringsgrund inför samhälleli-ga fenomen. Ett tilltagande flöde av reseskildringar från avlägsna världsdelar och rapporter om folk med

Jacob Fredrik Neikter

uppseendeväckande sedvänjor tillförde diskussioner-na nytt bränsle. Varifrån all denna förbryllande mångfald i det mänskliga livet?

En av dem som tidigt utvecklade klimattanken i Sverige var den tidigare nämnde Jacob Fredrik Neik-ter. Denne man hade själv vistats ute i Europa under två längre sejourer och kom att göra en vacker akade-misk karriär. Han disputerade pro gradu för språk-forskaren och skytteanske professorn Johan Ihre 1773 på avhandlingen *Cogitationes de historia ut philo-sophia per exempla*. Här framträdde han som försvara-re av den empiriska filosofin och förnekade i linje med sina engelska inspiratörer förekomsten av med-födda idéer. Denna filosofiska grundsyn skulle i fram-tiden genomsyra hans författarskap, inte minst de 16 avhandlingar inom området klimatologi som han presiderade för åren 1777–1797. Efter hemkomsten

från sin andra stora Europaresa tillträdde Neikter 1784 tjänsten som universitetsbibliotekarie i Uppsala och ville snart nog bygga om hela Gustavianum till universitetsbibliotek. Året därpå fastslog Gustaf III i ett brev, att det hädanefter ålge universitetsbibliotekarien att utöver ordinarie sysslor föreläsa om den moderna vitterheten. Neikter utnämndes nu till Sveriges förste professor i det ämne som längre fram kallades "Litteraturhistoria med poetik". Hans mångsidighet tycks dock inte ha stillats av denna uppgift, och 1787 flyttade han över till skytteanska professuren. Neikters vidsträckta litterära och filosofiska intressen tycks mer ha kommit till sin rätt i denna tjänst. Nämnas bör, att han var den förste i Sverige som framhöll Shakespeares storhet och uttalat bröt med franskklassicismens regeltvång. I sin uppfattning om vilka krafter som formerar samhällen och kulturer försvor sig Neikter åt klimatläran. Inte bara i olika disputationer under hans presidium ventilerades ämnet.

Även som opinionsbildare i mer allmänna fora förde Neikter fram denna tankemodell. Skotten Henry Home hade 1774 i första delen av sitt arbete *Sketches of the history of man* presenterat en egen civilisationshistoria, där klimatet inte tillmättes nämnvärd betydelse. Home hävdade, att olika folk genomgått en utveckling i olika stadier från vildar till herdar för att så småningom bli bönder och köpmän. De amerikanska indianerna framstod nu vid 1700-talets senare del som kvarvarande representanter för mänsklighetens första stadium. Cornelius de Pauw hade i en omtalad studie från 1760-talet presenterat indiänkulturer. Den boken kom väl till pass för Home i kampanjen mot klimatlärans alltför ensidiga förespråkare. Redan 1776 recenserades Homes studie i *Tidningar utgifne i Upsala*. Sannolikt var Neikter den som skrivit anmälan. Även om Neikter uppenbarligen hämtat en hel del synpunkter i sin civilisationsuppfattning från

Home, kunde han i den avgörande frågan om människans ursprung inte dela skottens uppfattning. Tjugu år efter denna recension gav sig Neikter på allvar i kast med Homes polygenesteori i avhandlingen *In sententiam ill. Home de diversitate specierum humani generis animadversiones* ('Anmärkningar mot den berömde Homes åsikt om det mänskliga släktets uppdelning på olika arter'). Polygenesteorin gick ut på, att flera mänskliga arter existerade parallellt med varandra. De hade tillkommit vid olika tidpunkter, och de vilda folken hade sett dagens ljus före Adams och Noas dagar.

Den konkurrerande teorin – monogenismen – hävdade att bara en enda människoart existerar och att olikheterna mellan folkslagen hade sin grund i en stegvis inträdande degeneration. Den store Buffon – författare till *Histoire naturelle, générale et particulière*, utgivet i 44 band 1749–1804 – var uttalad försvarare av monogenismen och framstår genom sin klarsynta bestämning av begreppet "art" som grundare av antropologin som vetenskap. Buffon införde som enda kriterium för en art, att denna kunde föröka sig och frambringa en fertil avkomma. För Neikter och andra monogenister var degenerationstanken central. Övertygelsen att alla slags människor hade ett gemensamt ursprung rimmade med Bibelns skapelseberättelse. Skälet till att de utvecklats så olika förklarades av klimatet. Neikter kan med hänvisning till försök i djurvärlden förkasta Homes, Voltaires och La Peyrères åsikter, att första kapitlet i Genesis skulle handla om afrikanernas skapelse och andra kapitlet om Adams. Människor likaväl som djur förändrades efter de villkor i den yttre miljön som klimatet bestämde. Trots alla synbara skillnader i fråga om kroppsstorlek, hårtyper och hudfärger finns inget som motsäger att "alle kunna vara Adams barn". Vita personer som reser till Afrika anpassar sig efter miljön, och erhåller efter en tid mörkare hud. Och omvänt skulle afrikanen

antaga en ljusare hudfärg, om han vistades en tid på nordligare breddgrader, t.ex. i Europa. I en av sina föreläsningar hävdade Neikter rent av, att "Negrerne i Adolph Fredrichs hof här i Sverige måste svärta sig för at bibehålla sin dignitet". En sentida läsare kan inte undgå frågan vad Neikter egentligen hade sett under sina två långa sejourer på kontinenten, bl.a. i Storbritannien!

Frängsmyr visar hur klimataspekten blir en avgörande förklaringsgrund inom den framväxande antropologin och rasforskningen. Den tyske naturforskaren, anatomen och antropologen Johann Friedrich Blumenbach utformade i en avhandling, framlagd i Göttingen 1775, en raslära som snart blev internationellt uppmärksam. Blumenbach delade in människosläktet i fem raser: den kaukasiska (vita), den mongoliska (gula), den malajiska (bruna), den etiopiska (svarta) och den amerikanska (röda). Men både Blumenbach och Buffon menade, att de skillnader som låg till grund för denna rasindelning upphörde om individens livsmiljö skulle ändras. Däri skilde sig Blumenbachs teori från det instundande 1800-talets på arvsfaktorer grundade indelning av olika folkslag i "raser".

Frågan om kynne och yttre miljö sysselsatte Neikter och andra 1700-talets tänkare. Klimatläran var lätt att applicera. Med dess hjälp kunde intrikata samband reduceras till en dominerande påverkansfaktor, ungefär som den sociala miljön fått tjäna som övergripande förklaringsgrund i 1900-talets svenska folkhemsexperiment. Men klimatteorin stötte också på hårt motstånd. David Hume framförde i essän "Of national characters" nio tungt vägande invändningar. Bl.a. frågade den skotske filosofen hur det kan komma sig att människors karaktärer uppvisar stora skillnader under likartade klimatförhållanden men under skilda politiska förhållanden. Dessutom visade historien, att stora imperier frambringar uniformitet i ka-

raktären också när olika klimat omfattas av det politiska väldet. Likaså föreföll det absurt att tänka sig, att skillnader i klimat skulle följa olika rikens gränser, något som mera var för handen i fråga om nationalkaraktärer; den som färdas från Frankrike till Spanien märker snart att människor i de två rikena uppvisar helt skilda kynnen trots att ländernas klimat är förhållandevis likartat. Hume påpekade även, att vissa etniska och religiösa grupper som lever utspridda över jordklotet – han nämnde judar och jesuiter – överallt företedde samma karaktärsdrag. Likaså har olika folkkaraktärer ändrats under historiens gång utan att klimatet därför har skiftat. Och europeiska kolonier på olika håll i världen under skiftande klimattyper uppvisar folk som behållit sina moderländers kynnen. På närmare håll kunde Hume peka på likheter mellan skottar och engelsmän trots att de två länderna var underkastade så olika klimat.

I Sverige skulle astronomen och matematikern Bengt Ferrner (1724–1802) draga i härnad mot klimatteorin. I betydligt större utsträckning än klimatet verkade styrelseskick, lagar, religion, moral och andra sociala omständigheter som formerande krafter på individernas och kollektivets lynne, ansåg Ferrner. Lycka eller motgång i krig spelade likaledes in. Neikter som gick i svaromål var naturligtvis medveten om klimatlärans svaga punkt: förhållandet att folk i samma regioner med samma klimat som tidigare idag uppvisar olikartade sinnen. De forna högkulturerna i Egypten och Grekland hade, skriver han, förfallit i "en djup barbari". Och republikens och kejsartidens Rom visade idag inte upp några "heroer" utan fastmer "sångare och munkar". Någon medlande ståndpunkt mellan Neikter och Ferrner fanns inte. Neikter försvarede envist sin och Montesquieus klimatteori – kyla och värmer formar människans inre karaktär. Både ifråga om flit, konstfärdighet och moralisk stadga var karaktären underkastad väderlek och breddgrad.

Johan Fischerström (1735–1796), nationalekonomisk skriftställare och medlem av Tankebyggarorden, knöt i sina utläggningar om det politiska och moraliska förfallet under den frihetstida epoken an till traditionella götiska argument: köld och enkla seder var grunden för svenska folkets fordomtima storhet. Men utländsk påverkan hade utplånat nedärvt mannamod och gjort folk till veklingar. I samband med kröningen av Gustaf III den 29 maj 1772 publicerade han en text på känt tema – hur hade inte svenska folkets sinelag devalverats under den tid som föregått den nödvändiga statskuppen: ”Huru har icke dit lynne, din art, dina hemseder blifwit förbytte, och med Främmande Folkslags bögelser bortblandade! Den gamla ärligheten, tarfligheten, trofastheten och tapperheten finnas snart icke mera. Falskhet, fåfänga, trolöshet och en låg äregirighet intaga deras ställe – Icke många hjertan äro mera det Swenska Namnet tilgifne – Winningslystnaden, detta kännetecknet af en swag själ, upfyller sinnen med smak för wingleri och illfundigheter. Girugheten har inträngt i alla Stånd. [-] Himmell! Hwad öde hade icke väntat oss om den tredje GUSTAF ej blifwit skickad!”

Det götiska arvet visar fortsatt livskraft. Men en egensinnig konstteoretiker som Carl August Ehrensvärd (1745–1800) vänder på kuttingen och utmålar Italien och sydliga landmären som tillvarons mest gynnsamma trakter för konstnärligt skapande. Av alla områden i Italien är inget så fult som det kring Rom ”men blir en vacker trakt i jämförelse med den omkring Åbo”. De nordiska folken är inte som de själva inbillar sig de främsta på jorden, och sydläningarna är inte de sämsta, en av den klassiska göticismens mest förhårdade trossatser.

I sista kapitlet av sin avhandling behandlar Frängsmyr 1700-talets föreställningar om sambandet mellan klimat och kropp, mellan yttre miljö och människors hälsa. Det nordiska klimatets sundhet, dess avsaknad

av hälsovådliga utdunstningar (*miasmer*) var något olika patriotiskt sinnade läromästare återkom till. Sydliga länder däremot plågades av sådana dunster, vilket gjorde befolkningarna där sjukliga, veka och lata. Ännu befann sig en vetenskaplig epidemiologi bara i sin linda, men uppfattningen att vattensjuka områden, mader, gyttjiga vikar och kärr gav upphov till ohälsa stod klar. Frossan var ännu en utbredd sjukdom bland svenskar. Ekonomiprofessorn i Åbo, Pehr Kalm (1716–1779), ivrade för utdikning och torrläggning i flera av sina dissertationer. Miasma-teorin var en gångbar förklaring till sjukdomars uppkomst. En annan var *contagium*-teorin, tanken att smittämnen sprids direkt via andra människor eller djur.

Vetenskapsakademien underbläste intresset för klimatets återverkan. I en prisfråga 1764 ställdes spörsmålet: ”Hvilka äro Svenska Climatets förmoner och olägenheter, i anseende til allmänna och enskilda Hushållningen, i jämförelse emot andra Länder?” Fem svar inkom, och nationalekonomen Johan Fredric Kryger utsågs till vinnare. Hans svar på Akademiens fråga behandlade det inhemska klimatet ur två synvinklar: dels klimatets allmänna egenskaper, dels dess återverkan i fråga om olika ekonomiska näringar. Klimatdiskussionen fördes vidare inom Akademiens väggar efter tävlingen 1764. Inte minst upptog sambandet mellan yttre miljö och befolkningens hälsa ledmöternas intresse under kommande decennier.

Frängsmyrs utredning av klimatdiskussionen i Sverige under 1700-talet tecknas mot en bred europeisk fond med utblickar mot äldre tider. Utan att beakta det viktiga sambandet mellan klimat och karaktär, mellan yttre miljö och samhälle, temperatur och kynne kan man uppenbarligen inte förstå 1700-talet. Carl Frängsmyrs avhandling är en förträfflig handbok under en sådan vandring genom ett förgånget landskap.

Olof Hägerstrand

GÖRAN B. NILSSON

Grundaren: André Oscar Wallenberg (1816–1886).

Stockholm: Carlssons bokförlag, 2001. 452 s., inb., reg.

När Göran B Nilsson i slutet av 1970-talet åtog sig uppdraget att skriva en biografi över André Oscar Wallenberg hade man all rätt att hysa stora förväntningar. Nilsson hade gjort sig känd som expert på 1800-talets svenska politik och samhällsförändringar. Om någon behärskade tiden för det liberala genombrottet och medelklassens framträngande var det han. Han hade också publicerat stilsäkra essayer med kulturhistoriskt innehåll: journalistik, musik och kortspel. År 1994 kunde man konstatera att Nilsson motsvarat förväntningarna med råge. I fyra tunga volymer hade han klarlagt AO Wallenbergs livsinsats. Den första, *Banker i brytningstid*, handlade om huvudpersonens insatser i bankpolitiken de fem åren omedelbart före grundandet 1856 av Stockholms Enskilda Bank, den inrättning som skulle stå i centrum för Wallenbergdynastin ända in i våra dagar. Detta biografiska storverk, mottaget med recensenternas applåder och prisbelönt av Svenska Akademien, måste betraktas som en av vår tids största insatser i den svenska biografiska traditionen.

Den bild som Nilsson gav av AOW var bredare än de tidigare biografiansatser som gjorts. Nu framträdde en människa av kött och blod i stället för den halvt mytiska gestalt som släkttraditioner och hagiografer målat upp, en människa med fast förankring i sin samtid. AOW var inte bara ett resultat av sin tid och miljö, utan formade faktiskt också i förvånande grad det nya samhälle som växte fram kring 1800-talets mitt.

Bakom den nu utgivna, sammanfattande versio-

nen av AOWs biografi ligger ambitionen att göra storverket tillgängligt för den majoriteten av läsare som inte är beredda att ta itu med bortemot 2 000 fullmatade sidor. Biografen skall också fungera som ett hanterligare underlag för en engelskspråkig version, som kan väntas under innevarande år. Den akademiska apparaten i form av noter och litteraturförteckning har utelämnats, men den intresserade kan således konsultera den ursprungliga fyrbandsversionen.

Huvudpersonens levnadslopp saknade förvisso inte dramatik. AOW gav sig redan som ung tonåring till sjöss, en oväntat val av sonen till biskopen i Linköping. Tillbaka i Sverige utbildade han sig till sjöofficer och tjänstgjorde ett antal år tidvis som sådan. Hågen stod emellertid till affärer och som förvaltare av familjens och officerskamraters pengar och så småningom betydande ångbåtsredare lärde han sig hur den finansiella sektorn fungerade. År 1851 lämnade han definitivt flottan för att bli grosshandlare och bankman, först i Sundsvall och slutligen i Stockholm.

Under dessa oroliga år hade han förkovrat sig till självlärd liberal. Ambitionerna att modernisera samhället tog sig många uttryck. Förutom att skapa ett nytt banksystem ville han förnya den svenska örlogsflottan, göra om penningväsendet och införa meter-systemet. Medlen för att nå dessa mål var flera, men framför allt en stark plattform som ledande vänsterman i riksdagen och ett ihärdigt skriftställereri. Hans penna var snabb och effektiv, formuleringarna ofta drastiskt konkreta och slände.

Analysen av grundarens krokiga men logiska väg till Stockholms Enskilda Banks start 1856 får med all rätt rikligt utrymme. Det märkliga är att AOW samtidigt drog upp riktlinjerna för ett nytt banksystem i landet efter skotska förebilder och i det syftet engagerade sig i flera kompletterande bankprojekt, bland annat starten av Skandinaviska Kreditaktiebolaget i

André Oscar Wallenberg

Göteborg. Alldeles outröttligt arbetade han i riksdagen, i pressen och inom sitt stora personliga nätverk för bankfrågan. Som vanligt sammanföll för AOW här det allmännas bästa på ett naturligt sätt med hans eget.

Om hans verksamhet inom banksystemet har sitt fortfarande intresse är det kanske svårare att i dag uppamma intresset för hans arbete inom exempelvis flottpolitiken. Nilsson går inte alltför djupt in i dessa andra frågor, men tillräckligt för att illustrera AOWs arbetsätt. Även här arbetade han genom alla kanaler, inte minst som tidningskribent, ofra förklädd bakom olika signaturer. I just det systematiska och skrupelfria sätt på vilket AOW förmådde skapa opinion för sina uppfattningar framstår han som en lysande

befordrare av sina intressen. Samtidigt är han en viktig agent för moderniseringen av Sverige.

Stockholms Enskilda Bank blev en omedelbar succé, men dryga två decennier efter sin start drabbades banken svårt av den internationella krisen och återhämtade sig inte helt under AOWs levnad. Vissa besvärliga krediter till järnvägar och bruk tvingade bankens ledning att engagera sig direkt i kundföretagens skötsel, vilket förvandlade "Wallenbergsfären" till den kombination av industri- och bankrörelse som den förblivit in i våra dagar. Under hans sista år tog den politiska utvecklingen nya vägar, vilket fick AOW att snarast framstå som en udda figur, och han miste det mesta av sitt politiska inflytande. Hans giftermål 1861 med Anna von Sydow hade å andra sidan nu lett in hans tidigare så trassliga familjeliv i lugnare och anständigare banor. Den tidigare ostadigheten hade resulterade i 21 (kända) barn med tre olika kvinnor. Dynastin Wallenberg byggdes upp, och AOW hade framför allt tillfredsställelsen att få alltmer hjälp i affärerna av sonen Knut Agathon, som skulle överta rodret när fadern var borta 1886.

Nilsson skrivsätt har rimligen gjort det svårt att korta och förenkla framställningen, som fortfarande kan uppfattas som massiv. Förmågan att se det generellt betydelsefulla i de enskilda skeendena är karaktäristisk för denne författare. Man frestas att ta till det klassiska professorscitatet "*Warum es einfach machen wenn es sich so schön komplizieren lässt*". De intressanta komplikationerna är Nilssons kännemärke. Ambitionen att skriva historien framlänges, utgå från det då aktuella läget i stället för att börja med facit och dra upp förklaringslinjer som i efterhand ter sig rätlinjiga, bidrar också till textens täthet. Det kräver utrymme att visa varför somliga beslut och förlopp den gången var logiska även om de i efterhand har visat sig vara svårförståeliga eller leda in i återvändsgränder.

Recensioner

Grundaren är således inte någon Reader's Digest-version av den stora AOW-biografen. Nilsson hyser alltid stort förtroende för sina läsares beredskap att ägna sig åt hans texter på allvar. Utan en viss känedom om 1800-talets ekonomiska historia är denna biografi en inte alldeles enkel terräng att genomkorsa. Med ett visst tålmod från läsarens sida öppnar sig å andra sidan då och då landskapet i underbara utsikter av klagörande överblick. Författaren känner sina stigar. *Grundaren* skulle vara en tungläst bok, om inte Nilsson vore en så säker och medveten stilist. Han blandar exempelvis gärna in mycket aktuella och "läga" ord och vändningar i sin text, ett grepp som fyller funktionen att markera ett tidlöst perspektiv och därmed skapa både aktualitet och ett personligt förhållande mellan författare och läsare. Det är inte utan att man i de ofta humoristiska och pregnanta vändningarna finner stilistiskt släktskap mellan biografen och hans föremål.

Biografen erbjuder inte bara ett titthål in i 1800-talets svenska samhälle, utan författaren ger en engagerad bild av det liberala och på många sätt lyckliga samhälle som blomstrade efter seklets mitt och fram till dess lågkonjunkturen hejdade moderniseringen mot slutet av 1870-talet. Nilsson utvecklar i ett intressant historiografiskt avsnitt hur vår bild av 1800-talet nu länge har präglats av berättelsen om hur folkrörelsernas och socialdemokratins framväxt har befriat svenskarna ur det förra seklets mörker och elände. Det 1870-tal som för AOW och Nilsson är ett lyckligt decennium – författaren kallar det med en av sina effektiva anakronismer "ett liberalt folkhem" – inkluderar av de flesta sentida historiker i den dunkla bakgrunden från vilken det svenska folkets har stigit mot ljuset.

Grundaren är ett verk som kan avnjutas på flera plan och uppfyller de flesta anspråk man kan ställa på

en biografi: ett inklämmande personligt porträtt, en skildring av ett livsverk och en studie av en epok.

Ulf Olsson

ULF OLSSON

Att förvalta sitt pund: Marcus Wallenberg
1899–1982.

Stockholm: Ekerlids förlag, 2000. 487 s., illustr.,
reg.

Ulf Olsson har skrivit en biografi över Marcus Wallenberg, MW, den främste företrädaren för Wallenbergsfären under 1900-talets senare hälft. Boken är indelad i 9 kapitel i huvudsak kronologiskt ordnade, men valda tidsperioder rymmer tematiska avsnitt. I en efterskrift betonar Olsson, att minnesanteckningar och personliga reflexioner från MWs hand saknas, "det är i det praktiska agerandet man kommer honom nära" (s. 439). Intervjuer med personer inom och utom familjen Wallenberg kompletterar de skriftliga källorna. Mot bakgrund av det svenska samhällets omvandling förmedlar Olsson bilder av MW i olika roller: som bankman engagerad i företagsutveckling, som internationell finansman, som politisk förhandlare och debattör, som idrottsman och som familjefar.

MW föddes 1899 som yngsta barnet och andre sonen i en barnaskara om sex. Under barnåren fick han det smeknamn som skulle följa honom genom livet, "Dodde". Liksom sin sju år äldre bror Jacob inskolades MW av fadern, Marcus Sr, i sitt framtida värv inom familjebanken, Stockholms Enskilda Bank, SEB. Efter examen på Handelshögskolan 1920 inlemmades han i faderns internationella nätverk inom bank- och finansvärlden. MW fick utlandspraktik i Genève,

London, New York, Paris och Berlin. Efter en period om drygt fem år återvände han på nyåret 1926 till Sverige nu som direktörsassistent, snarast biträdande direktör, i SEB. Följande år, när storebror Jacob blev verkställande direktör, blev MW vice verkställande och ledamot av bankens styrelse. Under andra världskrigets år stärkte MW sin ställning i politiska kretsar och i det internationella sammanhanget. Efter krigsslutet fronderade han mot brodern – den av båda bröderna högt värderade fadern hade avlidit år 1943 – och tvingade Jacob att lämna posten som bankens verkställande direktör. Han blev själv VD. Tjugofem år senare, år 1971, genomdrev MW mot broderns vilja en fusion mellan Stockholms Enskilda Bank och Skandinaviska Banken. Efter en period som ordförande i den nya banken, Skandinaviska Enskilda Banken, kunde han inte längre hävda sin ställning. Som ordförande i Wallenbergsfärens förvaltningsbolag Providentia och Investor var han aktiv inom den industriella sfären fram till sin död 1982.

MWs särskilda nisch inom SEB var arbetet med bankens industriella engagemang. Det fick under hans epok en nästan osannolik tillväxt. Vid MWs inträde i banken på 1920-TALET befann sig 5 procent av landets industrisysselsatta i Wallenbergsfärens företag. År 1946, när MW blev VD, var antalet sysselsatta inom sfären 92 000, och år 1969 – två år före fusionen – hade antalet ökat till 205 000. Det motsvarade 23 procent av Sveriges industriella arbetsstyrka. Under MWs sista år arbetade ungefär hälften av de sysselsatta inom svensk industri, eller närmare en halv miljon, inom Wallenbergsfärens företag.

Den industriella sfärens uppbyggnad skildras av Olsson genom beskrivningar av MWs insatser inom enskilda företag. I särskilda avsnitt presenteras MWs arbete med rekonstruktion och ledning av Atlas Diesel, Asea, L M Ericsson, Saab, Nymölla och Papyrusgruppen samt – vid ingången till åttiotalet – Garp-

hyttan. MW såg den verkställande ledningen som företags viktigaste tillgång. I "sina" företag placerade han män som han trodde på och av vilka han krävde "obegränsad arbetsinsats och lojalitet" (s. 324). I "sina" styrelser genomdrev han med stor skicklighet sin vilja. MW höll sig löpande informerad, även om detaljer i verksamheten, genom telefonkontakter och genom de verkställande direktörernas rapportering på SEBs kontor men också genom andra kontaktmän inom företagen. På försommaren reste MW runt på företagsbesök "något av en eriksgata" (s. 325) i Mellansverige. Även de utländska dotterbolagen fick personliga besök. Improviserade utfrågningar hörde till dagordningen. Med facket hade MW en god relation.

Olsson återger minnesbilder av MWs relationer till sina verkställande direktörer. Olle Wijkström, som bland sina uppdrag hade att vara verkställande direktör inom Papyrus i slutet av 1970-talet minns:

"Visst kändes flåset i nacken och visst fanns det stunder, då jag tyckte att han var alltför fordrande. Att han bortsåg från, att varje människa någon stund har behov av familjeliv och kanske rentav ögonblick av lugn och ro. Men samtidigt var han enormt stimulerande." (s. 326)

Claes Dahlbäck som endast 30 år gammal blev verkställande direktör i Investor, när MW 1978 efterträdde sin bror som ordförande fick anvisningen "kom ihåg att det är jag som bestämmer. Du skall hjälpa mig. Man måste ju ha en VD" (s. 400). Dahlbäcks minnesbilder återges av Olsson:

"Han ville gå igenom allting, samtidigt som han skulle utbilda mig, så det var en ganska kärv tid i början. Nyttigt, men han skällde ju mycket och man skulle uppföra sig på ett visst sätt. Han ringde ständigt [...] Det var otroligt nyttigt, men också jobbigt. Semestrar ska man inte tala om. MW kunde säga: 'Vad gör Du

Recensioner

över helgen? Ja, kan Du hålla Dig hemma' Så ringde han kanske aldrig." (s. 400)

MWs sista rekonstruktion avsåg Garphyttan, ett företag, där sfären hade ett majoritetsintresse. MW genomförde hela processen utan att ens sitta i bolagets styrelse. Han agerade "med hänvisning till den wallenbergska traditionen att inte lämna sina gamla bolag i sticket och att ta ansvar för sysselsättningen på bygden". (s. 409)

De nära kontakterna med sina medarbetare odlade MW också genom sina fritidsintressen. De engagerades i segling, jakt och tennis. Under sin studietid hade MW utvecklat ett intresse för friidrott, fotboll och bandy men framför allt tennis. Tennisintresset förde honom 1926 till det svenska Davis Cup-laget. Under 1930-talet deltog MW framgångsrikt i internationella kappseglingar. Han "trodde på tävlingen som princip för utveckling och framåtskridande i näringslivet och för hela samhället" (s. 42). MW disponerade jaktmarker och var som jägare medlem av Kung Orres Jaktklubb, där det i ritualen ingick att man skulle korrespondera på vers och bära ett särskilt klubbnamn. MWs namn var "Krokodilen".

Inför sina medarbetare inpräntade MW värdet av fysisk träning. Under hela livet gymnastiserade han varje morgon. Tävlingsstennis blev motionstennis. Sommaren var seglingstid. Under senare år utvecklades segelbåten Regina till en bas för MWs affärsverksamhet. Hans unga verkställande direktörer engagerades som besättningsmän.

MWs vidsträckta kontaktnät omfattade även den politiska nivån. För hans starka ställning i i politiska kretsar, även internationellt, spelade hans insatser under andra världskriget en avgörande roll. Att SEB under mellankrigsåren fått karaktär av internationell bankirfirma innebar, att bröderna Wallenberg vid krigsutbrott hade ett internationellt kontaktnät som

kunde nyttiggöras i den svenska utrikespolitiken. Jacob ingick efter krigsutbrottet i den delegation som hade att förhandla fram krigshandelsavtalen med Tyskland. MW utsågs i september 1939 att ingå i den delegation som skulle förhandla med engelsmännen. Avtal underskrevs i december 1939. Under senare delen av förhandlingarna hade MW varit delegationens chef. Han blev från svensk sida ordförande i den engelsk-svenska regeringskommission som skulle handlägga frågor om tillämpningen. Hans motpart på den engelska sidan var Charles Hambro från Hambros bank, där Wallenbergsbanken var delägare och där MW i ungdomen gjort del av sin utlandspraktik.

MWs skicklighet i förhandlingarna och hans kontakter i ledande politiska kretsar – inte enbart i England – ledde under de följande åren till ett antal specialuppdrag. Han användes som kontaktman i förhandlingar mellan Sovjetunionen och Finland såväl 1942 som 1944, och år 1943 var han kontaktman mellan engelsmännen och en grupp tyska motståndsmän – bland dem Carl Goerdeler, en av SEBs affärskontakter – som planerade attentat mot Hitler.

Från mitten av oktober 1940 till den 18 januari följande år vistades MW på regeringens uppdrag i USA. Han skulle biträda den svenske ministern i Washington, träffa inflytelserika amerikaner och påverka opinionen i svensk-vänlig riktning. Under vistelsen i USA genomförde MW flera viktiga uppdrag i bankens internationella finansförvaltning. För SEB gällde under krigsåren att förhindra att bankens amerikanska värdepapper skulle komma att tas i beslag till följd av krigshandlingar. En annan komplicerad verksamhet i det internationella sammanhanget var förmedlingen av tyska värdepapper.

En koppling mellan behovet att skydda tillgångar och SEBs försäljning av tyska värdepapper kom till uttryck i "Bosch-affären". Den tyska elektromekaniska Boschkoncernen vill rädda sina utländska dotter-

bolag från att bli beslagtagna under kriget. Carl Goerdeler – den tyske motståndsmannen och Bosch-koncernens rådgivare i internationella frågor – inledde förhandlingar med Jacob Wallenberg. I september 1939 köpte SEB-gruppen åtta Boschföretag i neutrala länder. Moderbolaget förbehöll sig rätten att anvisa köpare om bolagen skulle säljas vidare. Bosch skulle hjälpa SEB att sälja tyska obligationer i Tyskland till ett visst pris eller kompensera för skillnaden mellan begärt och erhållet pris. Senare köpte SEB-gruppen 70 procent av aktiekapitalet i "American Bosch Corporation", ABC. Enligt överenskommelsen skulle aktiemajoriteten efter kriget återköpas av Bosch. Rykten om att Wallenbergsfären inte var förbehållslösa ägare av ABC kom i omlopp i USA. Från amerikansk sida begärdes besked om hur ägandeförhållandena egentligen såg ut. Med stöd av den svenska regeringen förklarade sig SEB-gruppen i januari 1942 stå fria från tyska intressen.

Drygt tre år senare i augusti 1945 hade en amerikansk korrespondent kommit i besittning av samtliga handlingar avseende Bosch-affären – handlingar som bränts i Sverige – hos moderbolaget. SEB-gruppens stöd för tyska intressen offentliggjordes i amerikansk press. Bröderna Wallenberg hotades av svartlistning och deras amerikanska tillgångar blev under ett och ett halvt år föremål för speciell frysning. En juridisk process inleddes som avslutades med förlikning först på våren 1950.

När Bosch-affären blev offentlig distanserade sig MW från sin bror Jacob, som fick bära huvudansvaret för avtalen. Detta ansvar åberopades av MW som skäl för att han omedelbart skulle efterträda Jacob som verkställande direktör i banken. Ett annat skäl som MW åberopade var att ett antal industriaktier och finansiella tillgångar skulle överföras från banken till det nybildade Förvaltningsaktiebolaget Providentia som tillsammans med Investor skulle bli Wallen-

berggruppens viktigaste bolag för ägande och förvaltning. Även investmentbolagen behövde enligt MW en tung ledning, en ledning i Jacobs gestalt.

Som Wallenbergsfärens främste företrädare efter 1946 hade MW under de följande decennierna en mycket god relation till företrädare för den svenska regeringen och för fackföreningsrörelsen. Han intog en ledande ställning i "Harpundsöverläggningarna" mellan näringslivet och regeringen. Han hade goda personliga relationen med män som statsminister Tage Erlander, finansminister Gunnar Sträng och LOs ordförande Arne Geijer. Olsson skriver att "han ogillade ofta den politik som fördes, men han respekterade den offentliga makten, 'gillade läget' och gjorde det bästa av situationen". (s. 339)

Som symbol för kapitalismen och imperialismen blev MW under det sena sextioåret föremål för hätska angrepp av radikala vänstergrupper. Vid flera tillfällen utsattes han för mordhot. Efter ett generationsskiftet inom socialdemokratien förlorade MW sina samarbetspartner i regeringen. De nya radikala politikerna skrämde honom. Samarbetet näringsliv-stat försvarades också från tidigt sjuttioal av den svenska ekonomins tillbakagång.

MW ingick två äktenskap. Det första inleddes 1923 och avslutades med skilsmässa 1935. Det andra omspände perioden 1936 till hustruns död 1978. MWs första hustru Dorothy, "Doie" Mackay, var skotska. Familjen bebodde godset Glencruitten utanför staden Oban i västra Skottland. Doie hade i Cambridge studerat engelsk och tysk litteratur samt tyska språket. Hon mötte den jämnåriga MW ombord på S/S Mauretania på hösten 1922. Han befann sig i sin praktikperiod och reste över till USA.

MW och Doie vigdes vid ett societetsbröllop i Oban i augusti 1923. Bröllopet hade planerats in i MWs praktikperiod. Som MWs hustru följde Doie honom utomlands; först till USA och sedan till Lon-

Recensioner

don och Paris. Vid återkomsten till Sverige 1926 hade de sonen Marc, född i London i juni 1924. I maj 1926 föddes sonen Peter. Bostaden Parkudden på Djurgården som renoverades för den unga familjen stod färdig först på hösten 1926. Då fick de båda pojkarna flytta in ensamma med sin personal. MW behövde vårda sina lungor. Han och Doie gav sig iväg på en lång resa söderöver. Doie kom hem i januari och MW i mitten av februari 1927. Drygt två år senare i juni 1929 fullbordades MWs barnaskara. Då föddes dottern Ann-Marie.

Doie kom från en familj med stark familjekänsla och kulturella intressen, som var MW främmande. Han motsatte sig hennes önskan att bjuda hem artister och konstnärer. På somrarna vistades Doie och barnen under sex veckor på familjegodset i Skottland, men MW slutade att följa med. Inte heller följde han under sensommaren med till Båstad eller Falsterbo. Han föredrog att segla och att umgås med sin egen familj. På sommaren 1934 fastställde man villkoren för en skilsmässa. Doie fick vårdnaden om barnen, men det avtalades att sönerna skulle gå på internatskola i Sigtuna och fullgöra svensk värnplikt. Engelsk universitetsutbildning var sedan en möjlighet, men om Doie lämnade Sverige skulle MW bestämma pojkarnas utbildningsgång. På hösten 1934 lämnade MW Parkudden, där Doie och barnen bodde kvar till våren 1936. I februari samma år gifte Doie om sig med Charles Hambro, som ingått i umgänget under MWs praktikperiod och som skulle bli hans motpart under krigshandelsförhandlingarna. Bland dem som var närvarande vid Doies vigsel med Charles Hambro återfanns MWs mamma Amalia och brodern Jacob.

Några månader senare, i maj 1936, gifte sig MW med Marianne Bernadotte. Hon var sex år äldre än MW och lämnade ett äktenskap som hon redan 1915 ingått med greve Carl Bernadotte, son till Gustav Vs bror Oscar. Marianne Bernadotte var född de Geer af

Leufsta och hade – liksom MW – tre barn. MW och Marianne hade blivit närmare bekanta redan 1928. De möttes – liksom en gång MW och Doie – på en båtresa över Atlanten.

När Doie och dottern lämnade Sverige på våren 1936 stannade sönerna i Sverige, där de under terminerna inackorderades på Sigtunaskolan. Somrarna före krigsutbrottet tillbringade de i Skottland. Under krigsåren träffade de inte sin mor. Marc Jr, äldste sonen som skulle föra släkttraditionen vidare, hade problem med skolan och saknade faderns fallenhet för fysisk aktivitet. På våren 1943 kuggades han i studentexamen. Han klarade studentexamen på hösten men med underbetyg i matematik. Efter militärtjänsten gick han åren 1947–49 igenom Harvard Graduate School of Business Administration. I USA träffade Marc Jr sin mors familj men också många av faderns affärsbekanta.

Den yngre sonen Peter hade större framgång i studierna och läste efter studentexamen juridik vid Stockholms Högskola, men han var ”oppositionell och självvårdig” (s. 143). Efter juristexamen började han på Atlas Copco. Med dottern Ann-Marie hade MW en begränsad kontakt. Han misslyckades med att få henne att stanna i Sverige. Han bjöd henne under en period att vara med på sin ”eriksgata” under försommaren. Hon fick ta ledigt från skolan. Under hennes sommarlov skulle MW segla.

Efter utlandspraktik började Marc Jr i banken 1953, blev invald i styrelsen 1955 och utnämndes till verkställande direktör 1958. Han var gift med Olga Wehtje, dotter till verkställande direktören i Atlas Copco. De hade 1956 fått sitt första barn, sonen Marcus, kallad ”Husky”. MWs outtröttliga behov att uppfostra sin son skapade svårigheter i relationen till Olga. För Marc Jr – som kämpade mot en känsla av otillräcklighet – innebar förhandlingarna om fusionen med Skandinaviska Banken 1971, att han skulle

bli verkställande direktörens, Lars-Erik Thunholm, ställföreträdare och så småningom dennes efterträdare. MW skulle bli styrelsens ordförande. Ett första beslut om fusionen togs – trots Jacob Wallenbergs intensiva motstånd – av en extra bolagsstämma den 15 oktober 1971, på årsdagen av SEBs start 115 år tidigare. Beslutet skulle bekräftas av en extra bolagsstämma i december. Under tiden däremellan tog Marc Jr sitt liv. Han sköt sig med sin älgstudsare. Av Doie fick MW höra, att han genom sina krav drivit sonen till självmord. Vid tidpunkten för Marc Jrs självmord stod klart att Marianne Wallenberg drabbats av en demenssjukdom. Hon hade under decennier varit MWs representativa värdinna och följt honom såväl på segling som på jakt.

Under sitt sista decennium tog MW aktiv del i sonsönernas uppfostran och inskolning i Wallenberg-sfären. Som sin arvtagare såg han Marc Jrs son Husky, men också Peters son Jacob skulle ha en uppgift att fullgöra. MW tänkte sig vid sin bortgång, att sonen Peter skulle överbrygga perioden fram till deras maktövertagande. Vid MWs död 1982 intog Peter hans plats som ordförande i Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Stiftelsen garanterade inflyandet i banken, i Investor och i Providentia. Vid arvskiftet fördelades inemot 140 miljoner kronor.

MW fick under sin livstid otaliga hedersbetygelser och ordnar. Hans namn hade knutits till ett stort antal stiftelser och fonder med syfte att gynna svenskt näringsliv genom utbildning, forskning och internationellt utbyte. Vid sin bortgång hyllades han i pressen. Hans begravning blev "furstlig" (s. 430). Många betonade hans vilja att tjäna Sverige. "Det fanns en utbredd känsla av att inte bara en viktig person gått bort, utan med honom också en epok" (s. 430).

Ulf Olsson har givit en tankeväckande och fascinerande bild av en viljestark och okonventionell man med stark självkänsla och en imponerande förmåga

att vinna förtroende i olika miljöer. Marcus Wallenberg framstår som en tävlingsmänniska, en man bland män som utvecklade arbetet till en livsform. Att han – stundom under hänsynslösa former – fortsatte sin förnyelse inom familjesfären, när hustrun försvann in i sin egen värld, när sonen begått självmord och när brytningen med brodern var ett faktum kan förstås endast om man accepterar, att MW var övertygad om, att han "fullföljde [...] en självklar familjetradition och tog ett nationellt ansvar" (s. 380). Han axlade ett livsverk.

Olssons bok kan läsas och presenteras på olika sätt. Framställningen är rik på detaljer. Presentationen ovan har tagit fasta på bilden av människan Marcus Wallenberg, men boken rymmer mycket mer än det biografiska. MW är i centrala avseenden bärare av sin tids möjligheter. Skildringen av den svenska industrins förändrade villkor och rekonstruktionen av svenska företag har – liksom inblickarna i svensk utrikespolitik under andra världskriget och det svenska samhällets omvandling – ett allmänt intresse.

Kersti Ullenhag

ELENA BALZAMO

Den engagerade skeptikern: Hjalmar Söderberg och politiken.

Stockholm: Carlssons bokförlag, 2001. 198 s., inb., illustr., personreg.
Svenska Humanistiska Förbundet, 114.
Söderbergsällskapets skriftserie nr 12.

Ur en litteraturhistorisk skuggvärld tonar Hjalmar Söderberg (1869–1941) fram som den oförvillade upplysningsmannen, knappast överdrivet engagerad inför uppgiften att hävda förnuftets ideal men likafullt in till kärnan av sin personlighet övertygad om det

kritiska intellektets primat. Flanörens lågmälda tonfall låter sig i hans fall utmärkt lätt förena med den livströttes förströdda kommentarer – klartänkta, distinkta, alldeles oefterrättliga i fråga om anpassning till tidsandans krav och konventionell borgerlig moral.

Detta är den litterära klichéen beträffande Söderberg. Förvisso är den inte missvisande, men man be drager sig när det gäller uppfattningen om författarens närvaro i samtidens politiska skeende, om man tror att han flanörenligt stod vid sidan av. Om detta har den f.d. ryska men numera i Frankrike verksamma skandinavisten Elena Balzamo, skrivit en inträngande studie: *Den engagerade skeptikern: Hjalmar Söderberg och politiken*. Balzamos slutsats, byggd på idoga studier av brevmaterial och närläsningar av Söderbergs böcker, bekräftar bilden av författaren som engagerat tidsvittne, politisk genomsådare och skarp polemiker. I flera avseenden framstår Söderberg som vaksam olycksbarn redan tidigt i sitt författarskap. De olyckor som hemsökt Europa under 1900-talet i form av världskrig, förföljelser och folkmord tycks den levnadströtta litteratören på ett vagt sätt ha anat redan i seklets början. Hans upprördhet inför tidens urartningsfenomen avspeglar sig på ett direkt sätt i breven till vännerna, men återfinns invävd mera försåtligt i flera av hans noveller och romaner. Den litterära analytikern avläser här en signal, som förankrar den litterära texten i tiden. Snarare tycks mera häri spegla sig upphovsmannens vända och vrede inför politiska energier som han visste inte gick att bortse från – krafter som undergrävde eller öppet hänade demokratiska värden han själv omhuldade. Skådespelet *Ödestimmen* (1922) gestaltar opinioner och tänkesätt, vilka ledde fram till katastrofen 1914. Inget av Söderbergs skönlitterära verk genomlyser så förbehållslöst makten som bländverk, politiken som en gäckande illusion där historia och hetsande myt slagit följe. Idé-

Hjalmar Söderberg ritad av Adolf Hallman på 1920-talet i Köpenhamn.

strömningar och politiska händelser ur samtiden upptog Söderberg, men bara i så måtto att de kunde tillmätas genomgripande betydelse. Han urskilde krafter som omformade Europas politiska landskap. Seismiska förskjutningar intresserade honom mera än kraftmätningar på nationella arenor, människors övertygelser och idéer mera än dagspolitikens dispyter och intressekonflikter.

Förnuftsstro utgjorde den djupaste grunden för Söderbergs personlighet och skriftställarskap. På inte så få ställen i hans rent skönlitterära verk tilldrager sig politiska diskussioner, där en tillfällig opinions meningsyttringar framställs i obarmhärtigt ljus. Allt vad historisk tradition, kultur eller nationellt och försvarspolitiskt intresse kan uppåda för att hävda sin sak rannsakas vid Söderbergs skrivpulp efter det objektiva sanningskravets normer. På samma sätt som kristendomens sanningspretentioner avvisas, därför att inga förnuftsgrundade skäl talar till deras förmån, förkastas diverse på historism och nationella myter fotade föreställningar. *Ödestimmen* framställer en provkarta på nationella stimulanser av det slaget, oftast förpackade med tjugande kulturell eller retorisk grannlåt, så att en okunnig allmoge när tiden är inne desto mera okritiskt skall draga på sig uniformerna och med entusiasm offra sig för ideal som lyckligt klarat sig undan rationalismens klarmedel.

Dreyfusaffären demonstrerade för en hel värld hur elementära krav på sanning kunde föras åt sidan, när nationella intressen löpte risk att skadas. Söderberg låter denna franska rättsskandal avspeglar sig i novellen "Kyrkofadern Papianus", skriven 1897. Under ett samtal med en katolsk pater dryftar novellens jag den just pågående rättssaken. Den rättänkande kyrkorepresentanten – moralens och nationens hårdfjällade väktare – vägrar att erkänna några som helst betänkligheter inför konstigheterna i den bevisföring som fällt Dreyfus i domstolen. Med hjälp av halkiga sofismer och hänvisningar till en förbryllande teologis alla irrgångar lämnar han sin förvånade samtalspartner på trottoaren i Paris. Den senare, van vid ett vardagligt resonemangs eftergifter för förnuftsfordringar, kan bara sätta upp ett vilset ansikte. Söderberg lånade argument och hållningar från de diskussioner han mötte under sin verksamhet som tidningsman.

Andra frågor som under åren före 1914 engagerade

Söderberg var den svensk-norska unionen liksom försvarsfrågan. I sin sista roman – *Den allvarsamma leken* (1912) – berörde författaren unionstemat i ett sidoresonemang, som rimligen bör ha fått alla storsvenska drömmar om att kväsa "norrbaggarna" att verka grunda och vulgära. Att han också som resonör i försvarsangelägenheter intog en liberal och försvarskritisk hållning säger sig självt. Men Söderberg var aldrig försvarsnihilist. Alla bombastiska militaristiska och nationalistiska paroller tedde sig i hans öron motbudande, men att därför kasta ut barnet med badvattnet och avrusta helt framstod också som befängt. Världen – och människan – var nu en gång sådan! När världskriget 1914 hade brutit ut, var han oförmögen att ägna sig åt annat än att konstruera schackproblem. Så upptog honom det militärpolitiska skeendet. Vad hade hänt, om Frankrike och Storbritannien hade genomfört en konsekvent nedrustning i stället för att förbereda sig inför det tyska anloppet? Såsom hängiven ententevän kunde han inte annat än rysa inför de utsikter som öppnade sig. "Jag blir aldrig glad mera i hela mitt lif, om inte tyskarna bli utkörde ur Belgien", skrev Söderberg i augusti 1915. Avtalsbrottet i fråga om Belgiens okränkbarhet var för honom i första hand ett moraliskt illdåd, och grannen söder om det Danmark där han framlevde senare delen av sitt liv hade genom att sätta sig över ingångna avtal straffat ut sig som moralisk aktör. Moral gick före politik.

Mellankrigstidens återkommande kriser väckte den åldrande författarens onda aningar. Hans korrespondens återspeglar tidens vända: "jag har det sista året varit för deprimerad att kunna göra något vidare" (juni 1934); "det är svårt att få barndoms- och ungdomsminnen att dyka upp, då den närvarande tiden alltjämt lägger så tungt och hårt beslag på tankarna" (juli 1934); "jag gråter över att det gick så galet i Abessinien" (maj 1936); "här lever man dagligen i en ohygglig spänning" (februari 1937); "vad jag har gjort

är ingenting, och vad jag ännu kan komma att göra blir säkert mindre än intet. Den stora katastrofen i september – München – har tagit sista resten av mitt livsmod” (oktober 1938); ”för resten är jag alldeles förlamad” (november 1938); ”för övrigt lever jag i daglig ångest” (januari 1939); ”i dessa tider tänker man bara på Finland” (december 1939).

Elena Balzamo följer noggrant i spåren Söderbergs politiska uttalanden, kartlägger och resonerar klokt kring de ståndpunkter han intog. Genom hennes bok framträder oväntade sidor i ett angeläget författarskap. Uppenbarligen har lättapplicerade schabloner kring förra sekelskiftets levnadströtta flanördiktning ibland fått färga av sig på uppfattningar om Söderberg. I Balzamos bok avtecknar sig en stridbar, vaken och kompromisslöst sanningsinriktad upphovsman bakom figurer som Tomas Weber, Martin Birck, doktor Glas och Arvid Stjärnblom. Vemodet följde dessa gestalter genom tillvaron tillsammans med en avsaknad av fasta riktmärken. Inunder den tillkämpade håglöshetens jargong värkte i Söderbergs fall dock ett känsligt samvete – en medkännandets vrede över hur ansvarslösa frasmakare och omogna äventyrare slagit sig ihop med äventyrssuktande intellektuella för att åstadkomma politiska storverk. Katastrofen 1914 var bara inledningen till ännu större olyckor. Om Martin Birck från sin ungdom likafullt bevarat något av framstegstro för Europas och Västerlandets del, återstod inte ett dugg av denna hoppfullhet efter 1914. Den tillsammans, oförvillade iakttagaren i Köpenhamn erfor bara inre förlamning och maktlöshet inför vad som skedde söder om gränsen till det nya hemlandet. Balzamos redogörelse för denna utveckling från kampberedd illusionslöshet till tyst vrede och oartikulerad smärta övertygar och griper.

Olof Hägerstrand

BENGT THELIN

Dag Hammarskjöld: Barnet – Skolpojken – Studenten.

Stockholm: Carlssons Bokförlag, 2001. 214 s. inb., illustr.

I den rika litteraturen om Dag Hammarskjöld har hans barn- och ungdomsår endast flyktigt berörts. Ett undantag utgör Karl E. Birnbaums lilla bok från 1998 (recenserad i PHT 1999:1) som utnyttjade det då ordnade och öppnade privatarkivet på Kungliga biblioteket. Bengt Thelin bygger nu vidare på detta material samt familjekorrespondensen i föräldrarnas och de tre syskonens samlingar. I en efterskrift formulerar han sitt syfte som ett försök att belysa ”några sidor och sammanhang från den vanliga och vardagliga värld han levde i som barn och ung”. I en mening är källäget gynnsamt, då brevskrivning å ena sidan uppmuntrades i familjen i en även med dåtida mått mätt förbluffande utsträckning. Ofta utväxlades flera epistlar i veckan mellan medlemmarna i kretsen, och vikten av denna ”korrespondenskultur” framgår också av omsorgen att samla och bevara meddelandena. Å andra sidan blir utbytet tämligen klen beroende på den förtegenhet och lojalitet mot de inblandade som redan tidigt utmärkte Dag Hammarskjöld.

Att pojken, yngst av fyra bröder, trots en sällsynt god social uppväxtmiljö, tvingades leva i ett emotionellt högspanningsfält går inte att betvivla. Thelin ger inledningsvis en fyllig översikt av släktbakgrunden, med avstamp hos morfadern Fridolf Almqvist, Törnrosskaldens yngre halvbror. I föreningen av verklighetsnära klarsyn och visionerna av ett hinsidesrike vill han för övrigt se ett föreningsband mellan den romantiskt-realistiske 1800-talsförfattaren och dennes sentida ättling.

Men det var i landshövdingeresidenset på Uppsala slott, som ännu så sent som 1905 saknade elektricitet, som konflikterna tornade upp sig. Mot moderns känslosamma tro och önskan om brett socialt umgänge stod faderns ”pliktbaserade kyrkokristendom” och behov av ensamhet. ”Liksom sin far”, i Uppsala kallad ”Enslingen på Slottet”, ”sökte han [Dag] ensamheten. Liksom sin mor led han av den”, sammanfattar Thelin, eller: ”Agnes drog människor till sig medan Hjalmar stötte dem ifrån sig”. Den reserverade och kantige fadern hade också invändningar att göra vad gällde hustruns bundenhet till sönerna och deras beroende av henne, vilket senare måste ha inverkat menligt på dessas frigörelseprocess. Thelin förmodar också att Dags täta fjällresor delvis dikterades av ett behov att fly den kärleksfulla men kvävande hemmasfären.

Det fanns dock kompensatoriska krafter i omlopp i närmiljön. Även om denna var socialt begränsad, kunde den ge ”en omvärldsorientering som var unik”. Via fadern och brodern Åke – den senare generalsekretärer vid den nyinrättade mellanfolkliga domstolen i Haag – fick Hammarskjöld sedan barnsben inblickar i globalt freds- och försoningsarbete. Thelins påstående att ”Dag i sin internationella gärning förvaltade och förde vidare ett faders arv från ungdomen” är helt säkert korrekt, och här finns sannolikt åtskilliga intressanta iakttagelser att göra framöver. Själva tanken att arbetet i statens och landets tjänst kunde betraktas som ett offer tycks sonen också ha ärvt från fadern, dock med en mer tydligt uttalad kristen dimension.

Thelin hinner också med att ge en snabbskiss av Uppsala som kulturmiljö under 1900-talets första decennier – familjen vistades här mellan 1907 och 1930 – innan det sent omsider blir anledning att låta studiens egentliga föremål träda in på arenan. Thelin tar alla tillfällen i akt att göra utvinkningar från ämnet.

Ibland blir det intressant, till exempel när det gäller de person- och pedagogikhistoriska utflykterna, där skolreformer och Hammarskjölds lärare vid Uppsala Högre Allmänna Läroverk beskrivs, men ofta är det tämligen likgiltiga ting som dryftas (varför tilldelades Hammarskjöld just de förnamn han hade? Varför hade han blott ”godkännt” i gymnastik i sin studentexamen?) och inte så sällan meddelas självklara fakta som skvallrar om studiens egentliga ursprung i avsikten att skriva en kort populärframställning för skolungdom.

Som bokens undertitel markerar, är det stadierna i Hammarskjölds bildningsgång som utgör dess kärna. Den första etappen förmedlades av Hildur Akselssons privatskola i stadsdelen Kåbo, präglad av bön, bibelläsning och ”moderlig omsorg”. Efter ett kort gästspel i Lidingö Kommunala Samskola 1915/1916 blev det så dags för läroverket i Uppsala, med skolkamrater som Jarl Hjalmarson och Erik Mesterton, där Dag tillbringade sju år. Thelin citerar fylliga utdrag ur gymnasieuppsatserna, som helst kretsar kring ämnen om hembygden respektive från historien (Versaillesfreden) och litteraturen (Stiernhielm, Bellman, Stagnelius, Almqvist, Bengt Lidner). Skildringen interfolieras med beskrivningar av sommarens pensionatsvisiteter och konfirmationsläger. Från det sistnämnda meddelar Dag brodern Sten sina intryck av de kvinnliga deltagarna (”Vacker”, ”Ful och rätt trevlig”, ”Mycket ful och mycket snäll” osv.).

Så vidtar universitetsstudierna med bland annat en termin i Cambridge, där i synnerhet mötet med pacifisten Siegfried Sassoons poesi tycks ha gripit honom. Återbördad till Uppsala deltar Hammarskjöld i två betydelsefulla manifestationer, dels det ekumeniska mötet 1925, dels universitetets 450-årsjubileum två år senare. Trots sin motvilja mot offentliga framträdanden accepterar han 1929 att under två månader fungera som förste kurator på Uplands nation. Hans förstamajtal här understryker till fullo det berättigade

Recensioner

i den beskrivning C. P. Snow återger i essäsamlingen *Variety of Men* (1967) och som levererades av en anonym diplomat efter att ha lyssnat till en av Hammarskjölds orationer: "the only man alive who can be totally incomprehensible with complete fluency in four languages".

Mer i förbigående vidrör Thelin också Hammarskjölds skönlitterära intressen – där Joseph Conrad intar en central position vid denna tid – och betonar med rätta att den profana lektyrens betydelse försummas i forskningen. Några snabbporträtt av huvudaktörerna i den exklusiva vänkretsen presenteras ävenledes, vid sidan av Jan Waldenström och Rutger Moll den blivande överbibliotekarien Herbert Tigerschiöld samt Gudmund Björck och Per Olof Ekelöf, sedermera professorer i grekiska respektive processrätt.

Det finns naturligtvis invändningar att resa mot diverse inslag i volymen: det är givetvis inte Stagnelius utan Atterbom som författat *Lycksalighetens ö* (s. 84); den dikt som citeras s. 93 är knappast en haiku; den utlovade beskrivningen av en konflikt med Sven Stolpe uteblir (s. 135); brevcitaten är ofta kryptiska och avklippta och stämmer inte med återgivningarna i Birnbaums utgåva (recenserad på annan plats i detta nummer). Det är också svårt att dela författarens sangviniska bedömning av tillförlitligheten i den engelska översättningen av dagboken *Vägmarken* (s. 154; jämför Birnbaums utgåva s. 18 med not). Den närmast obligatoriska devota attityden när det gäller att närma sig Hammarskjölds verk och personlighet är också en källa till irritation.

Den mest framträdande bristen i arbetet är dock den strida ström av spekulationer som avlöser varandra trots förordets utfästelser om att "låta 'texterna tala' och vara sparsam med egna tolkningar". Formuleringar av typen "Det kan väl inte uteslutas att", "Man kan nog utgå ifrån", "Det är väl rimligt att anta", "Men otänkbart är det naturligtvis inte" och "Det

skulle inte förvåna om" är legio liksom de högfrekventa "antagligen", "troligen", "kanske" och "möjligt", detta trots att tillstymmelsen till bekräftande underlag i samlingarna saknas. Ett löst antagande leder till slutsatser som i sin tur blir utgångspunkter för nya, än mer ogrundade resonemang.

Förfarandet är så mycket märkligare med tanke på att Thelin är såväl filosofie doktor som teologie licentiat och således borde vara väl insatt i rudimentär vetenskaplig argumentering. Förhoppningsvis är den essäsamling kring Hammarskjöld som uppges vara under arbete mer kritisk i sin metodik.

Pär Hellström

KARL E. BIRNBAUM
(UTGIVARE OCH INLEDNING)

Dag Hammarskjöld: Ungdomsårens vittnesbörd. Brev och uppteckningar 1925 – 1931.

Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av
handskrifter rörande Skandinaviens historia.
Handlingar del 23, 2001. 198 s. inb.

Att recensera en brevväxling är inget odelat nöje, för såvitt det inte rör sig om litterära giganter som Tegnér eller Strindberg. En viss variationsrikedom kan uppstå om adressaterna är många och man kan iakta hur avsändaren intar olika roller inför var och en av dem. Här rör det sig dock endast om en skribent, en osäker och narcissistisk yngling mellan tjugo och tjugofem år, samt blott två jämnåriga mottagare av något likartad livserfarenhet, den orolige och introverte Rutger Moll och den mer utåtriktade Jan Waldenström, Hammarskjölds studiekamrater, av vilka den senare onekligen stod honom närmare medan han gentemot

den före tidvis värjde sig mot en alltför enträgen uppvaktning.

I en förträfflig utgåva har Karl E. Birnbaum nu presenterat *samtliga* de epistlar Hammarskjöld sände sina vänner under den i titeln markerade sexårsperioden, och detta är inskränkningarna till trots en ovärderlig källa för kommande kultur- och personhistorisk forskning. Här förmedlas interiörer från landshövdingebostaden på Uppsala slott, uppgifter om främst skönlitterär lektyr samt något högstämnda spekulationer om vänskapens väsen och dess förhållande till ensamhetens tillstånd.

Mer talas det dock om stunder av plåga och missmod. Plikterna som hemmason liksom de representativa uppdragen medför emotionella störningar. De studier som genomfördes med glans omnämns sällan eller aldrig med entusiasm eller glädje. Onekligen kommer volymen också att tillföra nytt bränsle till den skäligen ointressanta diskussionen om Hammarskjölds sexuella läggning, vad Auden refererade till som "a thorn in the flesh".

Bengt Thelin nämner i sin studie (anmäld på annan plats i detta nummer) att Waldenström inleder ett brev till kamraten med titlalet "Darling", vilket han tolkar som "ett ungdomligt, litet överspönt vänskapssvärmeri". Det är ju möjligt, men det är nu lätt att konstatera att hälsningsfraserna från Dag till Jan efter deras vistelse i England hösten 1927 ändrar karaktär från "Kära Jan" till "Jan darling" eller "Jan dearest" och att breven undertecknas "Din (egen) Dag", ett förhållande som består så länge den här publicerade brevväxlingen fortsätter. Han talar också om "den stolta och vackra saga som Jans och min tid tillsammans är".

Det här utgivna korrespondensen ger mersmak och det vore önskvärt att en så noggrann, försiktig och vederhäftig uttolkare som Birnbaum gavs tillfälle att fortsätta den nu inledda gärningen att kartlägga

Hammarskjölds "människoblivande", en fortskridande "självrövning och självtukt" i avsikt att visa sig "äkta" och värdig livet.

Pär Hellström

C. G. EKSTEDT

Glimtar från föregående sekel

Göteborg: Hellevi, 2001, 159 s. ISBN: 91-973087-1-4.

Hur skall man fånga läsekretsens intresse och bibehålla detta, så att folk både börjar läsa mina memoarer och läser dem till slut? Att döma av de memoarer som trycks ställer långt ifrån alla memoarförfattare denna viktiga fråga, men en av dem, som har ställt den och lyckats väl med uppgiften att skriva en läsvärd memoarbok, är förre advokaten C. G. Ekstedt, född redan 1906. Han har valt ut sådana händelser ur sitt liv och sådana förhållanden, som kan vara av intresse för en större läsekrets. Det övriga, framför allt mer personliga förhållanden, har han låtit vara. I sina memoarer ger han oss kulturhistoriska snabbkisser av stort värde.

Fadern, Gustaf Ekstedt, var brandchef i Göteborg, och författaren växte upp på huvudbrandstationen i Göteborg. Han minns den tid, då brandsprutorna ännu drogs av hästar. Under åren 1914–1919 motoriserades brandkåren, och Ekstedt tjänstgjorde själv som brandman sommaren 1923. Skildringen av brandkåren är både ingående och sakkunnigt skriven.

Högre studier lockade emellertid, och Ekstedt genomgick under åren 1915–1924 Göteborgs Högre Latinläroverk, nuvarande Hvitfeldtska gymnasiet. Skolminnen finns i stora mängder – inte minst från Hvitfeldtska, som har en egen årsbok och en egen förening

Recensioner

för gamla elever. Det som gör Ekstedts minnen värdefullare än de flesta andras är att han ordnar dem tematiskt. Han redogör för skolmössor, tiltalsord, aga, slagsmål och annat. Han ger mer än glimtar och behandlar ämnena utförligt. Bland annat får vi veta, att skolungdomarna arbetade som strejkbrytare i hamnen för att tjäna litet extra.

Ekstedt läste juridik, och han ger oss värdefulla inblickar i domstolarnas sätt att arbeta och förhållanden där. Även titulaturen inom rättsväsendet är ett ämne för sig. Som ung tingsrättsnotarie vikarierade Ekstedt år 1932 för kommunalborgmästaren i Mölndal. Till sin häpnad fann han, att poliserna i denna stora industristad saknade tjänstepistoler. Så lugnt kunde det vara även i större industriorter! Våld förekom också förr i världen, men det var skillnad mellan nu och då, påpekar Ekstedt: "För våldet fanns det emellertid bestämda regler som nästan hade sedvanerättslig karaktär." På grund av sina juridiska intressen tar Ekstedt upp ett äldre rättsfall med anknytning till släkten. Avslutningsvis skriver han om detta: "Även om det givetvis inte går att draga någon slutsats av ett rättsfall, tyder detta dock på att Sverige i början av 1800-talet var en rättsstat och hade en väl fungerande på folklig grund vilande administration och rättsskipning." Det finns gott om rättegångshandlingar i museer och andra arkiv, och min slutsats är densamma som Ekstedts. Svensk rättsskipning är en hedrande historia.

År 1940 blev Ekstedt inkallad. Han begav sig till Bohus regemente i Uddevalla, men här blev det dramatiskt. Ett tyskt plan flög in över kaserngården och sköts ned av ett svenskt luftvärnsbatteri. Detta hände mitt på dagen söndagen den 14 april 1940, och Ekstedt funderar över anledningen till denna neutralitetskränkning. Hans slutsats är, att tyskarna ville undersöka hur långt den svenska mobiliseringen hade kommit. Innan tyskarna hade fått över större styrkor

till Norge, kunde även små förband göra viktiga insatser. Ekstedt påpekar, att omkring ett hundra norrmän, "hopradsade rekryter, officerare, underofficerare och ett antal skyttar från traktens skytteförening", i Midtskogen utanför Elverum lyckades besegra ungefär lika många välutbildade och välutrustade fallskärmsjägare, med andra ord ett tyskt elitförband. Därigenom räddade de både konungen och regeringen. Vi låter Ekstedts tolkning gå vidare: Kan tyskarna ha befarat, att svenska förband skulle kunna sättas in i striderna, och ville de därför hålla ett vakande öga över den svenska mobiliseringen?

Ekstedts skildringar utmärks av sakkunskap, koncentration och glatt lynne. Språket är grammatiskt riktigt, framställningen klar och lättfattlig samt lagom utförlig. Den tematiska uppläggningsen borde andra memoarförfattare ta efter. Ekstedt har skrivit ovanligt intressanta och givande memoarer.

Lars Gahrn

GEORG HENRIK VON WRIGHT

Mitt liv som jag minns det.

Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2001. 328 s., inb., illustr., personreg.

Säg "logik" och någon kommer säkert att tänka på lågmälda samtal över halvdruckna tekoppar med tunna skyar av piprök svävande kring en lampskärm av kinesiskt rispapper. Schablonen jävas inte direkt av den finländske filosofen Georg Henrik von Wrights memoarer. Här möter en sval betraktares distanserade iakttagelser av en tumultuarisk omvärld. Född 1916, då Finland ännu ett år skulle kvarstå i personalunion med Ryssland, har von Wrights liv tilldragit sig under

Recensioner

dramatiska politiska skeenden: inbördeskrig, vinterkrig, fortsättningskrig, undanmanövrer i slagskuggan av ett hotande sovjetiskt grannskap och så helt oväntat utdraderandet av detta scenario 1991. Intrycket man får av minnesboken är, att upphovsmannen under större delen av livet egentligen aldrig drabbats på djupet av tidens och den politiska omgivningens strömkantringar. I kraft av sin intellektuell disciplinerad personlighet och ett skarpt analytiskt omdöme har han hörsammat sin inre kallelse och kunnat verka med upphöjt lugn i en tillvaro där snålblåst och kastbyar förvisso inte saknats. Först under Vietnamkriget år på 1960-talet och under det allmänna uppvaknandet om skillnaderna i fråga om livsvillkor som rådde mellan människor i olika delar av världen kom han till klarande insikt om det moraliskt tvivelaktiga i metoder som de rika tillgrep i syfte att bevara sina privilegier. Förenta staternas krig i Sydostasien verkade som katalysator, och von Wright klättrade ned ur elfenbenstornet och blev plötsligt ett kritiskt samtidsvittne. I böcker som *Vetenskapen och förnuftet* (1987), *Myten om framsteget* (1993) och *Att förstå sin samtid* (1994) har han gått skarpt till rätta med den korttänkt och brist på hänsyn som präglat industrivärldens förhållningssätt till komplexet resursexploatering och livsmiljö i brett perspektiv. Böckerna gav på sin tid upphov till slagväxling på tidningarnas debattsidor, och kommer rimligen att framstå som viktiga varningsklockor, när en gång den nordiska miljörelsens historia kommer på pränt.

von Wright har rötterna i välbeställd finlands-svensk borgerlighet. En av anfäderna kom från Skottland och hamnade småningom i Finland, med Estland som mellanstation. Därav det för en finlands-svensk ovanliga namnet. Fadern Tor von Wright företrädde det av farfadern ledna företaget Agros, som sålde jordbruksmaskiner och andra till modernt åkerbruk hörande utensilier. Modern Ragni (f. Alfthan)

hade rötterna i Viborg, där hennes släkt både på spinn- och svärdssidan frambragt många präster. Wrightarna däremot, med ett stolt kulturbärande släkträd, tycks aldrig ha fostrat en enda blivande kyrkans man. Faderns arbete med jordbruksmaskinerna förklarar varför den unge Georg Henrik kom att tillbringa en period av sin barndom i Brooklyn. Senare under uppväxten, när familjen återvänt till Finland, kom pojken på grund av astmatiska besvär att leva en tid i Meran i Sydtyrolen, en region som förut tillhört den habsburgska dubbelmonarkin men som efter 1919 tillfallit Italien. Tillsammans med mamma, mor-mor och två systrar tillbragte den astmatiske ynglingen ett antal månader här, från september 1928 till maj 1929. I Meran lärde han känna ett annat landskap än han var van vid, och Sydeuropa kom efter denna tid att utöva en lockelse för livet. Det var under denna period som han kom i kontakt med en liten lärobok – *Inledning i Geometri*, skriven av Erik Falck – och starkt upplevde denna vetenskaps tjustning. I efterhand kan von Wright hänvisa till de frågor och analyser som var förknippade med förståelsen av denna geometribok som ”ett intellektuellt genombrott eller uppvaknande”. Där ser man! Man kan undra över vilka möjligheter till intellektuell stimulans som har berövats tankehungliga elever i dagens svenska skola i och med utrensningen av Euklides från grundskolans och gymnasiet matematikkurser.

Efter avlagd mogenhetsexamen stod den unge mannen inför valet av livsuppgift. Egentligen föll sig det hela enkelt – han ville bli filosof. Professorn i teoretisk filosofi vid Helsingfors universitet, Eino Kaila (1890–1958), blev von Wrights förste mentor. Av en händelse råkade Kaila vara gift med en kusin till von Wrights mor. På professorns fråga första gången de två möttes om vilken del av filosofin – psykologin eller logiken – som intresserade den unge studenten, svarade von Wright med att räkna upp delar av den fi-

losofiska läsning han de senaste åren ägnat sig åt: Bergson, Nietzsche, Platon, Kant. Varpå Kaila omedelbart klippte av och meddelade att detta inte var något svar på den fråga som ställts. Efter en viss eftertanke svarade slutligen von Wright: "Logik." Så blev det.

I slutet av februari 1939 anträdde von Wright en resa till Cambridge för fortsatta doktorandstudier, en vistelse som skulle visa sig bli avgörande för hans framtida verksamhet och karriär. Den första viktiga kontakten togs med C.D. Broad (1887–1971), dekanus för den moralfilosofiska fakulteten. Temat för von Wrights avhandling var induktionsproblemet logiska implikationer inom brittisk empirism. Av den vänlige Broad erhöll han allt tänkbart stöd, trots att de homoerotiska signaler professorn utsände fick passera obesvarade. Också den andra stora impulsen för von Wright i Cambridge, Ludwig Wittgenstein (1889–1951), var homosexuell, men i det fallet låg samvaron enbart på ett intellektuellt plan. Det säregna geniet från Österrike – som f.ö. en gång gått i samma skola i Linz som Adolf Hitler – var helt ointresserad av von Wright annat än som logiker och tänkare. Vid deras första sammanträffande uppträdde Wittgenstein frånstötande och ovänligt, men sedan von Wright brevledes förklarar sitt uppdykande vid den snarstuckne professorns föreläsning etablerades en varaktig vänskap. Bland åhörarna på Wittgensteins föreläsningar den där påskterminen 1939 återfanns också det märkvärdiga matematiksnillet Alan Turing (1912–54), som några år senare skulle göra sig ett namn i historien genom att vara den som forcerade tyskarnas radiochiffer Enigma och därigenom underlättade de allierades krigsinsatser. Turing hade redan 1937 lagt en teoretisk grund för modern dator teknik med en viktig uppsats som förebådade stora genombrytningar. Dialogerna mellan Turing och Wittgenstein beskrivs av von Wright som dramatiska dueller,

där två ovanligt rikt utrustade intellekt tog livtag på subtila materier. För den unge doktoranden från Finland var ännu åtskilligt av vad som här yttrades obegripligt. De nya metoderna att tänka hade ännu inte i nämnvärd utsträckning nått Finland.

När von Wright 1941 lagt fram sin avhandling *The logical problem of induction* hade den europeiska stormaktspolitiken övergått i krig. Under Vinterkriget tillhörde han cykelkompaniet vid Helsingfors skyddskår, men kunde på grund av astmabesvär inte övernatta på madrasser stoppade med halm. Längre fram förflyttades han till försvarsmaktens ballistiska byrå i huvudstaden, men också här skulle övernattas på halmadrasser, vilket ledde till förnyade besvär. Resultatet blev visserligen inte att den matematiskt sinnade studenten som satts att räkna på kulbanors koordinater skrevs ut från det militära, men han tilläts att i fortsättningen tillbringa nätterna hemma hos sin nyblivna hustru Elisabeth (f. von Troil). Senare hamnade von Wright på Statens informationsverk, där han hade att ombesörja vissa arbetsuppgifter som handlade om statsmaktens relationer till allmänheten. Bland arbetskamraterna i denna grupp fanns bl.a. författarna Elmer Diktonius och Mika Waltari liksom litteraturhistorikern Olof Enckell. Matbristen under dessa självuppofferingens år gjorde att von Wright minskade i vikt från 72 kg till 58. Han säger sig ha upplevt sin lekamen som något främmande – en astralkropp som svävade fram över Helsingfors gator. Vid denna tid skötte han som tf. den den svenskspråkiga professuren i filosofi vid huvudstadens universitet, men var på spaning efter möjligheter till ordinarie tjänst. Väntan skulle inte bli fåfång: snart ombesörjde han professuren i filosofi både vid Åbo akademi och Helsingfors universitet. Och 1948 kallades han att efterträda Wittgenstein på professuren i filosofi i Cambridge. Efter företrädarens död i kräfta, utsågs han att tillsammans med Elizabeth Anscombe

och Rush Rhees insamla, redigera och publicera Wittgensteins efterlämnade manuskript, många av dem spridda för olika vindar i Europa, där den oförsägbare österrikaren vistats kortare eller längre tid. I detta arbete väntade för von Wrights och de andras del en slitsam och aldrig vilande uppgift. Att den samtidigt gav åtskilligt i utbyte behöver knappast framhållas.

von Wrights memoarer redovisar en smula förstrött en imponerande akademisk karriär, med mängder av hedersdoktorat, erbjudanden att tillträda professorer, uppmärksammade föreläsningar vid högt rankade universitet i olika världsdelar och personlig samvaro med åtskilliga av 1900-talets tongivande intellektuella. En del av detta är intressant också för den som bara är informerad på avstånd, men inte så litet är av efemärt intresse för den utomstående. Det tycks som om själva bristen på passioner i denne förnuftsstyrde mans karaktär slätar ut och gör framställningen profillös. En distanserad hållning till livet, må så vara dikterad av filosofins fordringar, berövar framställningen puls och närvaro.

Men det hela blir något bättre i bokens avslutande partier, där författaren ger sig i kast med tidens utmaningar. Det verkar som om en sent framvuxen insikt om det omöjliga i att leva vid sidan av tidsflödet då har bemäktigat sig den skarpsynte analytikern. Den på sin tid uppmärksammade artikeln om Vietnamkriget som von Wright publicerade i *Dagens Nyheter* på vännen Olof Lagercrantz tillskyndan ruskade om i de lärda salarnas kristallkronor och tvang mängen vetenskapsman som dithills dragit sig undan att träda fram och utsätta sig för kravet på ställningstagande. von Wright nedtecknade sin analys under en vistelse 1967 som gästprofessor vid Cornell University i Ithaca i delstaten New York. Den amerikanska universitetsvärlden hade vid denna tid sedan flera år tillbaka engagerat sig i den förda politiken, och erfarenheter-

na från Cornell tvang von Wright att införa sig själv precisera en personlig hållning visavi den amerikanska krigsföringen. När artikeln småningom gick i tryck återfanns den samtidigt i DN, *Hufvudstadsbladet*, i finsk översättning i *Helsingin Sanomat* och några dagar senare i den danska *Information*. Den trycktes också separat som pamflett. Vid fyllda femtio hade den tillbakadragne logikern gjort entré på det offentliga samtalets arena. Rimligtvis är det väl där en tänkande människa bör vistas – åtminstone en del av sin tid. Tjugu år senare pockade andra ställningstaganden på att göras, men då handlade frågeställningen om den överhängande globala kris som den mänskliga civilisationen försatt sig i.

Sannolikt hade dessa minnesanteckningar fått en direktare verkan som tilltal och uppfordran om författaren i högre grad tematiserat framställningen och riktat in sig på vissa frågor som följt honom under en filosofiskt levnad. Förvisso berörs ett antal logiska problem, men mer i förbigående och utan någon mer energisk genomlysning. Dessa anteckningar är likmätigt sin titel en minnesbok men hade kunnat bli något mer om författaren i högre grad hade bejaktat sin tillvaro som en konsekvens av historiska faktorer. Som boken nu träder läsaren till mötes hade man önskat att fönstret i det där rummet som talades om i början av denna anmälan hade blåst upp, att tekopparna hade börjat darra på sina fat, att rökslingorna hade skingrats genom en brutal vindpust och att rispappret i lampan hade fattat eld genom en blix. Ett synnerligen rikt liv har han ju levtt, denne tänkare och tidsanalytiker. Och världen har pågått alldeles utanför. Men den framträder ibland på ett egendomligt vis som i en omvänd kikare.

Olof Hägerstrand

RAGNAR THOURSIE

Ditt ord är ljus: Berättelser från en barndom med Jehova.

Stockholm: Albert Bonnies förlag, 2001. 193 s., inb.

Ragnar Thoursie (f. 1919) debuterade 1945 med diktsamlingen *Emaljögat*. Några år senare kom *Nya sidor och dagsljus* (1952). Redan i sin första diktbok framträdde Thoursie som mogen författare. Här återfanns texter som var bildtäta och personligt originella, påverkade visserligen av fyrtiotalismens tonlägen med ångest och desperation i bakgrunden men ändå med ett slags djup livstillförsikt och trotsig hållning inför de stormvarningar som tiden utsände. Alldeles bakom det grafiskt distinkta och uttrycksfulla bildspråket hos denne poet rörde sig livserfarenheter och stämningar som flertalet läsare kunde känna igen sig i: skolvslutning, förortsliv, kontorstillvaro, saluhallens sorl. Thoursie sökte i sin poesi ofta referenser till det vardagliga mer än det bortomliggande och exotiska. Om i *Emaljögat* stundtals återljöd romantiska ekon i upproret mot samhället, innebar dikterna i *Nya sidor och dagsljus* ett accepterande av vardagslivets förbisedda värden – också som litterär domän.

Den unge författaren hade vid tiden redan för den första diktsamlingen blivit man i staten och kom att tillbringa många år som tjänsteman vid Arbetsmarknadsstyrelsen. Först som pensionär återkom han som poet med två samlingar: *Den nya människan* (1987) och *Kråkorna skrattar* (1989).

82 år gammal debuterar nu, 2001, Thoursie som prosaist med *Ditt ord är ljus*, en svit självbiografiska anteckningar om en uppväxt i Katrineholm i skuggan av den kristna rörelse som fadern försvurit sig åt: Jehovas vittnen. I fem avdelningar presenterar författaren situationer och människor från sin barndom och

ungdomstid i Katrineholm, där fadern verkade vid järnvägen först som lokeldare och senare som lokförare. Men dessa jordiska värv var mera att se som ofrånkomliga straffkommenderingar, avledande från det stora uppdraget att rätt uttolka bibeltexterna och sprida tidskriften *Vaktornet* till en i fråga om rätta uttolkningen av Ordet sorgligt fåkunnig allmänhet. Fadern hade i sin tur ärvt uppdraget och övertygelsen efter sin pappa, smeden. Något uppror mot överförandet av föreställningar och värderingar från en äldre generation till en yngre hade aldrig ägt rum. Ungdomsuppror och frigörelse från föräldraauktoritet var ännu okända beteenden.

Thoursie skildrar sin pojktid utan känslor av revolt eller nedlåtenhet mot faderns övertygelse. Han har själv under sitt liv aldrig delat faderns trosåskådning, men betraktar denna nu på avstånd i ett försonings ljus. Bland dessa Jehovas vittnen fanns ett allvar och en strävan att ge sig i kast med tillvarons genomgripande spörsmål. I den lilla gruppen av trosvittnen byggdes upp bastioner mot en hotande omgivnings förflackning och likgiltighet för människans bestämelse enligt en gudomlig ordning. Dansbanemusiken som klingar så lockande på avstånd signalerar att dessa trosvittnens insatser till stärkandet av tron är av den andliga nöden påkallade. De återkommande perioderna av förlamande tungsinne inom fadern var ett pris som en djupt övertygad människa fick betala genom brottningen med de ting en nedsolkad mänsklighet frambragte i världen.

En rad åskådliga, sinnligt gripbara porträtt, utmejslade i stram prosa förankrar Thoursies minnesbok i mellankrigstidens svenska samhälle. Folkhemsprojektet är ännu mest en vision på ingenjörernas ritbräden. Och hade fadern eller något av de andra vittnena fått höras talas om det, hade de sannolikt aldrig intresserat sig. Den viktiga och riktiga världen fanns på annat håll och kunde aldrig beröras av någon

social ingenjörskonst. Många av det gamla livets mödor och synsätt dröjer kvar i Thoursies uppväxtmiljö. Vardagen är njugg. Skönhetens stimulanser är avlägsna – och belagda med skuld. Thoursie genomlyser och gestaltar öden som ofta nog får stanna kvar i skuggor och obemärkthet eller på sin höjd räknas in i historikernas abstraktioner. Men vad vore de sprakande mönstren i alla världens tapisserier utan en bärande varp? Thoursies kraftfulla språk, skärpan och åskådligheten i de livsöden och situationer han målar upp är poesi på prosa men lika mycket livfullt återberättad mentalitetshistoria.

Olof Hägerstrand

TAGE ERLANDER

Dagböcker 1945–1949; 1950–1951.

Stockholm: Gidlunds förlag, 2001. 516 + 527 s., inb., illustr., personreg.

Utgivningen av de två första delarna av Tage Erlanders dagböcker är till stor glädje för forskningen. Längre har det pågående redigeringsarbetet av sonen Sven Erlander inneburit att materialet i princip har varit stängt för utomstående. Dagböckerna omfattar tiden från Tage Erlanders tillträde som ecklesiastikminister i Per Albin Hanssons socialdemokratiska efterkrigsregering, som den sista juli 1945 ersatte samlingsregeringen, till avgången från statsministerposten 1969. De är inte skrivna för publicering i sin helhet, utan främst som stöd för minnet och som underlag för kommande memoarskrivande. Dessa memoarer utkom i sex delar på Tidens förlag 1972–1979. Därigenom kan Erlanders skildring av händelserna i

efterhand jämföras med de spontana bedömningar som finns i de nu utgivna dagböckerna.

Anteckningarnas karaktär, med dess ymnigt förekommande bitska personomdömen och dystra syn på den egna insatsen, har kommenterats av Tage Erlander själv i memoarens första del:

”Finge man döma efter mina anteckningar var Sverige ett progressivt, lyckligt land ända fram till den dag, då jag blev statsminister. Sedan blev det jämmer och elände.”

Motsättningarna och klandret dominerar följaktligen, vilket kan ge en överdriven bild av de rådande konflikternas art. Särskilt den utomordentligt kritiska synen på folkpartiledaren Bertil Ohlin, både som politiker och person, har uppmärksammats i kölvattnet på dagböckernas utgivning. Den nedlåtande synen på den nye högerledaren från 1950, Jarl Hjalmarson, är påfallande. Av kanske större intresse är den skeptiska uppfattning av kronprins Gustav Adolf som Erlander ger uttryck för under de sista åren av Gustav V:s regeringstid. När väl Gustav VI Adolf trätt till förändras bilden snabbt och förhållandet till den nye monarken antar den harmoniska karaktär som gått till eftervärlden. Värt ändå att notera är den oro som fanns hos Erlander dessförinnan för att kungamakten skulle visa musklerna. Att kungen hur som helst skulle komma med synpunkter på allt från utrikespolitikens utformning till enskilda utnämningar uppfattades som legitimt även av Erlander vid 1950-talets början. Någon maktlös symbolfigur var kungen inte under denna tid, vilket kanske kunde tjäna som uppslag till en vetenskaplig undersökning.

Den närmast hypokondriska läggning som memoarböckerna uppvisade är ännu starkare i dagböckerna. Mer förstäelig, och samtidigt rörande, är de kontinuerliga uppgifterna om hustruns Ainas febertemperatur under hennes långa sjukdomsperiod sommaren och hösten 1951. Ett annat personligt drag som

Tvenne trätobröder. Bertil Ohlin och Tage Erlander. Teckning av Erik Hermansson 1959.

dagböckerna ger många prov på är teaterintresset. Erlander ser teaterpjäser och operaföreställningar minst lika ofta som Per Albin Hansson spelade bowling. Omdömena om skådespelarna kan ibland vara lika bitiska som politikerporträtten.

Tage Erlanders dagböcker är omfattande, men inte heltäckande. De står i skarp kontrast till de omsorgsfulla och ämbetsmannamässiga dagsrapporter som Östen Undén åstadkom som utrikesminister. Någon garanti för att alla viktiga samtal som Erlander förde tecknats ned finns inte. Möten kan refereras med skiftande noggrannhet, beroende på vad författaren för stunden ansåg sig behöva notera. I stället kan avsnitt om bekanta, familjen eller teaterbesök uppta stort utrymme. Innebär detta att dagböckerna förlorar i källvärde? Som alltid är värdet beroende av frågeställningen. Forskaren kan få en mängd nya pusselbitar i en enskild sakfråga eller händelseförlopp, men får inte alltid hela processen som Erlander såg

den. Samtidigt finns andra aspekter på dagböckerna som är värda att lyfta fram. De kan i hög grad öka eftervärldens förståelse för tidens politiska verksamhet, för den "politiska kulturen" om man så vill. Dagens politik angrips ofta för att vara kortsiktig. Snabba utspel i massmedia, särskilt i TV, tar över från den mer långsiktiga politik som fanns förr. Utifrån ett sådant "det var bättre förr-tänkande" är det nyttigt att konstatera Erlanders närmast maniska upptagenhet av sina framträdande som talare runt om i Sverige. Likaså ventileras dagsaktuella debatter i riksdagen där någon utmärkt sig, positivt eller negativt. Möjligen har snabbheten inom politiken ökat, men det taktiska spelet dag för dag, att reagera snarare än att regera, tycks ha färgat även Tage Erlanders statsmannagärning för 50 år sedan.

De två första banden av dagböckerna berör en mängd för svensk politisk historia högtintressanta händelser: Baltutlämningen, spelet om vem som skulle bli Per Albin Hanssons efterträdare, senare missämja mellan socialdemokratin ledargestalter, planhushållningsdebatten, de misslyckade förhandlingarna om det nordiska försvarsförbundet, Koreakriget och koalitionen mellan SAP och dåvarande bondeförbundet som efter lång tids förberedelser blir av hösten 1951. Dagböckerna är försedda med ett omfattande personregister, förklarande kommentarer i marginalen samt översikter om händelserna respektive år. Utrustad med dessa hjälpmedel, eller kunskap om när vissa händelser inträffade, kan man dyka ner och läsa relevanta delar av dagböckerna. Denna forskningsekonomiska läsart är användbar, men jag vill ändå slå ett slag för sträckläsningen. Att följa händelseutvecklingen från en av de ledande aktörernas perspektiv skapar en särskild sorts närvarokänsla. Även om man har facit i hand; Erlander blir statsminister 1946, hustrun Aina överlever sjukdomen och koalitionen med bondeförbundet går slutligen i lås; hålls

spänningen vid liv genom de färgstarka anteckningar som Tage Erlander skänkte eftervärlden.

Torbjörn Nilsson

LENNART BODSTRÖM

Mitt i stormen.

Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2001. 394 s., personregister.

Lennart Bodström är fackföreningsman och politiker. I ett omfattande memoarverk reflekterar han i ett särskilt kapitel kring skillnaderna mellan fackliga och politiska arbetsinsatser. Då han 54 år gammal bytte verksamhetsområde, överraskades han av att skillnaderna var så stora som de visade sig vara. Men han ansåg sig ändå väl rustad inför övergången. TCO var inte endast ett organ för löneförhandlingar. Organisationen tog aktiv del i samhällsarbetet på olika sätt, och Bodström medverkade till att insatserna växte i styrka. Vad Bodström som statsråd saknade var erfarenheter från Riksdagen, men han menar att bristerna i hans fall var av begränsad verkan. Den titel han givit boken syftar i synnerhet på en utrikespolitisk tvist med yrkande om misstroendevotum mot honom i Riksdagen, en ovanlig begäran som avvisades av de eniga vänsterpartierna. Kort dessförinnan hade den omstridde utrikesministern av regeringschefen Olof Palme erbjudits att bli landshövding i Stockholm. Bodström anförtrorde sig hos den erfarna Sten Andersson, då socialminister, och följde dennes råd att fortsätta med regeringsarbetet.

Bodström är trolovningsbarn, son av en ung schackspelare typograf i Strängnäs, Ture Bodström, och en vacker serveringsflicka, bördig från Nässjö.

Han växte upp hos de äldre farföräldrarna, vilka tecknas i ett varmt och rörande porträtt. Redan som barn fick Bodström med egna arbetsinsatser på fritiden bidra till hushållsutgifterna. En mecenat som stimulerade hans bokliga förkovran var modern till en lekkamrat i Strängnäs, officershustrun Barbro Nordzell, f. Sohlman.

Efter studentexamen och reservofficersutbildning flyttade Bodström till Göteborg för att läsa Statskunskap vid Göteborgs högskola. I staden bodde redan modern, med tiden välbeställd företagare i restaurangbranschen. Bodström ger en initierad skildring av livet vid den lilla högskolan med dess krets av kompetenta professorer i humanistiska och samhällliga kärnämnen. Han valdes in i kårstyrelsen som studie-sekreterare, ett uppdrag som gav nyttiga erfarenheter och goda kontakter på andra universitetsorter. Efter fyra års studier var han pol.mag. Han beslöt att gå vidare med ämnet Statskunskap. Professor i ämnet var Georg Andrén som för det mesta var tjänstledig för riksdagsarbete. (Andrén hade tidigare varit eklestikminister och blev senare landshövding i Uppsala.) En respekterad ämnesföreträdare var Carl Arvid Hessler, som varit Andrén's docent i Göteborg men som sedan någon tid var professor Skytteanus. Bodström förlade sina vidare studier till dennes seminarium i Uppsala. Han tecknar i minnesboken ett träffsäkert porträtt av Hesslers särpräglade personlighet som inte upphört att fångsla.

Som ämne för ett licentiatarbete valde Bodström "Näringslivets folk i riksdagen". Kårlivet frestade Bodström även i Uppsala, och han utsågs till förste kurator i Sörmland-Närkes nation. Den kräsne seminarieledaren Hessler uppmuntrade honom, och han blev extra universitetslektor i ett ämne med stor undervisningsbörda. Det fortsatta avhandlingsarbetet gick långsamt framåt.

Recensioner

Bodström tog plats i en studiesocial utredning som arbetade under flera år. Som ordförande för ett år i Sveriges Förenade Studentkårer kunde han medverka i 1955 års universitetsutredning, som var sysselsatt med ett slutbetänkande. I utredningen ingick verkligt framstående ämnesföreträdare, och Bodström befann sig i allra bästa sällskap.

Andra möjligheter än den tämligen långsamma akademiska karriären skymtade för Bodström. Ett erbjudande 1964 från TCO:s erfarne ordförande Otto Nordenskiöld om anställning på tjänstemannaorganisationens utredningsavdelning svarade mot Bodströms håg för att arbeta inom organisationslivet. I TCO rådde starka spänningar mellan de olika förbunden med myndiga ledargestalter sådana som Sune Tidfelt hos arbetsledarna och den expansive Ingvar Seregard hos industrijänstemännen. Bodström samlade nyttiga erfarenheter och byggde upp goda kontakter bland de fackligt aktiva. Han hade varit sex år hos TCO, då Nordenskiöld utsågs till radiochef. Kongressen 1970 skulle välja dennes efterträdare. Ordförande i valberedningen var statstjänstemännens omdömesgille ordförande Henry Herrstedt, som förespråkade Bodströms kandidatur. Efter slutet omröstning fann han sig vald till organisationens ordförande.

Fackförbunden hade, trots att de själva förhandlade, nytta av att TCO utformade vissa gemensamma riktlinjer för lönepolitiken. Det rörde också industrijänstemännen som utgjorde det största och mest inflytelserika förbundet inom centralorganisationen. Dessutom gällde för TCO att verka som opinionsbildande organ i samhällsrelaterade angelägenheter och därvid skapa respekt för organisationen. Till denna samhällsbevakning – den kallades så – hörde skattesystem och arbetsmarknadsåtgärder, varjämte TCO engagerade sig i frågor som rörde löntagarfonder och kärnkraft. Sammanhållningen inom TCO kunde därvid sättas

på prov. I sitt agerande var Bodström som regel framgångsrik. Förhållandet till LO:s ordförande Arne Geijer, betydligt äldre än Bodström, tycks ha präglats av ömsesidig respekt. Relationerna till SACO-ordföranden Osborne Bartley var personligt vänskapliga. Även Bartley hade studerat i Göteborg och blivit medicine professor där. Liksom Bodström skulle komma att göra, bytte Bartley med tiden arbetsfält och blev landshövding.

Kritik mot TCO:s agerande nådde den besvikne Bodström från forskare inom hans eget forna arbetsfält, statsvetenskapen. Vad som uppfattades som korporativisering ogillades av flera ämnesföreträdare. Dit hörde den socialdemokratiska universitetslektorn och kommunalmanen Agne Gustafsson, den folktoppartistiske docenten Björn Molin, en tid statsråd och senare även han landshövding, likaväl som professorn i ämnet Nils Elvander, i dennes fall från konservativa utgångspunkter.

Då Palme på hösten 1982, efter valframgång, ånyo bildade regering, erbjöd han Lennart Bodström posten som utrikesminister. Den överrumplade Bodström var med acklamation nyss omvald som TCO-ordförande för en tredje sexårsperiod. Hans internationella yrkeserfarenheter var begränsade till det fackliga området, men han fann sig kunna acceptera. Uppdraget skulle visa sig betydligt mera svårhanterligt för Bodström och därmed ytterst för den regering han tillhörde än han kunde förutse. Hans kabinettssekreterare Pierre Schori hade i ungefär samma grad som Bodström statsministerns öra. Schori satte upp ett eget sekretariat vid sidan av Bodströms, ett sekretariat som Bodström såg sig tvungen att upplösa.

Bodström ångrar att han inte ansträngde sig ännu mera att vinna Schoris förtroende, ”men det fanns ett drag av kyla och avmätthet i hans uppträdande som jag inte förmådde att bryta igenom”. Till andra chefs-tjänstemän inom departementet hade Bodström go-

Recensioner

da relationer. Bland dem han nämner är arkivchefen Wilhelm Carlgren. Regeringschefen Palmes stora intresse för utrikes angelägenheter beskrivs inte av Bodström som besvärande. Han menar dessutom att Palme i själva verket inte reste utrikes särskilt ofta.

Den rätlinjige och rätt formelle Bodström hade, som det skulle visa sig, inte heller så god hand med journalister, något som beredde honom bekymmer och som ytterst ledde till det politiska försöket att avvisa honom från posten genom yrkandet i Riksdagen om misstroende.

Bodströms tvivel på flertalet av de många förment ubåtskränkningarna har med tiden visat sig vara välgrundat. Den misstrogne kommandören Karl Andersson har hans sympati. Bodströms plågoande framför andra – uttrycket är hans eget – är Carl Bildt. Han hade, säger han, dittills ”inte mött någon som spred elakheter kring sig med samma känslökyla som Bildt”.

När Palme efter valet 1985 ombildade regeringen fick Bodström inte fortsätta i UD. Det förefaller ha varit en lättnad för honom att efter alla svårigheter kunna gå över till posten som utbildningsminister, ett uppdrag som han var väl förberedd inför. Så var också det andra statsrådet inom departementet Bengt Göransson helt inriktad mot samarbete.

Erfarenheterna från TCO kom Bodström till pass när han gav sitt stöd åt vuxenutbildningen. Folkhögskolan, som en tid känt av ett sviktande elevunderlag, fick sin ställning konsoliderad under Bodströms omsorger. Nybildade högskolor kunde befästa sina positioner under Bodströms uppsikt. Den goda miljö som rådde vid Göteborgs högskola under hans egen studietid var förebildlig. Regionstyrelserna som inrättats en del år tidigare avskaffades på Bodströms initiativ. Han samverkade där med sin statssekreterare Sverker Gustavsson. Svårast var att övertyga en del partivänner ute i landet. Lokalfrågor vid Kungl. biblioteket och Karo-

linska institutet uppmärksammades. Studiestödet hade tidigt blivit en specialitet för Bodström och han förmådde 1989 revidera detta. Som pensionär skulle Bodström ännu en gång återvända till just detta område. År 1994 anförtroddes han av en efterträdare, Carl Tham, att inom ramen för en utredning lägga förslag om ännu ett studiesocialt system.

På gymnasiets område tvingas Bodström redovisa en motgång. Två anrika privatskolor i Göteborg, Samskolan och Rudebeckska gymnasiet, skilde sig inte genom kursplaner eller något annat från vad som tillämpades i det allmänna skolväsendet. De borde därför enligt Bodströms mening inte tilldelas något statsbidrag. Sådana var förbehållna skolor med internat eller med särskilda program för utbildningen. Trots den sociala snedfördelning som råder bland eleverna, den gäller alldeles särskilt Samskolan, röstade de göteborgska socialdemokraterna i riksdagen med de borgerliga och beviljade de statliga bidragen.

Efter dryga sex år i regeringen på två poster byttes Lennart Bodström ut och efterträdades av Sten Andersson. Statsminister var nu Ingvar Carlsson. Bodström blev sändebud i Norge, en post som det glädde honom att tillträda. Som ung stipendiat hade han vistats ett läsår i landet med studier av norskt statsliv. Till Carl Bildts fortsatta förtrytelse var han vid 61 års ålder placerad som ambassadör i ett grannland. Fyra år senare återvände han till privatlivet i Stockholm.

I långa stycken utgör Bodströms ibland något torra men väl övervägda minnen ett försvar för fackliga eller politiska ställningstaganden under de många åren i offentligheten. Till bokens förtjänster hör ett pålitligt personregister.

Åke Lilliestam

JEAN CRONSTEDT

Krigsbarn – gymnast – läkare: Mitt liv i fyra världsdelar.

Trelleborg: Eget förlag, 2001. 378 s., illustr., personreg., inb.

I den skara, som hösten 1954 påbörjade medicinska studier vid Karolinska Institutet i Solna, fanns två unga män med anknytning till vår tidigare östra rikshälft Finland. Den ene var Juhani Paasikivi, den andre Jean Cronstedt. Att den förre var relaterad till Finlands dåvarande president Juho Kusti Paasikivi (född Hellsten) låg nära till hands att förmoda. Närmare bestämt var han presidentens sonson. För att misstänka att den senare var besläktad med viceamiralen Carl Olof Cronstedt, Sveaborgs kommandant, som 1808 kapitulerade för den bombarderande ryske fienden, fordrades kanske en något större förtrogenhet med Sverige–Finlands gemensamma historia än vad i vart fall dagens svenskar torde besitta. Om han nu ändå fick frågan kunde han ha svarat både ja och nej. Amiralen var förvisso hans farfars farfar men ej i biologiskt hänseende. Farfadern Jean Galindo, av spansk härkomst, adopterades nämligen av sin svärfader i första giften, amiralens son Carl Olof Cronstedt d.y., senator och guvernör i Vasa län, och blev sedermera under namnet Jean Cronstedt verkställande direktör i Föreningsbanken i Finland. Han förlänades 1870 friherrlig värdighet, vilken givetvis vidarebefordrades även till ättlingarna i ett senare äktenskap, till vilka dagens Jean Cronstedt hör.

Både Juhani Paasikivi och Jean Cronstedt har nyligen publicerat sina memoarer, den förstnämnde visserligen på finska, vilket givetvis begränsar deras tillgänglighet för en rikssvensk läsekrets. Cronstedt däremot har på sitt svenska modersmål åstadkommit en

diger volym, uttryckligt avsedd i första hand för familj, släkt och närmaste vänskrets men tillgänglig även för andra intresserade.

Jean Cronstedt föddes 1932 i Helsingfors, där fadern var forstmästare och modern (i faderns andra äktenskap) pianolärare vid Sibelius-Akademien. Moderns österbottniska familj är endast delvis utredd, faderns både spanska och finländska desto mera. Sambandet med de från 700-talet kända grevarna Galindo får dock fortfarande anses aningen osäkert. I det utförliga släktkapitlet möter många kända finländska familjenamn, såsom Aminoff, Berndtsson, Lille, Mechelin och Ramsay.

I två omgångar, under Vinterkriget 1939–40 resp. Fortsättningskriget 1941–44, kom Jean som ”krigsbarn” till Sverige, där han fick sin tillflykt hos läkarfamiljen Bergner i Örebro. Moderns fortlöpande brevrapporter från det krigshärjade Finland, bevarade av fosterföräldrarna, utgör i utdrag ett gripande inlägg i boken.

Fadern avled 1940, då sjuåringen Jean liksom hans två helbröder alltjämt vistades i Sverige. Modern dog tio år senare. Då hade Jean hunnit med ett stipendieår i USA men ännu ej avslutat sina gymnasiestudier. Student blev han våren 1951 i Tölö Svenska Samskola (eller Zilliacuska skolan, grundad 1928 av den framstående pedagogen Laurin Zilliacus).

Redan som 13-åring hade Jean anslutit sig till junioravdelningen i den anrika Helsingfors Gymnasitikkklubb, en händelse av för honom livsavgörande betydelse. Under gymnasietiden tränade han fortlöpande och deltog i ett flertal juniormästerskap. Hans framgångar därvidlag ledde till att han erbjöds stipendium från två amerikanska universitet, rimligtvis med ”baktanken” att han vid sidan av gängse studier skulle ytterligare utveckla sina gymnastiska färdigheter och tävla i resp. lärosätes lag.

Jean valde Penn State University i Pennsylvania, där han kom att kvarstanna i tre år (1951–54). Han blev på ett tidigt stadium god vän med rektorn Milton S. Eisenhower (yngre bror till generalen och senare USA-presidenten "Ike" Eisenhower), och de två stod i regelbunden brevkontakt fram till den äldres bortgång 1985. En annan namnkunnig general, som Jean under denna vistelse personligen mötte, var Douglas MacArthur. Studier bedrev han bl.a. i statskunskap. Gymnastiskt facit blev 17 individuella mästerskap och del i 5 lagmästerskap. Ett annat och ej mindre viktigt USA – facit var "en stark känsla för fair play, rättsstatens grundprinciper och betydelsen av åsikts- och yttrandefrihet".

Sedan länge inriktad på en yrkesframtid som läkare valde han som studieland Sverige, där han som redan nämnts inskrevs vid Karolinska Institutet 1954. Att han under de närmaste åren förmådde förena hårda – och synnerligen framgångsrika – medicinstudier med fortsatt verksamhet som aktiv elitgymnast väckte studiekamraternas beundran.

Legitimerad läkare blev Cronstedt efter sju års studier 1961. Under samma tidsperiod blev han svensk medborgare och förenad i äktenskap med en av Maja Carlqvists mest lovande adepter. Som gymnast blev han svensk mästare, flerfaldig landskampssegrare och fyrfaldig EM-medaljör. En fotskada omintetgjorde en eljest självklar olympisk karriär och avbröt även hans bana som aktiv tävlingsgymnast överhuvudtaget. I stället följde en period 1961–67 som tränare och ledare för svenska gymnastiklandslaget, som han bl.a. medföljde till OS i Tokyo 1964.

Sin specialistutbildning i invärtes medicin fick Cronstedt på Danderyds sjukhus under ledning av den legendariske "Fader Berg", dvs. med. dr Gunnar Berg, överläkare vid sjukhusets medicinklinik, tillika mångårig redaktör för *Svenska Läkartidningen*. Under pågående tjänstgöring där inbjöds han att under

fem veckor turnera i Sydafrika som gymnastikinstruktör. Förmedlare var en svensk gymnast, Olle Areborn, sedan länge bosatt i landet och dåmera ordförande i dess gymnastikförbund. Under denna resa väcktes Cronstedts nyfikenhet på Sydafrika, ett land om vilket han i Sverige endast hört negativa omdömen. När han som nybliven internmedicinsk specialist erbjöds tre års tjänstgöring vid universitetssjukhusets medicinklinik i Sydafrikas huvudstad Pretoria tackade han därför ja. Hösten 1967 lämnade han Sverige med hustru och tre barn.

Den fyraåriga vistelsen i Sydafrika blev för Cronstedt i flera avseenden betydelsefull. Han kom där att alltmer ägna sig åt endoskopier, en då ganska färsk specialitet, som innebär undersökning av i första hand magsäckens insida med hjälp av böjliga glasfiberinstrument (gastroskop), vilka tillåter både visuell bedömning, avfotografering och tagande av vävnadsprov. Hösten 1971 hade han samlat ett rikhaltigt material och blev medicine doktor på en avhandling, som blev den första som en svensk skrivit om gastroskopi och även den första, skriven på boerspråket afrikaans av en icke-sydafrikan. Några dagar efter promotionen återvände han med den nu utökade familjen till Sverige, där knappast någon annan svensk läkare ännu hunnit skaffa sig motsvarande endoskopisk erfarenhet.

En akademisk karriär i Sverige låg nu nära till hands men lockade ej. I stället slog han sig ned med familjen i Vikmanshyttan i Dalarna och öppnade praktik i Hedemora. Två år senare knöts han till endoskopienheten vid Avesta lasarett för att efter ytterligare två år flytta vidare till Hälsingland, där han i Bollnäs blev i tillfälle att leda en motsvarande enhet. Ryktet om den alltmer utvidgade verksamheten där spred sig till Skåne, där man i Trelleborg hade stort behov av något liknande. 1979 fick Cronstedt uppdraget att i Trelleborg från grunden bygga upp en helt

Recensioner

ny verksamhet, omfattande ej endast gastroskopier utan även motsvarande "insidesstudier" av både tunntarm och tjocktarm, allt sammanfattat under beteckningen gastrointestinal endoskopi. Cronstedt blev enhetens chef och var också aktiv i den året dessförinnan grundade Svensk Förening för Gastrointestinal Endoskopi, vars ordförande han blev 1983.

I februari 1988 inbjöds Cronstedt (per telefon!) till ett studiebesök vid King Faisal Specialist Hospital and Research Center i Saudiarabiens huvudstad Riyadh för ställningstagande till eventuell anställning därstädes. Resan genomfördes och resultatet blev att han året därpå tillträdde som chef för endoskopiverksamheten vid detta välrenommerade sjukhus. Perioden i Saudi, som varade i sju år, var rik på händelser både av medicinsk och annan art, bl.a. upplevde han där Gulfkrisen och Kuwaitkriget på nära håll. Efter hemkomsten gick han i pension, visserligen med återkommande vikariat de närmaste åren.

Cronstedts fyra år i Sydafrika kom att få vissa efterverkningar. Den bild han fick av förhållandena där överensstämde inte i alla avseenden med den i Sverige gängse. När han i ett kortfattat inlägg i *Läkartidningen* 1977 rättade en däri framförd felaktig uppgift om de medicinska utbildningsmöjligheterna för svarta i Sydafrika utbröt en lång och intensiv debatt, i vilken dessvärre sakskalet i viss utsträckning kom att ersättas av politiska invektiv. Detsamma inträffade vid ett nytt meningsutbyte ett par år senare i samma tidning, när Cronstedt framförde invändningar mot en föreslagna medicinsk bojkott av Sydafrika. I kölvattnet till dessa dock någorlunda sakliga debatter följde en direkt mot Cronstedt riktad presskampanj med citatförfälskningar och andra olustiga inslag i en hälsingetidning. Trots att sjukhusledning, kolleger och patienter gav Cronstedt sitt fulla stöd, kom denna kampanj att väsentligt bidra till att han hösten 1971 lämnade Bollnäs.

Detta var dock icke första gången Cronstedt blev en rubrikernas man, de idrottsliga sammanhangen undantagna. Från sina barndomsupplevelser i Finland bar han med sig en stark motvilja mot kommunismen som idé liksom mot dess praktiska förverkligande i Sovjetunionen och dess östeuropeiska lydstater. Från sina år i USA medförde han en lika stark uppskattning av det öppna samhället med frihet för medborgarna att utan inskränkningar utbyta tankar och åsikter. Under sextioalet i Stockholm fick han kontakt med kretsar och sammanslutningar som hade kamp mot kommunismen på sina program och som han därför såg som sina naturliga bundsförvanter. Några av dessa bedömdes emellertid – och dömdes – av media enligt referensramar som inte var hans och vilkas relevans för hans oförvillade sinne ej var självklara. Följden blev att han i viss press beskyldes för att vara diktaturanhängare – för honom säkerligen en tämligen chockartad upplevelse. Det gick så långt att några tidningar krävde att Cronstedt av politiska skäl skulle avsättas som gymnastiklandslagets ledare. Detta krav avisades emellertid av Svenska Gymnastikförbundet, vilket Cronstedt själv tillskriver det förhållandet "att det i gymnastikförbundets styrelse fanns oförvitliga personer", bland vilka han främst nämner dess ordförande, den kände socialdemokraten Carl Albert Andersson.

Jean Cronstedt ger i sin bok en bred och mångsidig skildring av sina skiftande livserfarenheter som krigsbarn, gymnast och läkare, interfolierad med insiktsfulla kommentarer till då aktuella världslägen samt med familjära detaljer. Boken är rikt illustrerad och försedd med ett synnerligen omfattande personregister, i vilket författaren, möjligen "smittad" av sin lärare Lars Gyllensten, utrustar ett mindre antal personer med ej alltid smickrande epitet, grundade på personlig och redovisad erfarenhet av vederbörande.

S. Gunnar Edlund

HÅKAN WESTLING

Konstgjord njure: En bok om Nils Alwall.

Stockholm: Atlantis, 2000. 349 s., personreg.

Håkan Westling, klinisk fysiolog och läroboksförfattare, var under tolv år Lundauniversitetets rektor. Som emeritus var han strax beredd att beträda en bana som medicinhistoriker. Han gav 1997 med titeln *Ivan Bratt: Legendarisk läkare. Systemets grundare* ut ett större arbete om Ivan Bratt, konstruktören av Brattsystemet. Redan 40 år gammal blev Bratt medicine hedersdoktor i Lund. Denne var då på en gång praktiserande läkare och samhällsdebattör. Han hade redigerat föreningen Verdandis skriftserie och som socialpolitiker tagit plats bland de liberala i stadsfullmäktige i Stockholm. Efter en kort tid som riksdagsledamot var han under 1920-talet direktör för den monopoliserade vin- och sprithandeln, en post som han lämnade vid utgången av årtiondet för att arbeta inom affärlivet. Han blev inom Svenska Kullagerfabriken (SKF) chef för dess Pariskontor och var då gift med en yngre kvinna ur den göteborgska societeten, Eva Mark, tragiskt omkommen vid den tyska framryckningen mot Paris 1940. (Denne Bratt skall inte förväxlas med sin kusin psykoanalytikern Iwan Bratt i Alingsås som var orsak till att Karin Boye uppehöll sig där.)

Den göteborgsfödde Westlings val av ämne för nästa framställning visar upp flera likheter. Nils Alwall, den konstgjorda njurens konstruktör, var liksom Bratt en socialt medveten läkare. Han blev sjukvårdspolitiker i Lund och landstingsman. Den vetenskapliga spetskompetensen förenades med folkbildande insatser och med socialdemokratisk parti politik. Ett produktivt samarbete med näringslivet kunde ändå efter en tid etableras.

Nils Andersson föddes 1904. Föräldrarna brukade en gård i Kristianstadstrakten som kom att övertagas av hans bror. Namnet Alwall antog bröderna efter 20-årsåldern. Nils Alwall var latinstudent men valde läkarutbildning i Lund. Han fick en god och grundlig skolning vid medicinska fakulteten. De dåtida förgrundsfigurerna bland professorerna, endast män, hade stort anseende. Fysiologen Torsten Thunberg rankades högt som forskare, och gynnade till en början sin elev Alwall. Den likaså lovande Jörgen Lehmann, tbc-sjukdomens senare så ryktbare beseegrare, påvisade ett misstag av Alwall i dennes forskning och miste Thunbergs förtroende. Hos denne mötte han Axel Höjer, den blivande chefen för Medicinalstyrelsen, som påverkade Alwall i radikal riktning. Nya möjligheter till forskning bereddades hos Gunnar Ahlgren på farmakologen. Alwall disputerade vid mitten av 30-talet och blev docent. Vid promotionshögtiden talade han på säkert latin för de nypromoverade.

Som invärtesmedicinare blev Alwall underläkare hos Sven Ingvar och inledde en utbildning till lasarettläkare. Något längre fram blev Alwall i tillfälle att arbeta som forskande docent. Den flitige Alwall var redan 37 år gammal, när han äktade en ung dotter till friherre Thore Alströmer på Östads säteri utanför Alingsås. Ellen var samskolit och studerande i engelska språket vid Göteborgs högskola, ett ämne som hon med tiden disputerade i vid Lunds universitet. Trots goda kunskaper i latin och tyska var Nils Alwall mindre förtrogen med engelskan. När detta språk efter andra världskriget tog över inom medicinska vetenskaper var makan honom till god hjälp. Samarbetet synes ha verkat förenande mellan makar med skilda livsåskådningar. Nils Alwall var enligt Westling gammaltroende under det att hustrun var uttalad ateist.

Som forskare utvecklade Nils Alwall en egen teori om dialys och byggde upp en apparatur. I en festskrift

till en kollega 1947 beskrev han första gången den s.k. konstgjorda njuren. Vid de medicinska kongresser som kommit igång efter krigsslutet presenterade Alwall sin konstruktion. En artikel i den engelska tidskriften *The Lancet* gav internationell uppmärksamhet. På det expanderande sjukvårdsområdet kunde Alwall som socialdemokrat befordra sina intressen.

Men det växande ryktet hemma och borta gav honom också avundsmän. När en professur i invärtes medicin blev ledig efter Ingvars död var konkurrensen hård. Två av fyra sakkunniga, däribland Nanna Svartz, stod på Alwalls sida men tjänsten gick till en medtävlare. Då en professur i njursjukdomar omsider tillföll Alwall hade han hunnit bli 53 år.

Alwall lyckades skapa en ny metod för behandling av njursjuka. Han etablerade en egen klinik reserverad för det nya området. Men ett steg återstod. Hans var initiativet då en användbar engångsnjure utvecklades. Därefter tog andra krafter vid, närmast personifierade av den kreative företagaren Holger Crafoord i Lund. Engångsnjuren kunde marknadsföras och säljas över hela världen. Ett arbetslag av skickliga tekniker i Gambro, företaget för medicinsk apparatur, gjorde detta möjligt. Effekterna för de sjuka blev betydande. Alwalls ekonomiska favör beräknar Westling till inalles två miljoner. Efter emeriteringen hade Alwall privatpraktik i Malmö. Crafoord förmådde efter hand träda upp som framsynt donator till det akademiska Lund såväl som till Vetenskapsakademien i Stockholm.

I boken om Ivan Bratt prövade Håkan Westling med tveksamt resultat en fri och ibland ihopdiktad berättarstil. När Nils Alwall skildras har Westling återvänt till fastare verklighetsbeskrivning. Alwalls arkiv på Lunds universitetsbibliotek anlitas. Denne har också själv presenterat sina bedrifter i Sydsvenska Medicinhistoriska sällskapets skriftserier. Detta skedde ett par år före hand död 1986. Om den redan dessför-

innan avlidne Holger Crafoord föreligger Torsten Gårdlunds biografi *Self Made* (1989).

Lundensisk medicinhistoria har med Håkan Westlings verk fått ett värdefullt tillskott. Notiser ur livet vid fakulteten räddas ur glömskan. Detaljfel är sällsynta. Namnet på makarna Alwalls högkyrkliga vigselpräst Harald Andersson har fallit bort ur det annars korrekta personregistret. Som vice ordförande i studentkåren i Lund lärde Alwall känna Akademiska förningens ordförande historikern Lauritz Weibull och en långvarig vänskap etablerades över åldersgränserna. Dennes maka Lisa har råkat få efternamnet förvänskat.

Åke Lilliestam

TUVE SKÅNBERG

”...till enn nådigh Lösen”: Måns Bonde till Traneberg och konflikten med Gustav Vasa.

Kristianstad: Monitorförlaget, 2001. 101 s., ill.

Egentligen är såväl huvudtiteln som undertiteln på Tuve Skånbergs bok en aning missvisande. Boken tar förvisso sin utgångspunkt i den nämnda konflikten, men dess syfte är både annorlunda och vidare.

Bokens centralfigur, Måns Bonde, var son till Tord Magnusson Bonde, som under 1520-talet var både lagman och riksråd. Båda ämbetena hade dock fadern förlorat på grund av sin medverkan i det s.k. Västgötaherrarnas uppror 1529. Därtill hade han fått betala dryga böter samt fått svära ny trohetsed till kungen, Gustav Vasa. Skånberg förmodar att även Måns, som då sannolikt varit vuxen, deltagit i konflikten.

Måns Bonde hade två bröder. Den ene, Jöns Bonde, blev med tiden riksråd, amiral, häradsövding,

Recensioner

guvernör och lagman. Han avled 1566 i pesten. Den andre, Göran Bonde, var väpnare och blev 1598 ihjälslagen under den dalländska skärmytsling som går under namnet "Nävtåget". Efter faderns död, 1546, blev Måns ättens huvudman och kom därmed i besittning av sätesgården Traneberg i Västergötland. Genom sitt arv var han en förmögen man, med ett 40-tal gårdar i 17 socknar.

Kanske på grund av faderns, och möjligtvis hans eget agerande 1529, tycks kungen haft ett ont öga till Måns, för 1551 försökte han på ett orätmätigt sätt tillvälla sig en av dennes gårdar, Lundegården i Kristberga socken i Östergötland. Måns motsatte sig givetvis detta, och konflikt uppstod. Den eskalerade, och det hela slutade fyra år senare med att han dödade en av kungens män, en Erik Skrivare. Han blev sakfällid och dömd till döden, men straffet omvandlades till förlust av gods och ära. Hälften av de förlorade godsden, inklusive sätesgården Traneberg, fick dock hans bröder snart återköpa och där dog Måns några år senare, 1560.

Att skylla på kungens hänsynslöshet och på dennes "omättliga godshunger", som Skånberg gör, för att förklara Vasas agerande mot Måns Bonde är inte helt lyckat. För hur skall man då förklara att släktingarna, liksom i andra liknande fall, fick återlösa godsden? Då är hans andra förklaring – Måns troliga medverkan i det tidigare nämnda upproret – mer trovärdig. Vi ser en kung som bidat sin tid och som slagit till då tillfälle givits. Måns Bonde var, som Skånberg också framhåller, ekonomiskt pressad i början av 1550-talet. Syns här ett kungligt handlingsmönster? Ett sätt att näpsa bråkiga adelsmän och samtidigt stärka sin ställning?

Med Måns Bondes död försvinner denna del av släkten ur den svenska historien. Efter hans död gifte hustrun, Gunilla Håkansdotter, snabbt om sig utanför sitt stånd. Det sista dokumentet som rör hans bägge söner, Peder och Niels (möjligen hade han ytterli-

gare en), är från 1556. Dessa finns inte upptagna i rullorna, då frälset i Västergötland mönstrades 1562, och de omnämns senare varken i Ridrarhusets genealogier eller Elgenstiernas Svenska adelns ättartavlor. Inte heller i ätten Bondes annars så väldokumenterade historia finns de därefter med. Vad blev av dem?

Här har vi bokens egentliga syfte: att bringa klarhet i denna fråga. Tuve Skånberg axlar detektivens mantel och ger sig ut för att lösa en gåta. Och han går grundligt till väga. Han finner, och försöker boken genom att göra troligt, att Måns Bondes söner någon gång strax efter faderns död flyttat till Danmark, närmare bestämt till Skåne. Genom ett arvsdokument, upprättat 1460 av brödernas farfar, Måns Filipsson Bonde, gift med Katarina Ingvarsdotter (båt), samt genom danska jordeböcker kan han visa att de innehåft ett antal ärftliga länsmannaskap, företrädesvis belägna i Kverrestads och Sövestads socknar i Ystadtrakten. Av dem var godscomplexet i Sövestad det större, omfattande ett tiotal gårdar och med en stor sätesgård i sten.

Men Skånberg stannar inte härvid. För att säkerställa identifieringen av de båda sönerna gör han därför ytterligare ett flertal, mer eller mindre omfattande, undersökningar. Med anledning av ovannämnda arvsdokument gör han t.ex. en undersökning kring Måns Bondes anknytning till ätterna Svarte Skåning och Baad. Han gör också en undersökning av den förändring som sönerns namn genomgick, då de flyttade till det danska Skåne. Därtill studeras släktens vapen och dess användning av bomärken. Allt pekar på att denna del av släkten Bonde verkligen flyttade och istället slog ned sina bopålar i Danmark.

Intressant nog innebar nu inte flytten att släkten därmed för alltid kunde undvika att komma i konflikt med den svenska kungamakten och dess representanter. Sedan Sverige erövrat Skåne blev Måns Bondes sonson, fogden Lars Pedersen, 1657 inblan-

Recensioner

dad i ett snapphaneuppror, organiserat av den förre kunglige livvakten och löjtnanten Ludewich Stats. Genom att delar av en brevväxling kom i svenskarnas händer, gick det hela dock om intet. Lars Pedersen förhördes flera gånger och hamnade inför domstol, men frikändes. Troligt är dock att han fungerat som en sambandsman mellan de upproriska snapphanarna och i första hand ledaren Stats.

Som antytts blev släktens tillvaro i det nya landet betydligt blygsammare och tillbakadragen än vad den varit i det gamla. Under sådana förhållanden förmådde man inte hålla fast vid sitt adelskap. Vid sidan av sitt syfte ger boken ett tydligt exempel på en nedåtgående ståndscirkulation. På tre generationer, eller 115 år, gick denna del av släkten Bonde från att ha hört till den svenska högadeln under medeltiden och 1500-talets första hälft, via dansk lågadel, till att bli danska bönder. För den som vill följa dess vidare öden finns Skånbergs tidigare bok *Sövestads by och dess gamla fogdesläkt* (1990) att tillgå.

Så för då Skånberg fram denna bortglömda del av ätten Bonde i Ljuset. Den hade inte försvunnit. Den hade, liksom så många adelssläkter i de sydsvenska gränslandskapen under senmedeltiden, sett till att ha godsinnhav och län på båda sidor av den dansksvenska gränsen. Precis som devisen för Lunds universitet säger, var de ”redo på båda sidor”. Intressant är, att detta fortfarande var möjligt under andra halvan av 1500-talet.

Peter Reinholdsson

Bland medarbetarna

- H. Arnold Barton* F. 1929 i Los Angeles. Doktorerade i europeisk historia vid Princeton University 1962. Fil. dr (h.c.) vid Uppsala universitet 1989. Tjänstgjorde senast vid Southern Illinois University, varifrån han pensionerades 1996. Har som forskningsområde haft nordisk, företrädesvis svensk, historia med huvudvikt dels på svenskt och nordiskt 1700-tal och svenskarnas historia i Amerika. Under utgivning i USA är en bok om den norska påverkan i Sverige, särskilt inom politik och kultur, under unionstiden. Utsågs 1988 till Årets svensk-amerikan.
- Reidar Nordenberg* F. 1923. Författare och journalist. Verkade under en följd av år vid *Nya Werm-lands-Tidningen* och *Arvika Nyheter*. Bland en räckta romaner, novellsamlingar och strövtåg i värmländsk kulturhistoria kan nämnas *Tio värmländska författare* (1961), *Lönnträdet* (1965), *Resenärerna* (1967), *Hjärtspecialisten* (1971), *Fågelmännens välde* (1992), *På startlinjen* (1996), *Längs min väg* (1999). Hösten 2001 utkom novellsamlingen *Adressaten okänd*.
- Bengt Nordlund* F. 1936. TV-producent, radio- & TV-journalist. Började vid Sveriges Radio 1961 som free lancer. Har även arbetat som journalist vid *Aftonbladet*, *Vimmerby Tidning* och *Smålands Tidning*. Producerade under åren vid Sveriges Television ett stort antal program och -serier: medicinprogram i 6 år, "Café Norrköping" i 14 år, "Träna med TV" tillsammans med Bengt Bedrup i en lång serie. Har därutöver levererat många inslag till nyhetsprogram som "Rapport" och "Aktuellt".
- Ulf Olsson* F. 1939. Prof. i Ekonomisk historia vid Handelshögskolan i Göteborg. Disputerade i samma stad på en avhandling om lönestruktur. Har arbetat som prof. i Umeå och vid Handelshögskolan i Stockholm. Har i huvudsak skrivit industri- och bankhistoria, senast biografien *Att förvalta sitt pund: Marcus Walenberg 1899–1982* (2000).
- Allan Ranius* F. 1934. Stiftsbibliotekarie i Linköping 1974–1997. Har under åren utgivit en rad bibliografiska skrifter, publicerat artiklar och böcker rörande Linköpings bibliotekshistoria samt medverkat i PHT 1997.
- Gunnar Säby* F. 1909. Civilekonom, socionom. Från 1932 medarbetare i, 1934 delägare och 1942–1977 innehavare av Hotel Vasa i Göteborg, genom åren moderniserat och utökat. Har forskat i svensk Odd Fellow-historia, dock med endast internt redovisade resultat.
- Kersti Ullenhag* F. 1936. Fil.dr och prof. i Ekonomisk historia vid Uppsala universitet. Har i sin forskning huvudsakligen arbetat med företagshistoria som industrihistorisk metod.

